

Lunds universitet
Masteruppsats i Idé- och lärdomshistoria
ILHM05
Handledare: Thomas Kaiserfeld
HT 2019

”Kvinnor, sluten er samman!”*

Ideal gällande bildning, organisering och klass uttryckta för
kvinnor i tidskriften *Morgonbris* åren 1904–1916

”Women, come together!”

Ideals regarding workers’ education, organization and class expressed for women in the journal *Morning Breeze* 1904–1916

Abstract

The aim of this thesis is to discover how ideals about women’s workers’ identity regarding to *bildning* (workers’ education), class and organization are produced and constructed within the Swedish socialist journal *Morgonbris* (i.e. *Morning Breeze*) 1904–1916. The journal was first published within the labor union of women in Sweden, and was later on intertwined with the Social democratic women’s league. The study was conducted using the theoretical perspective and framework of Ronny Ambjörnsson and his term of *skötsamhetsideal* (ideals of workers’ diligence), the ideas on cultural hegemony from Antonio Gramsci and Bernt Gustavsson’s theories on *självbildning* (self-education). The conclusion of the thesis is that the journal demonstrates several of ideals regarding class-consciousness, which suggests that the aimed reader of the journal (in other terms: working class women during the given period) should participate in her own education for the sake of the workers’ movement. The aimed reader of the journal should also participate as an active socialist within the workers’ organization. In doing so, her workers’ diligence is perfected, and the working woman and her identity will be understood as the ideal identity of a socialist woman.

keywords

ideal, class-consciousness, workers’ identity, workers’ education, self-education, social democracy, organization, workers’ movement, working class women

*Uppsatsens huvudrubrik på titelsidan utgörs av ett citat av en artikelrubrik från A- St., ”Kvinnor, sluten er samman!” i *Morgonbris* 1904:1, s.3.

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1 Syfte och frågeställningar	5
1.2 Forskningsöversikt.....	6
1.3 Källmaterial och avgränsningar	12
1.4 Teoretiskt perspektiv och metod.....	15
1.4.1 Uppsatsens teori	15
1.4.2 Uppsatsens metod	19
1.4.3 Terminologi.....	22
1.4.4 Situering	24
1.5 Uppsatsens disposition	24
2. Arbetarkvinnors situation, bildningsideal och organisering under sekelskiftet 1900 .	26
2.1. Historik över tidskriften <i>Morgonbris</i>	26
2.2 Arbetande kvinnor i Europa och Nordamerika runt sekelskiftet 1900.....	27
2.3 Den tidiga socialdemokratin och kvinnorna	29
2.4 Organisering bland kvinnor under sekelskiftet 1900.....	31
2.5 Om agitationen och dess funktion	35
2.6 Bildning och folkbildning under tiden för uppsatsen	36
3. Ideal kring klass, bildning och organisering i tidskriften <i>Morgonbris</i> 1904–1916.....	40
3.1 Kvinnor, organisera er!.....	40
3.1.1 Agitationen.....	46
3.1.2 Diskussionerna i klubbarna	53
3.1.3 Avslutande tankar om organiseringen och agitationen	54
3.2 Den goda litteraturen och den goda arbetarkvinnan	56
3.2.1 Kampen mot smutslitteraturen och det farliga nöjet.....	59
3.2.2 Det farliga nöjets konsekvens - det bristande skönhetsinnet.....	67
3.2.3 Avslutande tankar om litteraturen, det farliga nöjet och självbildningen	73
3.3 Idealerna under kriget	75
3.3.1 Avslutande tankar om idealerna under kriget	78
4. Slutdiskussion och sammanfattning	81
5. Käll- och litteraturförteckning.....	85
5.1 Tryckta källor	85
5.2 Otryckta källor	88
5.3 Arkivhandlingar.....	89

1. Inledning

Vid sekelskiftet 1900 var arbetarrörelsen i full blom såväl i Sverige som internationellt, där både män och kvinnor engagerade sig fackligt, partipolitiskt och aktivistiskt för att påverka arbets- och levnadsvillkor. Industrialiseringsprocesserna var i expansivt skede och parallellt med att fler och fler började förvärvsarbeta i fabriker, ökade också behovet av en organisering som kunde leda till förbättrade villkor för de arbetande. Likaså hade kvinnofrågan börjat komma på tapeten några decennier tidigare. Tidskriften *Morgonbris* kan ses som ett viktigt organ i den stundande svenska kvinnliga arbetarrörelsen och kvinnorörelsen. Den gavs ut av Kvinnliga Fackförbundet till en början men kom så småningom att bli ett medlemsorgan för kvinnoförbundet i SAP¹ och fungerade som en informationskälla, politisk pamflett och kommunikationsplats för de olika kvinnoklubbar som florerade runt om i landet.

När man betraktar forskning som har berört folkbildningens historia och framförallt arbetarrörelsens historia i sekelskiftet 1900² finns många frågetecken gällande kvinnors positioner, ideal, identiteter och villkor i den stundande rörelsen för medborgarskap. Ofta är kvinnor nästintill raderade i just denna typ av historieskrivning, något som Åsa Linderborg omnämner: ”Det är i stort sett bara män som som [sic] fått status av att vara rörelseintellektuella. Därför är det med ett par undantag bara män som skrivit socialdemokraternas historia, vilket har gjort att hela arbetarrörelsens patriarkala strukturer har blivit ännu mer manifesterade.”³ Detta historiebruk som med sitt ständiga fokus på mäns betydelse i den socialdemokratiska utvecklingen i Sverige leder till bristande analyser och förklaringsmodeller i frånvaron av kvinnors perspektiv. På samma vis problematiserar Linderborg det faktum att Sverige trots en historia av många kvinnor i organisering likväl saknar fackföreningshistoria om kvinnorna.⁴ Det är en historia som främst är skriven av män, med fokus på mäns gärning.

¹ Förkortning för Sveriges socialdemokratiska arbetareparti. Hädanefter kommer förkortningen SAP primärt att användas vid partiets omnämnande.

² Det är viktigt att komma ihåg att det finns svårigheter att vid den tidpunkt som uppsatsen utspelar sig i, kunna separera generell arbetarrörelse från den socialdemokratiska rörelsen. Detta eftersom socialdemokratin från början innan den formerades till att vara reformistisk hade såväl anarkister som kommunister engagerade i partiet, det var alltså en väldigt bred rörelse som fångade upp många arbetare och fackligt anslutna på grund av närheten till LO. I uppsatsen används därför begreppen arbetarrörelse och socialdemokratisk rörelse parallellt emellanåt, som i detta sammanhang.

³ Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia – Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, andra upplagan (Stockholm 2002), s.370.

⁴ Linderborg, s.371.

Därför önskar jag med denna uppsats ge utrymme för det som saknas i den forskning som finns att tillgå om arbetarrörelsens och folkrörelsernas idéhistoria idag. Ansatsen ligger i att förstå vilka bärande ideal relaterade till bildning, organisering och klass som går att utläsa i en socialistisk tidskrift i Sverige under tidigt 1900-tal.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka hur ideal relaterade till bildning, organisering och klass uttrycks i en central tidskrift för kvinnor i den tidiga arbetarrörelsen i Sverige. Olika bildningsideal växte fram i den svenska kulturen parallellt med att arbetarrörelsen och andra folkrörelser formerade sig under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Utöver detta växte det även fram ideal för hur den ”riktige” arbetaren skulle föra sig, något som blivit undersökt i tidigare forskning. Genom detta kan man se att bildningen var en aktiv strategi och ett verktyg för arbetarrörelsen, både av idealistiska, ideologiska och filosofiska skäl, men också som en ingång till en ökad organisering och demokratisering. Bildningen var dessutom ett verktyg för att sträva efter den medborgerlighet som vissa grupper saknade vid tiden. Kvinnors organisering i den tidiga arbetarrörelsen i Sverige är fortfarande ett outforskat område, varför det finns många skäl att undersöka olika historiska skeenden och samtida idéer för att kunna få en bredare förståelse för de villkor och det engagemang som dessa kvinnor förenades under. Vidare för att kunna förstå vilka normer som präglade dessa kvinnor både som individer och i kollektivet.

Detta genomförs med hjälp av att analysera ett antal årgångar av *Morgonbris* (1904–1916), där uppsatsen med ett idéhistoriskt angreppssätt vill undersöka hur talet om bildning och organisering uttrycks i denna tidskrift. Det övergripande syftet är att undersöka vilka ideal som konstruerar den *korrekta* arbetarkvinnan i valda undersökningsmaterial. Frågor som uppsatsen ämnar besvara är således:

- På vilka sätt uttrycks ideal för bildning, organisering och klass i relation till kvinnor i tidskriften *Morgonbris* mellan åren 1904–1916?
- Hur kan Ronny Ambjörnssons idéer om *skötsamhetsideal* användas för att förstå de ideal som konstrueras för de tilltalade kvinnorna i tidskriften?
- Finns det uttryck för självbildningsideal beträffande de tilltalade kvinnorna i tidskriften? I så fall, på vilka sätt yttrar det sig?

1.2 Forskningsöversikt

På grund av uppsatsämnets mångfacetterade karaktär och specifika inriktning finns det svårigheter att hitta forskning som berör mitt ämne direkt. Av denna anledning har jag valt att redogöra för den litteratur som jag på olika sätt anser representerar ämnet, eller som jag på olika sätt tycker har likheter beträffande olika teman i uppsatsen. I detta urval finns en generositet, vilket jag är medveten om. Samtidigt vill jag också visa min respekt gentemot forskare som har behandlat bildning, organisering och/eller kvinnor i arbetarrörelsen i Sverige och internationellt, med de olika typer av ingångar och aspekter som ämnet erbjuder. Därtill redovisar forskningsläget en del forskning från olika akademiska ämnen, vilket ytterligare påvisar det idéhistoriska fältets behov av att vidga detta ämne.

Med andra ord påvisar uppsatsens forskningsläge dels ämnets bredd i relation till vilka typer av ingångar och undersökningar som går att göra. Dessutom påvisar forskningsläget den kunskapslucka som jag anser finns i relation till kännedom om ideal för arbetarkvinnor under tidigt 1900-tal i Sverige, samt kunskap om tidskriften *Morgonbris*, vilken i egenskap av långlivad tidskrift och kommunikationsyta för den kvinnoinriktade delen av arbetarrörelsen hittills har blivit föremål för påtagligt få undersökningar.

I internationella sammanhang finns det flera forskare som skrivit om kvinnor i arbetarrörelsen under den period som uppsatsen berör. På ett internationellt plan finns det bristfälligt med forskning rörande bildning i arbetarrörelsen för kvinnor i en svensk kontext. Vidare finns inte vad jag har kunnat påträffa särskilt mycket skrivet om ideal i den tidiga arbetarrörelsen för kvinnor. En forskare som har skrivit en del om kvinnor i arbetarrörelsen ur en Nordamerikansk kontext är sociologen Ruth Milkman. Hon har bl.a. skrivit egna titlar som rör ämnet ifråga, hon har också varit redaktör för antologier på ämnet i fråga, en av dessa är *Women, work and protest – A century of US women's labor history* som gavs ut första gången år 1985, där olika textförfattare redogör för olika ämnen i olika tider av arbetarrörelsens amerikanska historia. Bl.a. redogör Martha May för familjelönen och dess konsekvenser såväl för kvinnornas plats på arbetsmarknaden men också för processen av kvinnlig emancipation såväl som institutioners och strukturers relation till sakfrågan.

Historikern Joan Wallach Scott har skrivit en hel del om kvinnor i historien, såväl som kvinnor i arbetarrörelsen, där fokus har varit på att ge ett genusvetenskapligt perspektiv på frågan samtidigt som hon är noga med att ackompanjera detta med klass som viktig grund för sina analyser. Hon har också skrivit om "working identities" i relation till kön i en specifik

kontext, i detta fall för arbetare inom textilbranschen i Paris år 1848.⁵ De bärande effekterna av hennes forskning om ”working identities” är en ökad förståelse av hur kön påverkar konstruktionen av olika arbetaridentiteter, i de olika yrken som hon undersöker i sin artikel. Hon påtalar en distinktion mellan de som jobbar hemifrån och de som jobbar i affär, där arbete utfört hemmavid sågs som oprofessionellt och arbete utfört i affär sågs som professionellt, detta gällde oberoende av kön.⁶ Men vissa utmärkande drag som särskiljer arbetarna utifrån kön görs: ”By acknowledging women’s special connection to household and family, this rhetoric established a distinctively feminine working identity.”⁷ Även om denna forskning skiljer sig en del från min, är den likväl relevant i talet om konstruktioner av identitet i relation till kön, och vilka faktorer som påverkar dessa. Givetvis befinner sig föremål för denna undersökning i en annan kontext, såväl tidsmässigt som geografiskt, men det är likväl i ett Europa under tidig industrialisering, och under idémässiga tidevarv med upplysningsfilosofi och en annalkande arbetarrörelse.

Idéhistorikern Bernt Gustavsson skrev sin avhandling om bildningsideal inom arbetarrörelsen.⁸ I sin forskning redogör han för tre olika bildningsideal med dess idéhistoriska bakgrunder i olika idékomplex, men också hur dessa ideal adapterats in i olika delar av arbetarrörelsen. Med hjälp av ett fokus på primärkällor från upplysningstiden, nyhumanismen och romantiken kan Gustavsson med en hermeneutisk metod redogöra för dessa texters påverkan på formerandet av begrepp som bildning, folkbildning och utbildning. Parallellt söker han förklara tre olika bildningsideal genom att undersöka ett antal svenska profiler i arbetarrörelsen och deras olika relation, syn och motiv på fenomenet bildning. Gustavssons primära önskan med sin forskning är att redogöra för hur bildningen kunde röra sig från att vara blott ett borgerligt privilegium, till att öppna dörrar och bana väg för arbetarrörelsen, både på ett individuellt plan men också för den emancipatoriska sakfrågan beträffande medborgerlighet. Detta är en forskning som primärt undersöker kulturinriktade strömningar och dess företrädare, men fokus ligger inte på idealen i relation till människorna som levde under dessa strömningar, vilket min uppsats bidrar till att lyfta.

Vidare bör idéhistorikern Ronny Ambjörnsson nämnas, som har undersökt begreppet *skötsamhet* med sin bok *Den skötsamme arbetaren*, där han på olika sätt redogör för de kulturella normer och arbetarideal som går att uttyda från protokoll i nykterhetsloger och

⁵ Joan Wallach Scott, ”Work Identities for Men and Women: The Politics of Work and Family in the Parisian Garment Trades in 1848”, i *Gender and the Politics of History* (New York 1988), s.93–112.

⁶ Wallach Scott, s.102.

⁷ Wallach Scott, s.104.

⁸ Bernt Gustavsson, *Bildningens väg -Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930* (Stockholm 1991).

fackföreningar i Holmsund 1880–1930.⁹ Det är med andra ord en studie i folkrörelser, och hur dessa rörelser präglar individen och kollektivet. Genom att tematiskt gå igenom nykterheten och dess medföljande livsstil, hur klassmedvetandet uttrycktes i dessa olika grupper, bildningen i logerna (genom studiecirkel och logebibliotek), litteraturens betydelse osv. ges olika redogörelser för olika bärande element som konstruerar skötsamhet. Han påvisar också skötsamhetens dubbelhet, där arbetarrörelsens skötsamhet skiljde sig gentemot nykterhetsrörelsens skötsamhet både i uttryck och mål, där den förstnämnda åsyftade ett kollektivt mål, medan den sistnämnda lade fokus vid individens självuppfyllande.¹⁰ Boken visar på bildningsrörelsens samverkan med arbetarrörelsen, där idéer om moral beträffande kunskapsmål och ett oklanderligt beteende, såväl gentemot sin näste som gentemot sin arbetsgivare, ses som eftersträvansvärt.¹¹ Boken har ett fokus på manliga arbetare (vilket föranses av källmaterialets innehåll) där endast korta sekvenser hänges åt kvinnornas situation i dessa rörelser.¹² Denna forskning berör med andra ord en specifik geografisk plats i specifika organisationer, med fokus på manliga arbetare. Min uppsats kompletterar denna idéskildring genom att fokusera på de kvinnor som tidskriften *Morgonbris* riktade sig till, vilket medför en nationell kontext där den enskilde organisationen inte heller står i fokus för undersökningen.

I antologin *Svenska bildningstraditioner* med idéhistorikerna Anders Burman och Per Sundgren som redaktörer framförs olika tankar om bildningens vara och varande såväl i historien som i vår globaliserade samtid.¹³ Här diskuteras hur bildningen påverkas av diverse samhällsliga faktorer och processer, men det ges också perspektiv på bildning i relation till olika typer av institutioner, parallellt med att porträtt av olika tongivande folkbildare framläggs. Bokens huvudsakliga tema är med andra ord att debattera bildningsbegreppets formering och olika aspekter över tid.

Vidare tas en annan aspekt av bildning upp i antologin *Bildning och demokrati – nya vägar i det svenska folkbildningslandskapet* där fokus ligger på relationen mellan bildning och demokrati, vilket har sin relevans med tanke på att bildning och demokrati hade en tydlig växelverkan under de tidiga framväxande folkrörelserna under 1800-talet och tidigt 1900-tal,

⁹ Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren – Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*, fjärde upplagan (Stockholm 2017).

¹⁰ Ambjörnsson (2017), s.294–295.

¹¹ Ambjörnsson (2017), s.126–127.

¹² Se t.ex. Ambjörnsson (2017) s.200–204.

¹³ Anders Burman & Per Sundgren (red.), *Svenska bildningstraditioner* (Stockholm 2012).

där bildning blev ett verktyg för demokratins framväxt.¹⁴ Antologin behandlar visserligen primärt bildningens relation till demokrati i nutida folkbildningssammanhang vilket därmed anger en tidsmässig skillnad gentemot uppsatsens undersökta tidsram, men som forskning är den relevant i sammanhanget då den tar upp demokratiaspekten vilken jag uppfattar som fundamental i de tidiga folkbildningsprojekten i arbetarrörelsens barndom. Att den dessutom har intervjustudier i två nutida ungdomsförbund ger den en relevans för vilka uttryck, tankar och slutsatser vi kan dra av bildningens plats i samhället idag. Vidare görs också en översiktlig historik i boken med fokus på bildningshistoria.

Det finns även allehanda forskning om arbetarrörelsen i Sverige med fokus på kvinnor. En titel värd att nämna är bl.a. licentiatavhandlingen *Arbetarkvinnors mobiliseringar i arbetarrörelsens barndom – En studie av arbetarkvinnors strejkaktiviteter och dess inflytande på den svenska arbetarrörelsen* skriven av Eva Schmitz, där hon, som titeln anger, redogör för kvinnornas aktiva engagemang och deras fackliga organisering, tillika deras mobilisering gällande strejker m.m. under perioden 1890–1930. Hon gör poänger av att tidigare forskning förringat betydelsen av kvinnors engagemang eller deltagande i uppbyggandet och genomförandet av fackföreningsrörelsen i dess tidiga skeenden, vilket hon genom sin undersökning menar inte var fallet. Schmitz menar, tvärtom, att kvinnor i allra högsta grad hade ett aktivt deltagande, och att det var kvinnorna själva som bidrog till att engagera fler kvinnor i fackföreningsrörelsen genom agitation, genom strejkvana och genom vana av politisk mobilisering.¹⁵ Schmitz ser en tröghet från förbundens sida att mobilisera kvinnor: man har oftare gett verbalt stöd vid kongresser etc., men när det kommer till kritan har inga större förändringar drivits igenom till kvinnors fördel. Därför menar hon att det oftare har varit kvinnornas egna ageranden som lett till kvinnornas fackliga engagemang och organisering.

Vidare har Christina Carlsson skrivit en avhandling *Kvinnosyn och kvinnopolitik – En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910* där hon går igenom hur den då nydanande socialdemokratin förhöll sig till det som man då såg som den s.k ”kvinnofrågan”, där hon dels går igenom socialdemokratins framväxt i Sverige, parallellt med att hon undersöker den kvinnliga organiseringens villkor samt de politiska reformer som gjordes för kvinnors rättigheter i tiden.¹⁶

¹⁴ Erling Bjurström & Tobias Harding (red.), *Bildning demokrati – nya vägar i det svenska folkbildningslandskapet* (Stockholm 2013).

¹⁵ Eva Schmitz, *Arbetarkvinnors mobiliseringar i arbetarrörelsens barndom – En studie av arbetarkvinnors strejkaktiviteter och dess inflytande på den svenska arbetarrörelsen* (Lund 1999), s.87.

¹⁶ Christina Carlsson, *Kvinnosyn och kvinnopolitik – En studie av socialdemokrati 1880–1910* (Lund 1986).

Magisteruppsatsen ”Att ej längre sofva feighetens och liknöjdhetens sömn” – Politisk identitet, kön och klass i textilarbeterskornas tidiga fackliga organisering i Malmö mellan åren 1889 och 1902 av Sara Svensson behandlar också den fackliga organiseringen med fokus på kvinnors politiska engagemang i den tidiga arbetarrörelsen i Malmö. Hon undersöker organisationsbildningen i Wäfveri- och Spinneriarbetarfackföreningen som hade en tydlig kvinnlig dominans, för att se hur dessa förhöll sig till den i övrigt manliga fackföreningsrörelsen. Svensson har behandlat diverse protokoll från en period av 13 år, där hon har följt ”samma” fackförening men med det för tiden vanligt förekommande fenomenet att förbundet ständigt lade ned och startade upp igen med nya namn. Undersökningen redogör b.l.a. för mötesutdrag, styrelsernas uppbyggnad, förtroendeposter etc., därtill förekommer också analyser av s.k. *diskussionsprotokoll* vilket har en mer idéburen sammansättning, för att kunna undersöka olika identitetsformationer i materialet. Författaren menar att kvinnorna förefaller vara mer ”militanta” i sina uttryck och sin fackliga vilja än vad männen till synes verkade vara.¹⁷ Det Svensson också kan uppvisa är att det är högst tydligt att kvinnorna själva har en aktiv roll och eget aktörskap i definierandet av sin egen organisation, där de är aktiva såväl under mötessammanträden som ute på gator och arbetsplatser.¹⁸ Hon gör också en poäng av att den politiska identiteten förändras i takt med att organisationerna läggs ned och startas upp, och att andelen män/kvinnor avgör hur synen på det fackliga medlemskapet och vem som blir ”den fackliga medlemmen” förändras.¹⁹ Vidare att det inte finns en gemensam syn på var gränserna går för vad som utgör en fackligt ansluten arbetare eller ej.²⁰

Medie- och kommunikationsvetaren Eva Ekstrand disputerade med sin avhandling *Kaj Anderssons Morgonbris – Kvinnopress, trettiotal och längtan efter fri tid* där hon undersöker en specifik journalist, Kaj Andersson, och dennes påverkan på vad författaren kallar moderniseringen av *Morgonbris*.²¹ Avhandlingen behandlar med andra ord en specifik journalists påverkan på innehållet och formen i tidskriften under 1930-talet, med förförståelsen eller premissen att kvinnors deltagande i det politiska etablissemangen ökade under denna givna tid. Avhandlingen berör tidskriftens utveckling, och således också dess uttryck för tiden, där fokus ligger väldigt konkret på innehållet och formen. Detta ges i uttryck genom analys av såväl layout, bilder och redaktion. Här använder hon sig av Hannah Arendts

¹⁷ Sara Svensson, ”Att ej längre sofva feighetens och liknöjdhetens sömn” – Politisk identitet, kön och klass i textilarbeterskornas tidiga fackliga organisering i Malmö mellan åren 1889 och 1902”, Magisteruppsats i Historia med Kulturanalys IV vid Malmö Högskola (Malmö 2008), s.33.

¹⁸ Svensson, s.34.

¹⁹ Svensson, s.44.

²⁰ Svensson, s.55.

²¹ Eva Ekstrand, *Kaj Anderssons Morgonbris – Kvinnopress, trettiotal och längtan efter fri tid* (Umeå 2002).

”fragmented historiography” samt medieteoretiska ingångar för att kunna undersöka frågorna. Fokus i avhandlingen ligger på politisk handling i relation till det offentliga samtalet via medier. Med andra ord är boken således inriktad på den medievetenskapliga aspekten av *Morgonbris* där denna tematik också ligger till grund för undersökningen.

Vidare har Selma Osmancevic skrivit sin C-uppsats i historia om tidskriften *Morgonbris*.²² Där går hon igenom tidskriften under två valda decennier, 1920-tal samt 1950-tal, med fokus på att försöka få en förståelse av vad som intresserade de socialdemokratiska kvinnorna vid tiden. Hon jämför resultaten decennierna emellan parallellt med att en jämförelse också görs med Ekstrands avhandling. Hon undersöker också huruvida kvinnorna var överens sinsemellan i de olika politiska sakfrågorna, hur de förhöll sig till moderpartiet²³ samt om kvinnorna höll sig till ”sina” frågor eller om de vidrörde männens politiska arena. Hon använder sig av hermeneutisk och komparativ metod, och den teoretiska ingången ges genom att författaren använder sig av Yvonne Hirdmans genuskontrakt. Frågor som förefaller ha varit viktiga för förbundet under dessa två decennier anses enligt författaren vara: bostad, abort, rashygien, sexualupplysning, agitationens funktion för förbundet, likställighet, och under 1950-talet diskuterades atomfrågan flitigt. Författaren menar att det som skiljer frågornas karaktär under 1950-tal och 1920-tal är atomfrågan – då hon menar att det inte finns ett motsvarande exempel där kvinnorna på 1920-talet tar ställning i en fråga som övriga partiet inte tagit formell ställning i, utan att kvinnorna enbart höll sig till frågor som författaren menar är explicita ”kvinnofrågor”, med motiveringen att detta var frågor som inte intresserade resten av partiet. Jag motsätter mig vissa premisser av uppsatsen, eftersom att den gör en förenkling av kvinnornas politiska organiseringen genom att förutsätta att det finns ”kvinnofrågor” och ”mansfrågor”, när man i själva verket kan se det hela från två perspektiv: ofta var det samma typ av frågor som var relevanta i den tidiga arbetarrörelsen både för kvinnor och män, t.ex. frågor som rörde facklig organisering, arbetslivsvillkor, medborgerlighet och demokrati etc., där man också såg värdet av en gemensam organisering. Samtidigt så hade kvinnor också ett fokus på ”mjukare” frågor, som rörde t.ex. moderskapsförsäkring, nykterhet, militarism etc. Enligt mig är det ett förenklande av det historiska skeendet och av de idéer som dessa kvinnor diskuterade, att hävda att ”ett kvinnoförbund sysslar med kvinnofrågor”, när jag menar att det snarare finns en tydlig

²² Selma Osmancevic, *Arbetarkvinnornas intressen – En jämförelse av tidningen Morgonbris i två decennier* (Halmstad 2008).

²³ Tidskriften blev från år 1909 en medlemstidning för det Socialdemokratiska kvinnoförbundet, innan dess gavs tidningen ut av Kvinnornas fackförbund.

medvetenhet om socialismens idéer och att kvinnorna uttrycker engagemang i olika aktuella samhällsfrågor.

Ingen av ovan given forskning som berör *Morgonbris* ger tydliga insikter i konstruerandet av ideal kring bildning, organisering och klass i tidskriften *Morgonbris*. Tidskriften ifråga har inte blivit föremål för undersökningar i övrigt utefter de efterforskningar jag har gjort. Detta i sig motiverar inte med enkelhet att ämnet som sådant behöver undersökas, men jag menar att en så pass etablerad och långlivad tidskrift (1904 fram till nutid) utgiven av 1900-talets största parti²⁴ också bör förstås som en relevant del av den kvinnliga organiseringen i arbetarrörelsen, och således också viktig att undersöka i relation till konstruerandet av ideal för kvinnor i arbetarrörelsen i Sverige under sekelskiftet 1900. Forskning som berör denna tematik lyser med sin frånvaro, därför ser jag en stor anledning att lyfta just *Morgonbris* för sitt unikum (som tidskrift i Sverige riktad specifikt till arbetarkvinnor), eftersom den på olika vis kan ge ingångar till att förstå kvinnors villkor och mål inom arbetarrörelsen närmare.

Oftare berör forskningen specifika kvinnor inom arbetarrörelsen (Kata Dahlström, Elma Danielsson, Clara Zetkin m.fl.) eller hur det var för kvinnor i fackförenings-, nykterhets- eller fredsrörelsen specifikt. Det finns forskning som rör folkbildningens etablering i Sverige, t.ex. i form av Folkhögskolans institutionalisering och studieförbundens framväxt, men jag menar att det finns ett stort värde i att undersöka bildningsidealen och bildningsretorikens effekter i de samtida politiska och fackliga organisationerna för kvinnor. På samma sätt är det intressant att undersöka hur ideal inom arbetarrörelsen relaterade till bildning och organisering förhöll sig till kvinnor, där jag med ovan angivet forskningsläge kan påvisa en kunskapslucka. Ytterligare är min valda tidsmässiga ingång i materialet inte densamma som ovan nämnda verk, då jag av olika skäl istället har valt att fokusera på tiden för tidskriftens uppkomst och framåt, vilket jag argumenterar för tydligare i avsnittet för avgränsningar.

1.3 Källmaterial och avgränsningar

Uppsatsens huvudsakliga källmaterial består av alla utgivna nummer av tidskriften *Morgonbris* mellan år 1904–1916. Dessa årtal är delvis valda med hänsyn till att det är de

²⁴ Detta är givetvis en benämning som också bör ses som en definitionsfråga (vad innebär ”störst?”), men i sammanhanget åsyftas det faktum att Socialdemokraterna hade ledande position i den svenska politiken mellan åren 1936–1976 och att deras reformistiska politik också starkt kom att präglade hur välfärdssamhället och folkhemsstaten växte fram. Jag menar att det finns poänger att undersöka socialdemokratiska uttryck som en del av en vidare arbetarrörelse, för att på så vis kunna undersöka den stora folkrörelse som arbetarrörelsen var vid tiden för uppsatsen.

första 12 årgångarna av tidskriften som också omfattar tidskriftens tre första redaktörskap (med Anna Lindhagen avgående år 1916). Det finns en poäng att vara hängiven redaktörskapet i urvalet av empirin, eftersom man kan anta att innehållet i viss mån präglas av respektive redaktör. Denna avgränsning motiveras alltså med hänsyn till kontextbundenhet. Vidare är 12 år en tidsrymd som ger utrymme för att se mönster och för att kunna dra slutsatser utifrån innehållet i den specifika tidsramen. Därtill är tiden runt sekelskiftet 1900 händelserik gällande arbetarrörelsens framväxt och de tillhörande bildningsidealerna, klassideal och organisatoriska ideal. Dessutom är detta en tidsperiod då fackföreningsrörelsen varit växande under några decennier men så också socialdemokratin, samtidigt som kvinnlig organisering är ett fenomen som expanderar. Demokratiska frågor gällande villkor för medborgerlighet ligger på agendan vid denna tid, varför jag menar att ideal kring bildning och organisering är två viktiga ingångar för att förstå de politiska aktiviteterna som pågick under denna tid. Det är också en tid präglad av många yttre faktorer, såsom nattarbetsförbudet, rösträttsfrågan, moderskapsförsäkringen, emigrationen till Nordamerika, en nationellt och internationellt växande arbetarrörelse, nykterhetsrörelsen, fredsrörelsen, dyrtid, samt att första världskriget hinner bryta ut inom ramen för valda undersökningsperiod. Kärnan i uppsatsen ligger delvis däri, att redogöra för de uttryck som kan uttydas i strömningar beträffande bildning och organisering som pågick i samhället genom att undersöka valda material, med fokus på ideal riktade till kvinnor.

Tidskriften utkom med olika frekvens under den undersökta tidsperioden och med olika mängd sidor. *Morgonbris* första nummer utkom 1904, vilket också var det enda numret som utkom det året. Därefter utkom den med en intervall av fyra nummer per år (mellan 1905 och 1906), därefter med sex nummer per år (mellan 1907 och 1908) för att slutligen, från år 1909 och fram till 1916 publiceras månatligen, med tolv nummer per år. Tidskriftens olika nummer har därtill olika sidantal, från början bestod de av 8 sidor för att från och med nr 1 år 1907 till år 1916 bestå av 12 sidor per nummer, men med förminskat format. Vid enstaka tillfällen avviker sidantalet något nedåt, mig veterligen utan kommentar eller förklaring om varför, men man kan anta pga. tidsbrist bland skribenter och redaktion samt bristande ekonomisk täthet. Under tidsperioden förekom också att decembernumret var ett s.k. ”julnummer” vilket bland annat märks genom att detta nummer bestod av 16 istället för 12 sidor. Det enda nummer som skiljer sig i uppsatsens granskade material, är det sista numret (Nr 12) från år 1914, vilket i egenskap av julnummer och jubileumsnummer utgörs av 20 sidor.

Tidskriften består av ett relativt brett innehåll, vilket innebär att jag som forskarsubjekt hade kunnat lägga mitt fokus på lite olika delar av innehållet. T.ex. förekommer skönlitterära

alster (både som prosa och lyrik) i varje nummer, vilka hade kunnat vara intressanta att undersöka med ett litteraturvetenskapligt angreppssätt. Dessa texter är dock inte valda som ingång till undersökningen. Fokus har oftare legat vid att granska debattinlägg och artiklar som berör politiska, moraliska eller kulturinriktade frågor, resebrev (vilket är uppdateringar från agitationsresor), uppdateringar från diverse socialdemokratiska kvinnoklubbar i landet, annonseringar gällande möten, listor över fackföreningar, litteraturrecensioner, berättelser från diverse nationella och internationella konferenser, redogörelser över organisering i utlandet, information från redaktion/verksamhetsutskott mm. Urvalet baseras på ett fokus vid att läsa texter som explicit vidrör organisering och/eller bildning på ett eller annat sätt. Undersökningen har tidskriften som riktad utgångspunkt, och den har inga ansatser att undersöka den *faktiska* organiseringen som sådan – vilket givetvis hade kunnat vara ett intressant och givande perspektiv. Med andra ord görs inga källmässiga uppföljningar av protokoll eller annat från de olika klubbarna i fråga, vilket hade blivit en helt annan uppsats. Kärnan i ämnet rör sig därför kring *talet* och *idén* om organiseringen och bildning som sådan, och inte gällande hur organiseringen faktiskt ägde rum.

I tidskriften förekommer det bl.a. personporträtt av dåtida socialdemokratiska eller andra socialistiska kvinnor, dikter, andra skönlitterära kortare historier, artiklar om olika politiska frågor, debattinlägg samt reklam. Det förekommer också följetonger av diverse teman som då återkommer många nummer i rad. Tidskriften har också informativ karaktär, där läsaren får en ingång i parlamentariskt aktuella frågor. Det hade varit intressant att undersöka personporträtten och de skönlitterära verken mer ingående, detta hade dock passat bättre för en uppsats med andra frågeställningar och annat syfte. Min bedömning har varit att det hade funnits svårigheter att hålla tematiken enhetlig om ett alltför spritt material undersöktes. Uppsatsen hade med fördel kunnat ha fler primärkällor med t.ex. arkivmaterial för att skapa en bredare förståelse av tiden och sammanhanget. Med tanke på omfånget av materialet skulle det dock möjligen varit till mer skada än nytta för en samlad analys, då materialet består av mer än 1000 sidor text. Här har jag varit tvungen att vara selektiv i vilka texter som jag har läst mer noggrant än andra.

Jag vill poängtera att uppsatsen inte primärt handlar om det socialdemokratiska kvinnoförbundet som sådant, utan att fokus ligger på att undersöka idéerna och innehållet i vad man kan benämna som deras primära medlemsorgan, nämligen tidskriften *Morgonbris*. Tidskriften var från starten 1904 inte sammankopplat med socialdemokratiska kvinnoförbundet, eftersom förbundet rent formellt inte bildades förrän 1920. Däremot fanns det olika typer av kvinnliga organiseringar som ändå kan sägas ha samröre med den tidiga

socialdemokratiska rörelsen. I uppsatsen ligger fokus tydligare på tidskriftens tilltänkta läsare, vilket bör vara arbetarkvinnor, socialistiska kvinnor och kvinnor inom arbetarrörelsen generellt.

1.4 Teoretiskt perspektiv och metod

1.4.1 Uppsatsens teori

I uppsatsen används Ronny Ambjörnssons syn på *skötsamhetsideal* som teoretisk ingång i mötet med valda empiri.²⁵ I sin forskning berör han på olika sätt bildningsprojektets syfte och kringliggande kultur för vilka normer och ideal som ansågs behövas för att skapa en legitim och korrekt arbetare. Ambjörnssons verk har någorlunda samma kontextuella sammanhang som de undersökta primärkällorna i uppsatsen, genom att den berör (manliga) arbetare i nykterhetsloger i Holmsund 1880–1930.²⁶ Även om de undersökta protokollen rör sig vid nykterhetsloger där primärt män var organiserade, så vidrör boken olika teman om bildningsideal och skötsamhet i relation till folkrörelser, vilka har stor relevans även i mitt material såväl temamässigt som tidsmässigt. Relevansen utgörs dels av den kontextuella faktorn, men likaså av idén om att specifika identiteter för arbetare växer fram i olika folkrörelser, och att dessa identiteter också påverkas av den större rörelsen, nämligen arbetarrörelsen. På samma sätt utgörs relevansen likaså utifrån uppsatsens valda frågeställningar, där en av frågeställningarna berör huruvida det går att urskönja skötsamhetsideal i det undersökta materialet.

Skötsamhet betecknar den kultur och de ideal som Ronny Ambjörnsson kunnat skissera i sin forskning *Den skötsamme arbetaren – Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*. I boken beskriver han hur manliga arbetare inom folkrörelser (primärt nykterhetsloger) i Holmsund under den angivna tidsperioden förhöll sig till och konstruerade olika ideal för dessa arbetare. Om skötsamhet generellt beskriver Ambjörnsson i sin inledning hur en kulturell konfliktlinje uppstod under 1960-talet mellan gamla och nya arbetare, där hans egen far idkade hög arbetsmoral (detta som en del av skötsamheten: att arbeta hårt är att investera i framtiden, där arbetet förväntades få en annan karaktär) och därför blev förvånad i mötet med unga vänsterentusiaster som tvärtemot pläderade för det motsatta – då det var en av många strategier att protestera mot kapitalets ok. Vidare skriver han:

²⁵ Ambjörnsson (Stockholm 2017).

²⁶ Ambjörnsson (Stockholm 2017).

Vi har kommit långt från nykterheten men det finns i detta filosoferande ett indirekt samband med skötsamhetens första bud. Det gäller i båda fallen att leva ett exemplariskt liv. Det kan vara skönt att ge efter för impulser, att supa till, att slappna av inför hårt ställda arbetskrav. Men då, menar den skötsamme, tänker vi bara på stunden. Våra liv pekar emellertid utöver oss själva. Livet självt framstår, för den skötsamme, i sista hand, även det, som ett projekt.²⁷

Med andra ord finns det något i skötsamheten som talar till det större, det kollektiva.

Skötsamheten är något som man kan reproducera och konstruera inom gruppen, både som individ i sina levnadsväl men också genom de normer och ideal som formeras av gruppen.

Skötsamheten är en guide och en oskriven regel, ett ramverk, som den enskilde arbetaren förväntas efterfölja. I Ambjörnssons sammanhang handlar det främst om de nykterhets- och bildningsideal som förekom under den tidiga arbetarrörelsen. Den definieras av Anna Carlstedt utifrån hennes tolkning av Ambjörnsson, att oavsett vilken bakgrund man kommer ifrån fanns det en förväntning att man *sköter sig*:

Att du tar hand om din hälsa, din familj, din hygien, ditt arbete och dina intressen. Att du håller dig ren, påläst, nykter och hederlig. Själva skötsamheten blir till ett ideal och ett medel för att nå dina mål, i de små och stora sammanhangen. Du kan, med hjälp av den, få rätt livskamrat på kroken, en bättre bostad, ett bättre arbete, en bättre position och en bättre framtid för dina barn.²⁸

Men skötsamheten handlar i min tolkning också om dogmer och ramverk för ett sunt och exemplariskt leverne, där man hänger sig åt kollektivet med det för uppsatsens sammanhang slutgiltiga målet: en ökad demokratisering för arbetande kvinnor. Nykterheten är visserligen ett uttryck för detta, men likaså kan självbildning och organisatoriskt engagemang på samma vis vara det.

Uppsatsen har också hämtat teoretiskt ramverk från Bernt Gustavssons syn på självbildning, som han skriver om i sin avhandling *Bildningens väg – Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*.²⁹ Uppsatsen utgår ifrån Gustavsson idéhistoriska redogörelser för de olika bildningsideal som florerade, som också uttrycker sig inom ramen för samma kontext som mitt uppsatsämne, för att med hjälp av detta kunna definiera vad det är för typ av bildningsideal som går att urskönja i uppsatsens primärkällor. Gustavssons idéer om bildning utgör på så vis min förståelseram över bildningens bakgrund och utveckling under den tid som uppsatsens primärkällor är publicerade. Denna genomgång förtydligar de

²⁷ Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.32.

²⁸ Anna Carlstedt, "Företal", i *Den skötsamme arbetaren: Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930* (Stockholm 2017), s.12.

²⁹ Gustavsson.

kunskaper som behövs för att kunna möta det idémässiga innehållet i materialet beträffande bildningsideal. Detta har stor relevans för uppsatsens syfte och frågeställningar, eftersom uppsatsen ämnar undersöka huruvida självbildningsideal går att utläsa i den granskade tidskriften.

Vidare har jag i uppsatsen en grundläggande marxistisk syn på makt, strukturer och materialitet som är baserad på Antonio Gramscis hegemonibegrepp. Åsa Linderborg förklarar i sin avhandling att idén om kulturell hegemoni baseras på en tanke om att de borgerliga och härskande klasserna i ett kapitalistiskt samhälle styr kulturella normer och värderingar i samhället.³⁰ Detta görs genom flera instanser av t.ex. massmedier, religion, lagar, information, kultur och slutligen bildning och utbildning. Idén är med andra ord i denna teori att dessa grupper förutsätts ha kontroll över ovan nämnda samhällsinstanser, vilket på så vis också gör att borgerligheten i detta sammanhang förutsetts ha en kontroll eller makt över formerandet av samhällsmedborgaren. Inom ramen för ett kulturellt och värdehierarkiskt hegemoniskt system finns med andra ord en bärande idé om att dessa auktoritära idéstyrande positioner legitimeras som en rättfärdigad auktoritet som därför inte ifrågasätts eller diskuteras.

När borgarklassen strävar efter hegemoni blir konsekvensen att underklassen förlorar sitt eget självmedvetande om sin egen position som förtryckt - detta genom att den borgerliga hegemonin uttrycks som hela folkets intresse och mål.³¹ Den teoretiska grunden i hegemonibegreppet förutsätter med andra ord en grundläggande inställning om att samhället består av olika klasser och att dessa klasser styrs av hegemonin.³² Hegemonin yttrar sig dock inte bara värdemässigt eller kulturellt som en styrande faktor över normer och tankar, utan den yttrar sin makt rent konkret över ekonomin och således också över produktionen, på så vis är hegemonin subtil och materiell på samma gång.³³ Vad som också bör beaktas är det faktum att hegemonier varken är statiska eller alltigenom stabila – de står nämligen inte helt oemotsagda. Det hegemoniska uttrycket ruckas emellanåt på av så kallade *mothegemonier*.³⁴ En klassisk mothegegoni kan t.ex. menas vara den tidiga arbetarrörelsens uttryck och effekter. Det som besvärar denna ideologiens klasskamp är dock att mothegegonin i sig själv istället för att störta (den borgerliga) hegemonin inkorporeras i hegemonin som en del av dess pågående process, detta som en konsekvens av att den borgerliga hegemonin tvärtom möter och erkänner vissa av mothegegonins krav.

³⁰ Linderborg, s.14.

³¹ Linderborg, s.15.

³² Linderborg, s.14.

³³ Linderborg, s.15.

³⁴ Linderborg, s.16.

Detta märks genom att det i dessa sammanhang sker olika politiska överenskommelser där makten går med på att möta den förtryckande halvvägs – detta som en strategi för att reducera risken att den förtryckte gör alltför stort motstånd. Olika exempel på sådana ”godkännanden” av arbetarklassens ökande krav under tidigt 1900-tal (det kan gälla arbetslivsrelaterade frågor, demokratiseringsprocess etc.) kan t.ex. vara en löneförhöjning som i slutändan ändå känns rimlig för företaget – något som gör mothegegonin nöjd utan att den borgerliga hegemonin för den skull undermineras eller fråntas sin dominans.³⁵ Med andra ord är detta produktiva förhållande en nödvändighet i hegemonins legitimitet och upprätthållande, eftersom hegemonin i sig själv inte är statisk utan har reproducerande drag. Dessa idéer om borgerlig och kulturell hegemoni har relevans framförallt som en bakomliggande kunskap, vilken jag begriper det samhälle som är föremål för undersökningen, dvs arbetarrörelsen i det tidiga 1900-talets Sverige. Primärt används det som en ingång för att förstå vissa aspekter av arbetarbildningen som förekom vid denna tid, och som jag redogör för i uppsatsen.

I uppsatsen har jag en grundläggande förståelse av Yvonne Hirdmans *genussystem*.³⁶ Yvonne Hirdman gjorde sin tolkning av begreppet utifrån Joan Wallach Scott’s artikel ”Gender – a useful category for historical analysis” under 1980-talet.³⁷ Idéerna blev spridda inom den svenska genushistoriska forskningen, eftersom genussystemet som begrepp och kategori är behjälplig när man ämnar analysera könens hierarkier och dess bakgrunder, villkor och konsekvenser. Däremot förekommer det kritik gentemot det ibland lite slentrianmässigt och lättvindiga användandet av denna teori, eller snarare genushistorikers brist på teori, vilket Sara Edenheim gör gällande i sin artikel: ”Att komma till Scott – teorins roll inom svensk genushistoria”.³⁸ Edenheim menar att den ständiga återkopplingen till Hirdman och Scott skapat ett paradigm i genushistorien.³⁹ Vidare används ”genussystemet” utan vidare teoretisk förankring eller förklaring, vilket gör att det blir begrepp som forskarsubjekt använder sig av utan att för den skull kunna redovisa de teoretiska sammanhangen till den egna teoretiska ståndpunkten.⁴⁰

Edenheim menar att genushistoriker och historiker i allmänhet återkommande refererar till såväl Hirdman som tidiga Scott, fastän Scott under de decennier som gått publicerat nya

³⁵ Linderborg, s.16.

³⁶ Yvonne Hirdman, ”Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning”, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* Nr.3 (1988), s.49–63.

³⁷ Joan Wallach Scott, ”Gender: A useful Category for Historical Analysis” i *The American Historical Review*, Vol. 91, No. 5 (1986), s. 1053–1075

³⁸ Sara Edenheim, ”Att komma till Scott – teorins roll inom svensk genushistoria”, i *Genushistoriens utmaningar*, Supplement till Scandia, Volym 78 Nr 2:S (2012), s.22–32.

³⁹ Edenheim, s.23.

⁴⁰ Edenheim, s.25.

artiklar på ämnet där hon ifrågasätter ett standardiserat sätt att använda och begripa genus på.⁴¹ Kritiken är legitim, den behandlar nämligen ett grundläggande antagande om hur man ska begripa genus och dess relation till kön, där de som använder sig av Hirdman och tidiga Scott begriper genus som en konsekvens av kön, medan Edenheim påvisar genom Scotts nyare artiklar att det snarare är tvärtom – att genus är själva förutsättningen till kön.⁴² Med detta sagt hyser jag ett kritiskt förhållningssätt till ovan nämnda text av Yvonne Hirdmans, samtidigt som jag också vill påskina att den grundläggande idén med genussystemet som värdefullt när man betänker konstruktioner och hierarkier av genus och kön.

Uppsatsen har inte som primär utgångspunkt att undersöka konstruktioner av manligt och kvinnligt och de kontextuella värdehierarkiska skillnader som finns där emellan. Däremot vill jag förtydliga min medvetenhet om att den *kvinnna* och *arbetare* som jag vill undersöka är kontextbunden och specifik för just den valda undersökningsperioden. Det behöver inte, och jag menar inte, att det bör översättas till dagens situation eller till dagens identitetskonstruktioner. Min medvetenhet visar sig i min förståelse av att dessa tilltalade kvinnor i empirin befinner sig i specifika positioner vilka påverkas av formationer av klass, kön, ålder, bildning etc. Vidare vill jag nämna att de tilltalade kvinnorna i den undersökta empirin kan antas vara arbeterskor som antingen är organiserade eller som i tidskriften drillas till att bli det, däribland kvinnor med olika bakgrund, där både gifta och ogifta förekommer, där vissa är mödrar och andra inte är det.

Med andra ord visar jag transparens över min förståelse att de maktrelationer som dessa kvinnor förhöll sig till och befann sig inom är tidsbunden och specifik, då den är villkorad och konstruerad genom materialitet, struktur och språk. Den ontologiska utgångspunkten för uppsatsen är hermeneutisk, då jag genom att analysera texter också har en förståelse av min egen position som forskarsubjekt levandes i denna samtid, med de referensramar som det kan innebära, och att detta i sin tur också kommer att påverka själva tolkningen av texten.⁴³ Därför ser jag också tolkningen som en växelverkan mellan min tolkning och texterna i sig.

1.4.2 Uppsatsens metod

Uppsatsen är gjord med kvalitativ metod. Jag har systematiserat texterna utifrån de kategorier som är givna som ramar utifrån uppsatsens frågeställningar, det är alltså med andra ord med fokus på dessa teman som materialet i tidskrifterna har blivit sorterat (dessa teman återges

⁴¹ Edenheim, s.30.

⁴² Edenheim, s.27.

⁴³ Martin Gustavsson & Yvonne Svanström (red.), *Metod – Guide för historiska studier* (Lund 2018), s.71.

nedan). Detta innebär att jag systematiskt har gått igenom innehållsförteckningarna för tidskriften och sorterat ut vilka artiklar jag skall lägga fokus på vid inläsningen. Antalet grundligt genomgångna artiklar per tidskrift skiljer sig, men en bedömning är att åtminstone hälften av tidskriftens totala mängd artiklar blivit noggrant genomlästa. Jag vill dock understryka att jag har läst alla artiklar i alla tidskrifter, med önskan att inte missa något som skulle kunna vara av värde för uppsatsens analys. Tonvikten har lagts vid läsande av artiklar som behandlar tematiken som uppsatsens syften och frågeställningar utgår ifrån, här har läsandet systematiserats utifrån ett urval, där jag har utgått från olika begrepp i artikelrubriker som jag har tolkat som relevanta i sammanhanget. Avsnitt som är relevanta har markerats, här har fokus legat vid diskussioner som rör *organisering, ideal, agitation, bildning, kön, barn, klass, socialism, skola, litteratur, nykterism, Morgonbris* samtidigt som min blick varit öppen för diskussioner som verkar förekomma återkommande. Dessa olika teman är valda med ingången att dessa olika ämnen på olika vis angränsar till uppsatsens syften och frågeställningar. Någon bildanalys av bilder som förekommer i tidskriften har inte blivit gjord, material till analys är således genomgående texter av olika slag.

Göteborgs universitet har digitaliserat *Morgonbris* från 1904–1930, vilket finns att tillgå på deras hemsida för KvinnSam.⁴⁴ Därmed är allt källmaterial läst genom PDF-läsare. Primärt har sökfunktion i PDF-läsare inte använts, eftersom jag önskade komma nära materialet på ett sätt som jag inte tyckte att sökfunktionen kunde ge. Sökfunktionen blev i sammanhanget godtycklig, då felaktiga eller irrelevanta resultat kommer upp, med risk att viktig information går förbisedd. För att undvika risken att missa artiklar som är relevanta till uppsatsens syfte och frågeställningar gjordes därför en mer djupgående genomläsning av mitt källmaterial. Detta har givetvis sina metodologiska svårigheter då det innebär högre fokus och mer tid av mig som läsare, samtidigt ser jag det kvalitativa värdet av att ge empirin den grundliga genomgång som jag anser att frågorna kräver.

Eftersom uppsatsens primärkällor har varit lästa som PDF-filer, har jag kunnat färgmarkera relevanta avsnitt i de artiklar som har varit mest intressanta, utöver detta har kommentarer också skrivits kontinuerligt i marginalen. Till en början arbetade jag med en systematik där jag renskrev citat eller formulerade tankar kring olika artiklar i tidskrifterna som skulle kunna ha relevans till analysen, vidare sorterades dessa in under olika

⁴⁴ KvinnSam är ett bibliotek för genusinriktad forskning, tillika en forskningsinfrastruktur vid Göteborgs universitet, där man kan söka på diverse relaterad litteratur samt arkivmaterial som rör genus och historia. Beskrivning baserad på information från deras egen hemsida: <http://www.ub.gu.se/kvinn/> källa tagen 2019-03-19.

underrubriker (med hänvisning till nummer och årtal och sida), detta arbetssätt tog dock alltför mycket tid i anspråk, varför ett nytt tillvägagångssätt fick utarbetas. Därefter utarbetade jag ett nytt förfarande beträffande tidskriftens årgångar 1910–1916, där jag vid återkommande genomläsning sparade de mest relevanta artiklarna som urklipp i JPG-format, där jag sedermera har sorterat in dessa urklipp i olika mappar baserat på årtal. I dessa mappar ligger JPG-filerna namngivna med årtal, nummer, sida samt de olika teman som anses vara bärande för respektive urklipp. En fil kan med andra ord heta ”ideal”, ”upplysning”, ”organisering”, ”medborgerlighet”, ”bildning”, ”nykterhet” eller annat. Jag har på förhand haft en tematisk läsning av primärkällorna, där grundpremisen är att min ingång till källorna är mina valda frågeställningar och teman. Vidare har jag haft en förförståelse av materialets innehåll genom noga kontextuell genomläsning av litteratur som berör tiden och arbetarrörelsen generellt i Sverige, vilket har gjort att jag kunnat styra läsningen, samtidigt som jag också varit öppen för att låta materialet få säga sitt. Med andra ord har uppsatsen också ändrat riktning och karaktär efterhand genom studiet av empirin. Det är tydligt att en ytterligare klassificering av materialet hade kunnat vara till gagn för uppsatsens analyser, där statistik hade kunnat genomföras i relation till olika ämnens frekvens i uppsatsen. Den typen av fördjupande i materialet har dock istället fått ge plats åt de mer textfokuserade analyserna.

Analysen underbyggs med hjälp av redogörelser från olika nummer av tidskriften, där citering förekommer när jag finner det vara av vikt för att kunna betona ordval och för att kunna göra poänger. Exempelen är tagna från hela den valda tidsperioden, och det är uppsatsens tematik som har fått föranleda vilka årgångar som representeras mest. Därför gör jag inga anspråk på att analysen som sådan ger en jämbördig skildring rent mängdmässigt från alla årtal, utan utrymmet som ges till exemplen är förbehållet innehållet i respektive nummer.

Jag vill också uppmärksamma läsaren på att jag har varit tvungen att sälla bort oerhörda mängder av material, varför jag vill understryka att de citat som blivit utvalda är valda på premisen att dessa enligt mig svarar till uppsatsens syfte och frågeställningar. Där författarnamn finns är det utskrivet i not, men jag vill göra läsaren uppmärksam på att såväl pseudonymer, förkortningar och initialer förekommer. Ibland saknas underskrift helt och hållet. Av denna anledning finns det svårigheter att kontextualisera författarna, vilket hade varit önskvärt att göra, då det hade gett en bredd till analysen. Man bör också vara uppmärksam på att manskodade författarnamn kan vara pseudonym och att man därför inte bör lägga överdriven vikt vid könsaspekten (om det inte är ett väldigt välbekant och återkommande namn) eftersom det kan ge felaktig information. Jag har återgett underskrifterna så som dessa är skrivna i tidskriften, i fotnot, varför vissa fotnoter möjligen

kan uppfattas som märkligt skrivna. Av samma anledning är artiklarna från tidskriften ordnade kronologiskt i uppsatsens käll- och litteraturförteckning, och inte alfabetiskt, eftersom bristen på namninformation gör den valda ordningen mer logisk.

Istället har fokus legat vid analys av *Morgonbris* som aktör och som ståendes bakom åsikterna som framförs (detta kan man också anta, eftersom tidskriften vid flera tillfällen förefaller vara noggrann med att tydliggöra när en artikels innehåll inte överensstämmer med redaktionens åsikt). Därmed blir texternas innehåll relevanta i relation till kunskapen om tidskriftens bakgrund, syfte och mål. Därmed blir inte författaren eller författarna bakom artikeln det intressanta för undersökningen, utan *innehållet* i dessa. Här har jag försökt hålla mig transparent inför den information jag inte kunnat nå. Likväl har slutsatser ändå dragits om den adresserade läsaren men också skribenter i generella termer, dessa är då baserade på den överhängande kontextuella bakgrund som jag redovisar i uppsatsen.

Utöver tidskriften har jag läst ett antal protokoll från Malmö kvinnliga diskussionsklubb, vilka dock inte utgör primärkällor till uppsatsen.⁴⁵ Vid läsandet av dessa protokoll kunde jag påtala en skillnad mellan att undersöka t.ex. protokoll från en fackförening eller diskussionsklubb och en tidskrift som *Morgonbris*. Båda är politiska, och skulle möjligen kunna ha samma skribenter, men formen skiljer dessa åt. Där det finns ”tyst kunskap” i protokollen gällande vad som nedtecknats och vad som valt att inte nedtecknas, är tidskriftens artiklar ofta tydligt uttryckta med åsikter i svart och vitt, och ofta med uppfordrande karaktär. Därför kan man på ett sätt se tidskriftens artiklar som ”mer transparenta” som källmaterial, än vad protokollen är. I detta sammanhang ser jag på protokollen mer som en informativ redogörelse över idealens faktiska och praktiska uttryck, medan tidskrifterna blir en slags dogmatisk och propagandistisk önskan om hur kvinnornas organisatoriska och bildningsmässiga ideal ser ut, men inte hur de faktiskt rent praktiseras i verkligheten. Detta hade med andra ord blivit en annan uppsats, med andra frågeställning, ingång och empiri. Ovan nämnt motsäger dock inte att materialen med fördel hade kunnat användas tillsammans som empiri, för ett annat typ av fördjupande.

1.4.3 Terminologi

Jag önskar här ge en ingång till begreppet *bildning* då det finns relevans att vara tydlig med min ingång till begreppet i uppsatsen. Detta har en relevans med anledning av uppsatsens

⁴⁵ Malmö Socialdemokratiska Kvinnoklubb 1888–1993, A:I-II Volym 1 1888-1919, Arbetarrörelsens Arkiv i Skåne.

frågeställningar där fokus ligger vid att undersöka bl.a. bildningsideal hos de kvinnor som tidskriften riktar sig till. Likaså är det av vikt för att förstå den kontext som utgör undersökningen för uppsatsen. På samma sätt vill jag klargöra min egen relation till diverse ordval som förekommer i uppsatsen, som är kopplat till detta. Idéhistoriker Bernt Gustavsson skriver att begreppet har rötter i 1800-talets Tyskland och Sverige, där den tyska motsvarigheten till begreppet som bekant är ”bildung”.⁴⁶ Det dök första gången upp i den tysktalande kulturen under slutet av 1700-talet. Begreppet är relativt kulturspecifikt och saknar därför exakta översättningar i andra språk, generellt används istället omskrivningar för att förtydliga innebörden av begreppet, men värt att lägga vikt vid är att dessa översättningar sällan återspeglar begreppets relativt specifika innebörder. Verbet ”att bilda” kom däremot ifrån franskans ”former” och latinets ”formare”, som kom till svenskan genom tyskans ”zu bilden” efter att begreppet adapterats till tyska kulturen under 1700-talet genom den engelske filosofen Shaftesbury.

Att synen på bildningen till en början sågs i relation till människan som en *process* av vilken människan *formas* likt tabula rasa beror till stor del på det rådande nyhumanistiska ideal som präglade tysk kultur under början av 1800-talet.⁴⁷ Som Gustavsson beskriver det: ”Begreppet bildning uppstår i ett idéernas gränsland mellan upplysning och romantik”⁴⁸ Bildning refererar också till synen på imago dei, Guds bild, det vill säga den bild som man primärt eftersträvar i själva processen, bilden före och efter processen.⁴⁹ Med detta synsätt skulle man kunna säga att bildningen förgyller människan, att människan är avhängig bildningen för att bli mer, bättre. I det svenska språket förekommer flera sammansättningar av begreppet ”bildning” med diverse prefix. Exempel på dessa är: folkbildning, utbildning, allmänbildning, självbildning etc.

På engelska benämner man bildningskulturen bland de stora folkskikten som ”worker’s education” medan samma begrepp i den svenska kontexten istället hemföll åt begreppet *folkbildning*.⁵⁰ Eftersom denna uppsats rör sig kring ideal om bildning, organisering och klass för kvinnor i arbetarrörelsen kring sekelskiftet 1900 är det därför också denna typ av bildning som primärt undersöks. Jag menar att det kan vara problematiskt att särhålla begreppen bildning och folkbildning vid tiden för publikationen av det undersökta materialet, eftersom begreppen ofta flätas samman i en tid då kunskap sågs som ett huvudsakligt demokratiserande

⁴⁶ Gustavsson, s.27.

⁴⁷ Gustavsson, s.28.

⁴⁸ Gustavsson, s.29.

⁴⁹ Gustavsson, s.28.

⁵⁰ Gustavsson, s.28.

verktyg för att nå samhällsförändring i form av exempelvis medborgarskap, och förbättrade levnadsvillkor i en socialistisk rörelse. Därför använder jag mig av båda begreppen uppsatsen igenom, då jag finner det problematiskt att göra en avvägning om vilket begrepp som skall få definiera ett helt spektrum av idéer. Ibland används också begreppet arbetarbildning. Fokus ligger dock vid begreppet bildning, som med sin översiktlighet och samtidigt kultur- och tidsspecifika känsla är oerhört passande i sammanhanget.

1.4.4 Situering

Jag är medveten om att såväl mina avgränsningar, mitt val av teoretiska ingångar som min egen bakgrund påverkar alla resultat som jag kommer att framlägga i denna uppsats.

Forskarsubjektets position är inte en isolerad ö i relation till det studerade materialet, snarare tvärtom är det i mina ögon en pågående process och en växelverkan, där min förförståelse för materialet och mina privata ingångar påverkar såväl urval som analys. Med detta sagt hävdar jag ändå att resultaten som jag kommer fram till i denna uppsats likväl bidrar till en ökad förståelse för de ideal som uttrycks i *Morgonbris* för kvinnliga arbetare beträffande organisering, klass och bildning i den tidiga arbetarrörelsen i Sverige.

1.5 Uppsatsens disposition

Uppsatsen disposition är upplagd på så vis att den inleder med diverse redogörelser för uppsatsens ämne och dess bakgrund, med tillhörande forskningsläge, teoretiska ramverk, metodologisk ansats, situering, terminologi samt källmaterial och avgränsningar under första kapitlet (Inledning). Därefter följer kapitel 2 vilken fungerar som bakgrundskapitel till valda ämne. Där redogör jag för det idéhistoriska sammanhanget bakom uppsatsämnet ifråga. Detta för att ge läsaren en ingång i tematiken, villkoren och min förståelse av hur arbetarkvinnors position i samhället förhöll sig vid tidpunkten för uppsatsämnets frågor. Där tar jag upp frågor som rör tidskriftens historik, socialdemokratins framväxt i Sverige, kvinnlig organisering, bildningsideal, agitation, genusarbetsdelningen och andra teman som jag anser är av vikt för förståelsen av uppsatsens analys. Under kapitel 3 föreligger redogörelse för det granskade källmaterialet samt påföljande analys av detsamma. Detta utgör alltså själva undersökningen för uppsatsen i fråga. Detta kapitel är indelat tematiskt i tre underrubriker, där det första berör kvinnan i organisationen, det andra redogör för talet om litteratur och kultur och det tredje går igenom ideal under kriget. Vidare, i kapitel 4, redogör jag för avslutande reflektion i form av slutdiskussion och sammanfattning gällande uppsatsens slutsatser.

Uppsatsen avslutas med kapitel 5 vilket utgörs av Käll- och litteraturförteckning. Uppsatsen innehåller inga bilagor.

2. Arbetarkvinnors situation, bildningsideal och organisering under sekelskiftet 1900

2.1. Historik över tidskriften *Morgonbris*

Morgonbris är en tidskrift som gavs ut av och för den socialdemokratiska kvinnorörelsen, från början av Kvinnornas Fackförbund.⁵¹ Tidskriften grundades år 1904 med Anna Sterky (1856–1939) som redaktör de första åren, och år 1909 blev tidskriften formellt upptagen av socialdemokratiska kvinnokongressen verkställande utskott. När så socialdemokratiska kvinnoförbundet bildades år 1920 så togs tidskriften omhand som förbundets medlemsorgan. Redaktionen definierar tidskriften på detta vis i ett nummer från 1905: ”*Morgonbris* är den enda tidskriften inom arbetarrörelsen som redigeras uteslutande för kvinnorna och deras intressen och bör den därför läsas af alla intresserade arbeterskor och arbetarhustrur” vidare på samma sida att: ”*Morgonbris* säljes i lösnummer á 10 öre genom de flesta *Arbetarkommuner, Soc.-Dem., Ungdomsklubbar, Kvinnoklubbar* samt genom en del *fackförbund*. [skribentens kursiveringar]”⁵² av detta citat kan man utreda två saker som är viktiga för att förstå kontexten, dels är tidskriften tydligt socialistiskt orienterad, skriven (till stor del, om än inte alla artiklar) *av* kvinnor och *för* kvinnor. Tidskriften var dock inte den enda i sitt slag, längre fram i uppsatsen har jag anledning att återkoppla till två andra liknande tidskrifter i Europa.

Distribueringen säger någonting om tidskriften, det faktum att den ges ut av föreningar starkt kopplade till arbetarrörelsen, fackföreningsrörelsen och den socialdemokratiska rörelsen medför att tidskriften var ett av många verktyg i dessa rörelser, samtidigt som man också hade en väldigt uttalad tilltänkt läsare. Tidskriftens första nummer (1904) utkom i 10 000 exemplar vilka enligt utsago såldes slut snabbt.⁵³ Under de första åren låg upplagorna på 4000–6000 exemplar.⁵⁴ Då tidskriften fortfarande ges ut än idag (år 2019) är det intressant att jämföra med dagens upplaga som för närvarande är fyra nummer per år i 10 000 exemplar per nummer.⁵⁵

⁵¹ Artikel från Nationalencyklopedins hemsida om *Morgonbris*: <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/morgonbris> Källa hämtad 2019-03-19.

⁵² Redaktionskommittén, i *Morgonbris* 1905:2, s.8.

⁵³ Beata Losman ”Kvinnooorganisering och kvinnorörelser i Sverige” i *Handbok i svensk kvinnohistoria*, Gunhild Kyle (red.) (Stockholm 1992), s.212.

⁵⁴ Information hämtad från GU och Kvinnsam, där tidskriften också finns att tillgå digitaliserad: <http://www.ub.gu.se/kvinn/portaler/kvinnotidskrifter/morgonbris/> Källa hämtad 2019-05-08.

⁵⁵ Information hämtad från föreningen S-kvinnors hemsida, om tidskriften *Morgonbris*, <https://s-kvinnor.se/medlemsinfo/om-morgonbris/> Källa hämtad 2019-03-18.

Från början fanns det inte någon genomtänkt plan för tidskriften, men eftersom första numret sålde slut beslöt man sig för att fortsätta arbetet och publiceringen av den.⁵⁶ Under den valda undersökningsperioden (1904–1916) förekom dessa personer som redaktörer för tidskriften: Anna Sterky (1904–1908), Ruth Gustafsson (1910–1911) samt Anna Lindhagen (1911–1916).⁵⁷ Det är svårt att bedöma hur pass nya idéerna var för tidskriftens läsare, och givetvis är det omöjligt att granska vilken effekt tidskriften som sådan kan ha haft för rörelserna och organisationerna vid tiden, därför har jag också valt att undersöka tidskriften från motsatt perspektiv, snarare *vad* den gav uttryck för gällande ideal kring bildning och organisering, mer än *hur* den påverkade detsamma. Med andra ord finns inga ansatser att redogöra för hur dessa ideal påverkade läsarnas faktiska leverne. Man kan också anta att tidskriften hade en effekt av att skapa en positiv gemenskapskänsla för de kvinnor som arbetade med den och läste den, där den blir ett forum för att levandegöra arbetet mot de orättvisor som kvinnorna behövde möta. Här kan man se att tidskriften troligen hade flera funktioner, både som *informationskälla* men också som *samverkan* mellan dessa kvinnor som antingen var organiserade eller som av sin samhällsposition möjligen skulle kunna ha ett intresse av att organisera sig i framtiden.

2.2 Arbetande kvinnor i Europa och Nordamerika runt sekelskiftet 1900

I boken *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950* gör historiker Ulla Wikander en genomgående översikt av hur kvinnors positioner och möjligheter ändrats på arbetsmarknaden och i samhället från franska revolutionen fram till modern tid.⁵⁸ Under industrialiseringens förändringar beträffande industrier och konsumtionsmönster var det många som fick vänja sig vid nya arbets- och levnadssituationer.⁵⁹ Konkurrensen ökade inom industrierna, där kvinnors flexibilitet sågs som önskvärd. Men när kvinnor istället började kräva såväl arbete som högre lön, motsatte sig de manliga fackföreningarna detta. Arbetarmännen menade att om kvinnor inte ställde dessa lönekrav, skulle det implicit innebära att männens löner istället kunde höjas, vilket skulle vara till gagn för hela familjen. Detta argument om männen som ”familjeförsörjare” var etablerad av många under samtiden, och är något som Wikander benämner som en vetenskaplig socialdarwinistisk hållning bland såväl kvinnor som män. Med andra ord hade synen på kvinnan som ett hot i arbetsmarknaden och som arbetskraft en tanke

⁵⁶ Losman, s.212.

⁵⁷ Information hämtad från GU och Kvinnsam, där tidskriften också finns att tillgå digitaliserad: <http://www.ub.gu.se/kvinn/portaler/kvinnotidskrifter/morgonbris/> Källa tagen 2019-05-08.

⁵⁸ Ulla Wikander, *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950 – Genus, makt och arbetsdelning* (Stockholm 2006).

⁵⁹ Wikander, s.77f.

grundad i rädsla för ett ociviliserat leverne, felaktigt brutet gentemot mänsklighetens tilltänkta utveckling. Diskursen om mannen som familjeförsörjare diskuteras också i en antologi i kapitlet "Bread before roses: American working men, labor unions and the family wage" av Martha May.⁶⁰ Där tar Martha May upp olika aspekter av samma fenomen, där bakgrunden till fenomenet har diskuterats av diverse feministiska tänkare, där vissa ser på familjelönen som ett uttryck för en gemensam strävan i arbetarklassen (både hos kvinnor och män), eller att det var ett uttryck för män att befästa sin makt inom ramen för arbetarklassfamiljen.⁶¹ Oavsett orsaker eller anledningar till familjelönen, fick den som konsekvens att den legitimerade ojämlika lönevillkor och en ojämlig arbetsfördelning baserad på kön, där kvinnors arbete enbart sågs som ett komplement till den totala familjeinkomsten.⁶²

Om detta talar också Ulla Wikander, där hon benämner den könsbaserade arbetsfördelningen som *genusarbetsdelning*. Här menar Wikander att kvinnor, genom historien och idag, pga. sociala konstruktioner generellt eller oftare har fått s.k. "kvinnliga arbeten".⁶³ Den genusarbetsdelningen som uppkom i industrisamhället var inte skapad i ett vakuum, den baserades på en social maktordning som redan existerade sedan tidigare.⁶⁴ Det som definierar dessa "kvinnliga arbeten" är primärt att de har lägre status och ger sämre lön. Dessa *kontrakt* för arbetets indelning har dock ingen historisk statiskhet eller konsekvens, snarare tvärtom är förhållandena oftast rörliga, då det i olika situationer uppstår lägen då individer har kunnat bryta de givna positionerna, ett exempel på detta är vad som sker i tider av kris, t.ex. där kvinnor fått ersätta mäns platser på vissa arbeten medan männen var ute på fältet.

Det viktiga när man talar om genusarbetsdelningen är att man påtalar dess uttryck som en konsekvens av ideologiska och kulturella tankar i respektive samhälle om vad som är *manligt* och vad som är *kvinnligt*. Det handlar alltså om den sociala idén och konstruktionen av kön. Wikander berättar vidare att såväl kvinnor som män kan inta positioner i varandras arbeten, men med skillnaden att män som intar platser på kvinnligt kodade arbetsplatser nedvärderas. Till detta ger hon ett exempel: "Att byta kultur kan för en man innebära att bli behandlad lika dåligt som en inhemsk underklasskvinna på arbetsmarknaden i det nya landet. De invandrade kvinnorna hamnar längst ner av alla på lönearbetsmarknaden, dubbelt

⁶⁰ Ruth Milkman (red.), *Women, work and protest – A century of US women's labor history* (New York 2013).

⁶¹ Martha May, i *Women, work and protest – A century of US women's labor history*, Ruth Milkman (red.) (New York 2013), s.1.

⁶² May, s.2.

⁶³ Wikander, s.9.

⁶⁴ Wikander, s.10.

segregerade av kön/klass.”⁶⁵ Detta citat bekräftar min egen uppfattning om vikten av att ha ett intersektionellt förhållningssätt i beaktande när man reflekterar över makt, struktur och positioner individer emellan, där makt är en växelverkan som också pågår i flera lager samtidigt. Vidare förklarar Wikander att själva upprätthållandet av de påstådda olikheterna kvinnor och män emellan historiskt underbyggts med hjälp av vetenskap, religion och ideologi.⁶⁶ Alla dessa institutioner bidrar tillsammans till att skapa en diskurs om vad som är normativt, vad som är önskvärt och vad som är naturligt.

I en sådan arbetsfördelning är det också relativt enkelt att förstå konsekvensen av fenomenet *familjelön*, som jag ser det – skapat av de normativa och existerande diskurserna relaterat till positionerna *manligt* och *kvinnligt*, men också upprätthållet med syfte att bevara detsamma. Där blir både arbetsfördelningen, lönesättningen och därmed indirekt familjelönen ett sätt att kontrollera kvinnors fortsatta underordning. En uppfattning som återkommer i diverse olika sammanhang, bl.a. i Martha Mays text, är rädslan från arbetarmännens sida gällande vad kvinnornas intågande i arbetsmarknaden skulle innebära för männen själva. Denna åsikt påträffades så tidigt som 1830, där arbetarmännen tydligt förkunnade att kvinnor och barns deltagande i arbetsmarknaden sågs som ett hot mot deras egen position och profession.⁶⁷ Denna rädsla har även förekommit gällande att kvinnornas deltagande på arbetsmarknaden skulle innebära ett reellt hot för männens lönekurva, då de så småningom under 1800-talets senare hälft organiserade kvinnornas krav på ökad lön för kvinnliga arbetare inte alls togs emot med blida ögon av alla och envar.

Vidare förklarar May att familjelönsidealet var ett ideologiskt förkroppsligande av kvinnan som underkastad mannen, där mannen konstruerades till att vara den beskyddande, och kvinnan till att vara den omhändertagande för hemmet.⁶⁸ Detta förklarar också arbetarmännens motvillighet till kvinnornas deltagande på arbetsmarknaden på lika villkor.

2.3 Den tidiga socialdemokratin och kvinnorna

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP) bildades år 1889. Under den konstituerande kongressen fanns blott en kvinnlig delegat närvarande, nämligen Alina Jägerstedt.⁶⁹ Redan under detta möte förekom en motion om ”kvinnofrågan”, där man uttryckte att kvinnorna

⁶⁵ Wikander, s.9.

⁶⁶ Wikander, s.10.

⁶⁷ May, s.4.

⁶⁸ May, s.5.

⁶⁹ Eva Schmitz, *Arbetarkvinnors mobiliseringar i arbetarrörelsens barndom – En studie av arbetarkvinnors strejkaktiviteter och dess inflytande på den svenska arbetarrörelsen* (Lund 1999), s.42.

skulle kämpa och solidarisera sig med mannen, parallellt med att man undertryckte att det ålåg varje enskild medlem att aktivt försöka medvetengöra partiets frågor för alla kvinnor man träffade på för att på så vis få fler kvinnor att engagera sig i partiet.⁷⁰ På nästa kongress förordade man särorganiserade klubbar, s.k. kvinnoklubbar (som de också kom att benämna sig själva i tidskriften *Morgonbris*, det är med andra ord den korrekta historiska termen att använda), vilket sedermera blev en realitet när bl.a. Stockholms Allmänna Kvinnoklubb bildades år 1892. Det uppkom klubbar runt om i landet, från norr till söder, dessa olika klubbar namngavs alltid med respektive stad som prefix. Klubbarnas gemensamma organ och nationella kontaktyta blev således *Morgonbris*, där en återkommande del av tidskriften ägnas åt olika redovisningar från diverse klubbar, som ett slags informativ korrespondens, under rubriker som ”Från Kvinnoklubbarna”, ”Från Kvinnornas fackförbund”, ”Från agitationsfältet”, ”Från kvinnoklubbarnas arbetsfält”. Klubbarna tilltalas också direkt från redaktionen emellanåt, så kommunikationen förefaller röra sig åt flera håll. I dessa redovisningar beskrivs vad klubben i fråga har sysslat med den senaste tiden, vilka föreläsare som besökt klubben samt vilka frågor som tagits upp till diskussion på möten.

Inom Andra Internationalen (grundad 1889) diskuterades många kvinnofrågor, bl.a. ledda av tyska Clara Zetkin (1857–1933) och ryska Alexandra Kollontay (1872–1952).⁷¹ De båda utvecklade en marxistisk syn på kvinnofrågan, där de visade medvetenhet om att en arbetarrörelse som inte inkluderar medvetenhet om kvinnans situation omöjliggör revolutionen. Här menar Schmitz att dessa frågor som diskuterades inom Andra Internationalen kom att präglade den svenska socialdemokratiska (kvinno)rörelsen. Här kan man med andra ord på flera sätt se att organiseringen bland kvinnor var en viktig eller åtminstone omdiskuterad fråga för den nybildade socialdemokratiska rörelsen i Sverige, redan från början.⁷² Viktigt att nämna är också att såväl Clara Zetkin som Alexandra Kollontay ofta förekommer i tidskriften, både som omnämnda i olika sammanhang, men också som egna skribenter. När det gäller senare nummer från empirin så förekommer Clara Zetkin ibland med texter som först blivit publicerade i *Morgonbris*' systertidskrift från Tyskland *Die Gleichheit*.⁷³ Vidare nämner man också andra kända samtida socialister som t.ex. Rosa Luxemburg m.fl. Detta vittnar om hur internationell den dåvarande socialistiska rörelsen var, troligen läste man varandras tidskrifter och de som hade möjlighet träffades på de

⁷⁰ Schmitz, s.43.

⁷¹ Schmitz, s.38f.

⁷² Schmitz, s.40.

⁷³ Namnet *Die Gleichheit* kan på svenska översättas till ungefär ”(Den) Jämställdheten” och var en månatligt utgiven tidskrift som gavs ut 1892–1923.

internationella kongresser som anordnades runt om i världen. Det fanns också en systertidskrift i England som hette *The Labour Woman*. Det är svårt att hitta information om *The Labour Woman*, men det förefaller ha varit en tidskrift som gavs ut 1913–1971, till en början av Women's Labour League (WLL) vilket verkar ha varit en feministisk och socialistisk politisk grupp vars huvudsakliga syfte var att arbeta för kvinnors plats i parlamentet.⁷⁴ Gruppen togs sedermera (1918) upp i The Labour Party, och bytte i samma veva namn till Labour Party Women's Organization. Vad beträffar *Die Gleichheit* är den intressant eftersom den då socialdemokratiska (sedermera kommunist efter 1918) Clara Zetkin utgjorde roll som redaktör för tidskriften 1891–1917.⁷⁵ Tidskriften publicerades från början 1890 av Emma Ihrer (1857–1911) under namnet *Die Arbeitirin* (vilket blir ungefär ”arbeterskan”, min översättning), men när Clara Zetkin tog över rollen som redaktör valde hon alltså att byta namn på tidskriften.⁷⁶ Vad som dessutom är intressant, är att tidskriften under Clara Zetkins ledning växte från hela 2000 kopior i utgåva 1893 till vad man kan anta runt 80 000 kopior (!) under 1910.⁷⁷ Detta att jämföra med *Morgonbris* som under undersökningsperioden aldrig gav ut mer än 10 000 upplagor på ett och samma år.⁷⁸

2.4 Organisering bland kvinnor under sekelskiftet 1900

I Europa var situationen för kvinnor svår i början 1800-talet, de saknade medborgarskap, hade inte tillträde till utbildning och de var omyndigförklarade.⁷⁹ När det närmade sig 1800-talets mitt började ogifta kvinnor att erhålla större friheter, som t.ex. juridiska och ekonomiska. Det fanns en större andel kvinnor än män i Sverige under perioden 1850–1920, med anledning av männens emigration. Urbaniseringsprocessen innebar i praktiken att fler kvinnor flyttade till städerna vilket bidrog till att överskottet var större där. Färre kvinnor gifte sig, och antalet ogifta mödrar steg likaså. Med tanke på de konsekvenser som detta kunde leda till lades

⁷⁴ Arkivbeskrivning av samlat material från organisationen: <https://www.worldcat.org/title/womens-labour-league-conference-reports-and-journals-1906-1977/oclc/1000724265> Källa hämtad 2019-09-16.

⁷⁵ Artikel från Nationalencyklopedins hemsida: <https://www-nc-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/clara-zetkin> Källa hämtad 2019-09-16.

⁷⁶ Artikel om *Die Gleichheit* från hemsidan “Towards Emancipation? Women in Modern European History – A digital Exhibition and Encyklopedia” vilket är ett projekt skapat under en kurs på University of North Carolina, Chapel Hill, 2019, <http://hist259.web.unc.edu/die-gleichheit-equality-stuttgart-1892-1923/> Källa hämtad 2019-09-16.

⁷⁷ Artikel om *Die Gleichheit* från hemsidan “Towards Emancipation? Women in Modern European History – A digital Exhibition and Encyklopedia” vilket är ett projekt skapat under en kurs på University of North Carolina, Chapel Hill, 2019, <http://hist259.web.unc.edu/die-gleichheit-equality-stuttgart-1892-1923/> Källa hämtad 2019-09-16.

⁷⁸ Losman, s.212

⁷⁹ Tore Frängsmyr, *Svensk idéhistoria : Bildning och vetenskap under tusen år - Del II 1809–2000* (Stockholm 2000), s.191.

således resurser från statligt håll på att ordna sysselsättning för kvinnor som annars riskerade att hamna i fattigdom eller prostitution. Denna sysselsättning innebar primärt utbildning och arbete.

Begreppen ”kvinnoorganisation” eller ”kvinnoorganisering” skulle kunna innebära olika saker beroende på vem man frågar. Jag vill vara tydlig med att jag har en förståelse av de olika typer av organiseringar som ägde rum runt sekelskiftet 1900, där jag menar att man inte kan säga att den ena är en mer korrekt beskrivning av en kvinnoorganisation än den andra. Min definition är densamma som Beata Losmans, att kvinnoorganisationen som sådan inte uteslutande handlar om kvinnosaksfrågor eller att arbeta för jämställdhet, utan att det vid denna tid fanns många olika typer av föreningar där den primära utgångspunkten var att kvinnor hade ett behov av att samlas och organiseras mot gemensamma mål.⁸⁰ Vidare skriver Losman: ”Kvinnoföreningar har för många inneburit ett första steg ut i den offentlighet, som annars varit förbehållen männen. Kvinnoföreningar har varit en skola i samhällskunskap av stor betydelse.”⁸¹ Även om jag i denna uppsats primärt fokuserar på den socialistiska eller socialdemokratiska delen av kvinnoorganiseringen finner jag det vara nödvändigt att omnämna att det fanns flera strömningar och grupperingar parallellt. Här är det också viktigt att understryka att man inte med lätthet kan gruppera strömningarna som ”borgerlig” eller ”socialistisk” kvinnoorganisering då det förekommer exempel där man organiserades över dessa gränser.⁸² Kvinnor organiserades såväl för yrkesorganisationer, partipolitisk organisering, organisering för generella mål såsom fred, hem och socialt arbete, kvinnosaksfrågor, rösträtt, motståndsgörande (t.ex. för avskaffande av prostitution).

Den borgerliga kvinnorörelsen var den första kvinnliga organiseringen som formades i Sverige, när Fredrika-Bremer-Förbundet bildades år 1884.⁸³ Redan år 1871 bildades Dansk Kvindesamfund i Danmark, där man också översatte John Stuart Mills bok *On the subjection of women* redan år 1869, här kan man inte utesluta den eventuella påverkan som denna typ av idéer kan ha haft på organiseringen. Likaså kan man se mönster av att kulturella idéer spred sig mellan gränserna grannländerna emellan.⁸⁴ Snart efter att den borgerliga kvinnorörelsen hade börjat slå rot i Sverige, började socialistiska och industriarbetande kvinnor att organisera sig såväl fackligt som i andra typer av organisationer.⁸⁵ Det som förenade de arbetande och

⁸⁰ Losman, s.198.

⁸¹ Losman, s.198.

⁸² Losman, s.198.

⁸³ Losman, s.208.

⁸⁴ Losman, s.209.

⁸⁵ Losman, s.210.

socialistiska kvinnorna var deras insikt om de manliga arbetarnas ogillande gentemot att kvinnorna blev ”konkurrenter” på arbetsmarknaden. Här fanns givetvis incitament till organisering, där man insåg att man blev nödgad att företräda sin egen rätt i diverse arbetsrelaterade frågor. Kvinnliga arbetareförbundet bildades år 1888 i Malmö, vilket sedermera skulle komma att bli Malmö kvinnliga diskussionsklubb. Det intressanta med just denna tidiga (den andra i Sverige) kvinnliga arbetarorganisering var att initiativet, enligt Losman, kom från männen. Detta bekräftas vidare av att männen enligt protokollet har en aktiv närvaro under det konstituerade mötet.⁸⁶ År 1889 anslöt sig förbundet till SAP.

Christine Carlsson skriver om tidig organisering bland kvinnor i fackföreningsrörelsen, där hon bl.a. nämner den i Malmö formerade väveri- och spinneriarbetarfackföreningen som bildades år 1889, som primärt organiserade kvinnor.⁸⁷ Hon understryker att hon inte vill överdriva vikten av denna organisering, men att man likväl kan se en ökning av den kvinnliga organiseringen under 1890-talet. En viktig poäng som i sammanhanget bör lyftas, är det faktum att när socialdemokratin ville etablera sig inom fackföreningsrörelsen, så riktade man sig aktivt gentemot yrkesarbetande män.

Carlsson påtalar vidare på vilket sätt utländska idéer beträffande kvinnofrågan kunde inkorporeras i den svenska arbetarrörelsen, detta är givetvis avhängigt tillgängligheten av material översatt till svenska.⁸⁸ Här nämner hon några författare vars texter översattes tidigt, där man kan se bl.a. hur August Bebels idéer om kvinnofrågan i relation till klassfrågan gavs egen prioritet, där Bebel också gav utrymme åt kvinnofrågan på ett annat sätt än andra samtida tänkare. Wilhelm Liebknecht och Friedrich Engels, som också översattes tidigt, hade en annan ingång där man istället valde en linje av att inte särskilja frågan från klassfrågan, där kvinnokamp blev en del av klasskampen. Slutsatser som Carlsson drar av detta är att kvinnofrågan får underordnad betydelse i den praktiska kampen hos Liebknecht och Engels, det handlar om huruvida man ser kvinnofrågan som en del av klassförtrycket eller om man ser det som ett enskilt förtryck.⁸⁹

Ett av uttrycken för hur kvinnans underordning såg ut i realiteten klagas av hur arbetssituationen såg ut vid tiden. Kvinnor fick generellt förhålla sig till sämre arbetsvillkor än män, där arbetena ofta var dåligt betalda samtidigt som arbetsmiljön inom industrierna var undermålig ur hälsoaspekt, kombinerat med den existerande problematiken för de kvinnor

⁸⁶ Malmös Socialdemokratiska Kvinnoklubb 1888–1993, A:I-II Volym 1 1888-1919, Arbetarrörelsens Arkiv i Skåne.

⁸⁷ Carlsson, s.87.

⁸⁸ Carlsson, s.88.

⁸⁹ Carlsson, s.89.

som också var (ensamstående) mödrar – vem ska ta hand om barnen när mamma är på jobbet?⁹⁰ Här uppkom delvis diskussioner om statliga förändringar (gällande barntillsyn och lagstiftningar för kvinnors villkor på arbetsplatsen), samtidigt som kvinnorna uppmanades att engagera sig fackligt för att nå förändring. Här lades alltså ett stort ansvar på att kvinnorna själva skulle se till att förändra sin egen situation, vilket kanhända också medförde att organiseringen ökade under slutet av 1800-talet.

Enligt Carlsson fanns det två bakomliggande motiv till den kvinnliga organiseringen inom ramen för rörelsen. Det första beträffar upphöjandet av de egna villkoren, att man helt enkelt engagerade sig för att få en bättre livssituation.⁹¹ Det andra gällde frågan som var återkommande för tiden: rädslan att kvinnors arbete och krav skulle medföra konkurrens och nedpressning av lönerna för männen, vilket man menade skulle motverkas bara kvinnorna engagerade sig fackligt. Man uppmanade således i tidningen *Socialdemokraten* år 1886 till kvinnors organisering. Argumentet för tiden, att kvinnors förvärvsarbete var ett hot gentemot män, är intressant, då en del av dessa kvinnor rimligen bör ha levt tillsammans med män, och således bidragit till den gemensamma familjekassan. Vidare är det också problematiskt för de kvinnor som var ensamstående, för även de har ju behov av att äta sig mätta såsom alla människor har. Denna konflikt inom arbetarrörelsen påvisar därmed den maktordning som pågick i samhället vid tiden, och påvisar också starkt kvinnans underordning, där hennes plats på arbetsplatsen absolut inte var självklar och given utan tvärtom: villkorad och illegitim.

Den första socialdemokratiska kvinnoklubben bildades således 1886.⁹² Själva kvinnoförbundet bildades dock inte förrän 1920, vilket hade sina praktiska skäl – det uppkom helt enkelt ett behov för en centralisering av alla kvinnoklubbar som fanns runt om i landet.⁹³ Vid denna tidpunkt fanns det ca 67 kvinnoklubbar och 4 fackföreningar runt om i landet, som gemensamt organiserade ca 3000 kvinnor. Det fanns flera skäl till den kvinnliga politiska organiseringen inom socialdemokratin (men också överlag), några som brukar återkomma är dels stödfunktionen, dvs. att stödja moderpartiet.⁹⁴ Detta inbegriper också att kommunicera ut partiets politik till kvinnorna. Men det fanns också en funktion av att verka som pådrivande för frågor som rörde kvinnornas intressen. Man menade också att kvinnorna var bättre på att organisera kvinnor, vilket i sig motiverade den separata organiseringen, av denna anledning

⁹⁰ Carlsson, s.107.

⁹¹ Carlsson, s.114.

⁹² Gunnel Karlsson, *Manssamhället till behag?* (Helsingborg 1990), s.26.

⁹³ Karlsson, s.27.

⁹⁴ Karlsson, s.18.

befann sig de organiserade kvinnorna i en position av att återkommande be om ekonomiskt stöd från moderpartiet till den s.k. ”kvinnoagitationen”.⁹⁵

2.5 Om agitationen och dess funktion

Sociologen Eva Schmitz har skrivit ett flertal verk som rör arbetarkvinnors mobilisering, fackliga organisering och strejker. I hennes licentiatavhandling berör hon situationen för dessa kvinnor mellan slutet av 1800-talet fram till 1930-tal.⁹⁶ Ett viktigt verktyg för kvinnorörelsen inom den tidiga arbetarrörelsen, framförallt för de som var anslutna inom socialdemokratien, var *agitationen*⁹⁷. Här beskriver Schmitz hur Stockholms Allmänna Kvinnoklubb blev drivna att organisera fler kvinnor till kvinnorörelsen, varför man påbörjade en agitation bland arbetande kvinnor, där man organiserade diverse möten för olika yrkeskategorier inom industrierna.⁹⁸ Som jag tolkar Schmitz, menar hon att kvinnoklubben hade en aktiv roll i den fackliga organisering som nu skedde bland arbetande kvinnor, då kvinnoklubben genom sin agitation och tidningsannonsering av mötesinbjudningar till diverse yrkeskategorier skapade incitament för organisering. Vidare kan man se att Clara Zetkin som jag nämnt tidigare hade en viss påverkan idémässigt på den svenska socialdemokratiska kvinnorörelsens förordade agitation och i synnerhet agitation för kvinnor. Zetkin menade att proletärkvinnorna pga. bristande utbildning och förtryck behövde en särskild organisering.⁹⁹ Både muntlig agitation och skriftlig föreskrevs, och vikten av att möta arbetarkvinnorna i deras dagliga liv underströks. Vidare menade hon att man var tvungen att beakta hur framställningen av informationen genomfördes, således fanns det en önskan om att broschyrer och dylikt skulle vara konkreta och med tydliga frågeställningar, likaså skulle dessa broschyrer också vara estetiskt tilltalande. Även om dessa åsikter och värderingar kommer från en tysk socialdemokrat menar jag att dessa idéer i högsta grad är applicerbara på den svenska socialdemokratiska kvinnorörelsen, med anledning av rörelsens kännetecknande internationella omfång vid denna tid.

Agitatorerna har i efterhand ibland fått personifiera ett heroiskt skimmer i socialdemokratins historiemedvetande.¹⁰⁰ De ses som engagerade element vars kall låg i att

⁹⁵ Karlsson, s.27.

⁹⁶ Schmitz.

⁹⁷ Med agitation avses bearbetning av den allmänna åsikten, till fördel för en politisk ställning. Detta kan ske muntligt eller skriftligt. Agitationen var ett vanligt förekommande verktyg i den tidiga arbetarrörelsen.

⁹⁸ Schmitz, s.51.

⁹⁹ Schmitz, s.38.

¹⁰⁰ Lindeborg, s.113.

uppmuntra och bilda massorna så att de kunde ta plats i den stora kampen. Vad man ska komma ihåg, är dock att agitatorerna i sin samtid inte alltid sågs på med blida ögon – ofta tillhörde de partiets radikalare delar åsiktsmässigt, vilket i sig på ett vis kunde utgöra ett hot mot partiledningen. Vidare är de ett intressant kapitel i sig, eftersom de ofta utgjordes av borgarmän och -kvinnor (att ta som exempel: Hjalmar Branting och Kata Dalström) med resurser och särskild bildning. Agitatorerna utgjorde en del av partiets *rörelseintellektuella*, tillsammans med förtroendevalda politiker, författare, lärare vid folkhögskolorna, bildningsförbunden m.fl.¹⁰¹

2.6 Bildning och folkbildning under tiden för uppsatsen

Under det tidiga 1900-talet var Sveriges skolsystem uppbyggt efter ett indelande mönster, det s.k. *parallellskolesystemet*, där de mer bemedlade kunde tillskansa sig utbildning via elementarläroverket (som grundlade eleven för fortsatt högre utbildning) medan de sämre ställda hänvisades till folkskolan.¹⁰² Detta system instiftades år 1842 genom införandet av allmän folkskola.¹⁰³ Med hänsyn till synen på den bristande utbildningen som arbetarklassens barn och ungdomar tillskansade sig, finns det många anledningar att förstå varför bildningen kom att få så stor betydelse för arbetarrörelsen. Dels handlade det om att sprida sina *ideal* rörande socialismens idéer och synen på befrielse från kapitalismens konsekvenser. Man kan i dessa sammanhang, som jag nämnt tidigare i uppsatsen, visa på en förståelse av att begreppen *bildning* och *folkbildning* i dessa sammanhang fungerar parallellt. Folkbildningen är, menar jag, ett uttryck för arbetarklassens bildningsprojekt.

Det går att urskönja tre idélinjer i tiden för svensk arbetarrörelse 1880–1930, här kan man ange *medborgarbildningsidealet*, *självbildningsidealet* och *nyhumanismens personlighetsbildande ideal*.¹⁰⁴ Jag kommer att lägga mest fokus på att redogöra för självbildningsidealet eftersom idéerna och kulturen som byggdes upp runt detta ideal är relevant i relation till uppsatsens ämne, tidsmässigt men också kulturellt. Självbildningsidealet förespråkas såväl av Ellen Key som av Oscar Olsson (ibland benämnd som studiecirkeln fader), där den förstnämnda var engagerad i dåtidens bildningsrörelse (som sedermera växte sig till en folkrörelse) och den sistnämnda konkretiserade denna nyfödda folkliga rörelse och kultur genom upprättandet av studiecirkelarna som den framtida folkbildningens

¹⁰¹ Lindeborg, s.42.

¹⁰² Gustavsson, s.75.

¹⁰³ Artikel från Nationalencyklopedins hemsida, <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/enhetsskola> , Källa hämtad 2019-09-17.

¹⁰⁴ Gustavsson, s.17.

praktikalitet.¹⁰⁵ De strömningar som både Olsson och Key står för möts, och konstruerar en bildning som inte bara kommer ovanifrån utan vars initiativ också växer fram underifrån, detta är alltså en bildning som uttrycker sig genom en s.k. *självverksamhet*.

Ellen Key kritiserade föreläsningkulturen, då hon menade att denna inte alls gav incitament till varken självverksamhet eller omvårdnaden av *skönhetssinnet*. Jag tolkar det som att det finns en idé om att de förmodat passiviserande drag som föreläsningformen ger uttryck för kritiserar som en sämre form av bildning. Detta måste förstås som själva kärnan i självbildningen – att bildning och kunskap skall tillskansas genom egna aktiva handlingar, genom det aktiva subjektet. Att söka fakta och att reflektera över denna fakta kritiskt – är grundläggande för en utvecklad självbildning: men också själva grundföresatsen för studiecirkeln. Studiecirkeln fundamentala premiss utgörs ju av den demokratiska fördelningen av kunskap – vem som helst kan bli studiecirkelledare (så länge man genomgått en cirkelledarutbildning) och man kan skapa en studiecirkel i princip i vilket ämne som helst. Det är här man också kan märka en brytpunkt för folkbildningen, som tidigare hade tangerat till att vara en företeelse som idémässigt hade något av en filantropisk karaktär i sitt syfte och mål: detta inkluderar givetvis den passiviserande effekten.¹⁰⁶ När rörelsen för studiecirkeln kom i sin upptakt innebar det ett förnyat förhållningssätt till bildningen, där folket själva blev inkluderade i sitt eget kunskapsökande och kunskapsbyggande. Detta kan man se som en demokratiseringsprocess av bildningen.

Vidare menade Key att självbildningen fordrar dialog för att individen ska kunna nå kunskap.¹⁰⁷ Individen måste också vidga sin blick och ta del av den allmänna kulturen, och häri har konsten en grundläggande plats. Konsten och kulturen i samhället blir rikare, bättre och mer nyanserad om folkbildningen är bra. Med detta synsätt kan man säga att kulturen med andra ord är avhängig bildningen. Vidare kan man se självbildningsidealet och de bildningsrörelser som blommade fram i Sverige vid tiden före första världskriget som något av ett unikum, detta vill jag givetvis understryka som ytterligare kontext i relation till uppsatsens ämne.¹⁰⁸ Här är det viktigt att också påskina Oscar Olssons roll i hur självbildningen kom att utvecklas och praktiseras.

Från mitten av 1800-talet började kulturen kring folkbildning att växa fram i Sverige, då man började se på detta fenomen som något eftersträvänt.¹⁰⁹ Det började uppkomma

¹⁰⁵ Gustavsson, s.151.

¹⁰⁶ Gustavsson, s.157.

¹⁰⁷ Gustavsson, s.152.

¹⁰⁸ Gustavsson, s.158.

¹⁰⁹ Frängsmyr, s.147.

diverse folkbibliotek runt omkring i landet, och man började gå från den mer konservativt hållna idén om bildning gagnandes kristna läror till att börja befatta sig med mer liberala värderingar – där demokrati och medborgerlighet stod på agendan. Här kan man också se att innebörden av begreppet mot slutet av 1800-talet kom att bli ett uttryck för den växande demokratirörelsen.

Folkbildningsrörelsen i Sverige var från sekelskiftet 1900 tätt sammanvävd med arbetarrörelsen, då det fanns en tanke och önskan om att tillgängliggöra bildning för det större flertalet.¹¹⁰ När man talar om *bildning* och *folkbildning* kan man enligt Frängsmyr separera dessa två genom att se bildningen som ett uttryck för individens självuppfyllande, medan folkbildningen snarare handlar om att delge kunskap till andra. De rörelser som kom att sprida folkbildningen var primärt *arbetarrörelsen*, *nykterhetsrörelsen* samt *frikyrkorörelsen*. Den huvudsakliga anledningen till detta var en önskan om att skola folket i demokrati, där bildningen blev ett redskap för att nå detta ändamål. Här bör man också nämna mediernas expanderings i form av nya uttryckskanaler som ett sätt att sprida folkbildning, som ett exempel kan man ta Ludvig Nordströms radioreportage ”Lort-Sverige” (1938), som genom att exponera de förkastliga boendeförhållandena på Sveriges landsbygd kunde skapa stor debatt i sin samtid.¹¹¹

Folkhögskolorna uppstod som fenomen under mitten av 1800-talet i Danmark.¹¹² Systemet skiljer sig åt gentemot det svenska, där det svenska hade större fokus på medborgerlig bildning ur ett nyttoperspektiv. För arbetarrörelsen blev folkhögskolorna ett sätt att skapa en, vad Frängsmyr kallar för ”utbildningskanal”, något som inte skedde helt okritiserat. Det fanns vissa skolor under början av 1900-talet som blev beskyllda för att lära ut socialistisk propaganda, och för att kontrollera att ingen socialistisk agitation föregick skickades inspektörer till skolorna i fråga. Det man primärt lade vikt vid var utbildning inom samhällsvetenskap, detta kan antas som en konsekvens av önskan om den ökade medborgerliga allmänbildningen samt idéerna om demokratiska ideal.¹¹³ Värt att nämna i sammanhanget är *studiecirkeln*s betydelse, ett redskap som bl.a. ABF (Arbetarnas bildningsförbund) använde sig av redan ifrån starten 1912. Bildningsförbunden skulle också verka som organisatoriskt stöd till de föreningar som önskade befatta sig med bildning genom exempelvis studiecirkel.

¹¹⁰ Frängsmyr, s.253.

¹¹¹ Artikel hämtad från Nationalencyklopedins hemsida: <https://www-nc.se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/lort-sverige> , källa hämtad 2019-03-21.

¹¹² Frängsmyr, s.253ff.

¹¹³ Frängsmyr, s.255.

Salongskulturen som utvecklades i borgerliga miljöer bör ses som ett exempel på när bildningskultur skapas för bildningens egen skull.¹¹⁴ Frängsmyr nämner hur denna kultur i Sverige växte fram inom ramen för studentnationerna under 1800-talet, något som senare kom att bli upprätthållen och uppbyggd primärt av kvinnor som ännu inte själva hade tillgång till universitet.¹¹⁵ Här omnämns hur kvällarna för dessa möten kunde vara uppbyggda, där man ofta hade läsning med påföljande diskussion, och musikframträdanden. Med detta omnämnt kan man konstatera en blommande bildningskultur framväxa i Sverige både ur den akademiska borgerliga miljön men också ur den politiskt betonade folkrörelsemiljön. De två bärande punkterna blir enligt min tolkning således den *individualistiska* och den *demokratiska* aspekten. Det skall dock inte hävdas att dessa två aspekter med nödvändighet motsade varandra, eller att de inte kunde existera parallellt.

¹¹⁴ Med detta åsyftar jag en idé om att bildning i dessa sammanhang ses som utvecklande på ett individuellt plan, själsligt och intellektuellt, att särskilja gentemot utbildning vilket oftare har konnotationer av en praktisk utdelning, i form av skolning till ett specifikt yrke.

¹¹⁵ Frängsmyr, s.68.

3. Ideal kring klass, bildning och organisering i tidskriften *Morgonbris* 1904–1916

3.1 Kvinnor, organisera er!

Kata Dalström (1858–1923) var en välkänd agitator och ständigt återkommande i tidskriften *Morgonbris* under hela undersökningsperioden, såväl med egna debatterande texter som med omnämnande gällande hennes aktivitet (i s.k. resebrev) beträffande alla dessa otaliga agitationsresor som hon medverkade i för att sprida socialismens idéer. Hennes syn på vikten av kvinnlig organisering går att skönja i en pamflett publicerad år 1899. Texten är ett exempel på den typen av uttryck, jargong och argument som ofta gavs gällande synen på kvinnors fackliga organisering:

Kvinnorna *måste* med in i organisationen – de måste lära sig inse, att om de vilja täfla med männen på arbetsmarknaden då måste de äfven underkasta sig samma uppoffringar och samma disciplin som männen, och de måste först af alt lära sig inse att det är ett förräderi mot hela underklassen, att utföra arbete till underpris och därigenom sätta arbetsgifvaren i stånd att prätta ned lönerna ännu mera. Kvinliga arbetskamrater, låten ej längre bruka eder härtill, vaknen upp ur er sömn och sluten eder till fackorganisationerna!

Att upplysa kvinnorna om att de utan att organisera sig, aldrig kunna hoppas på förbättrade lönevillkor, och att förmå dem att med lif och själ sluta sig till de klassmedvetna arbetarskaror som öfver hela världen kämpa för proletariatets seger i striden mellan *arbete* och *kapital*, är ett önskemål för hvarje vaken arbetare och arbeterska.¹¹⁶

Texten i sig gör kvinnorna till tydliga och aktiva subjekt, med sin uppmanande karaktär fordrar den att arbetarkvinnorna skall förstå vikten av sin egen organisering för att undvika att bli utnyttjade, men också för att undvika att sabotera för resterande delen av underklassen – när arbetsgivare ger lägre och lägre löner. Det finns en underliggande ton rörande att arbetarkvinnorna själva bär ansvar över sin egen framtid genom sitt eget agerande, det finns således också en ton av skuldbeläggande. Eva Schmitz behandlar samma ämne när hon skriver om SAP och dess konstituerande kongress, där tobaksarbetareförbundet (som var ett av de första fackförbunden som organiserade kvinnor) deltog, där förbundet i fråga hade inskickat en motion till samma kongress gällande frågan om strategier för att uppmuntra kvinnors medverkande i organiseringen.¹¹⁷ Motionen besvarades av SAP med en förklaring att man ansåg att kvinnor och män har gemensamma intressen gentemot kapitalet, och att man

¹¹⁶ Kata Dalström, ”Till arbetarklassens kvinnor!” (Malmö 1899), s.5.

¹¹⁷ Schmitz, s. 42.

därför också bör engagera kvinnor i det politiska arbetet.¹¹⁸ Detta är en åsikt som ständigt återkommer i mitt material, vilket jag har anledning att anknyta till längre fram.

Vidare finns där en ton, som Schmitz hänvisar till, där man kan uttolka en åsikt om att kvinnans roll primärt ska vara *att stödja mannen* i hans kamp. Likväl kan man se relativt snabba konsekvenser efter frågans dryftande, redan vid den andra kongressen för SAP år 1894 pläderade partistyrelsen för organisering kvinnor både genom kvinnoklubbar och i fackföreningar. Två år tidigare, år 1892, bildades Stockholms Allmänna Kvinnoklubb som en mötesplats för kvinnor inom socialdemokratien, där en tonvikt låg på facklig organisering men också på solidaritet och frigörelse. Vidare berättar Schmitz hur kvinnofrågan hade börjat debatteras under den Andra Internationalen, och att kvinnorna i Stockholms Allmänna Kvinnoklubb ”var medvetna om att det behövdes en särskild agitation och ett särskilt kvinnligt ledarskap för att nå ut till kvinnorna.”¹¹⁹ Denna medvetenhet märks också tydligt i *Morgonbris*, som med egna ord beskriver sig som ”den socialdemokratiska kvinnorörelsens agitations- och upplysningsorgan”.¹²⁰

Texterna i tidskriften som vidrör tematiken *organisering* har ofta en uppmanande karaktär, där man antingen beskriver organiseringen som en nödvändig del av den socialistiska kampen, eller att man gör rena utrop där man önskar kvinnors medverkan. Uppmaningar likt dessa går att läsa t.ex. i Nr 1 från 1904, där man talar om ”kvinnorna och socialismen” tillika nämner *varför* kvinnorna behöver socialismen: ”Hon *måste* resa sig, *måste* organisera sig, *måste* bilda fackföreningar, *måste* höja sin arbetslön, *måste* få sin arbetstid förkortad – och detta i än högre grad, af än mera trängande skäl än mannen [skribentens kursiveringar].”¹²¹ Här ålägger man ett stort ansvar och därmed också en förväntan hos arbetarkvinnor, man ser problematiken av strukturella förtryck där arbetarkvinnor betalas en lägre lön och rent allmänt hade sämre arbetsförhållanden än män, samtidigt påtalar man också lösningen att nå socialism genom kvinnors egen *organisering*, eftersom man inte förväntar sig att dessa frågor är något som de organiserade männen

¹¹⁸ Schmitz, s.43.

¹¹⁹ Schmitz, s.43.

¹²⁰ Morgonbris expedition, ”Morgonbris”, i *Morgonbris* 1913:1 s.12.

Märk väl att denna beskrivning återkommer i flera olika nummer, varför man har anledning att anta att detta var ett av de viktigare syften med tidskriftens distribuering men så också den självbild man hade av tidskriften och dess roll i rörelsen. Som ytterligare exempel på tidskriftens uppfordrande och agitationsinriktade karaktär går att se i den avslutande sidan som en slags ”informationssida”, med anledning av att det där under olika former förekommer antingen information gällande olika fackföreningar eller information om olika klubbar, och när möten för dessa planeras att hållas.

¹²¹ Fredrik Ström, ”Kvinnorna och socialismen.”, i *Morgonbris* 1904:1, s.2.

kommer att driva. Här åsyftar man specifikt den kvinnoseparata organiseringen, vilken var ett tydligt verktyg i den tidiga arbetarrörelsen.¹²²

Just denna text har ett väldigt tillrättalagt och känsloladdat språk, fyllt med argument av karaktären att kvinnorna *måste* organiseras för att de ämnar fostra framtidens socialdemokrater, samt att kvinnorna *måste* organiseras för att annars väntar bara det värsta.¹²³ Här avslutar skribenten med: ”[...] *kvinnan må lära sig tänka*. En tänkande kvinna är en organiserad, en frigjord, en *socialistisk kvinna* [skribentens kursiveringar].”¹²⁴ Denna syn på organisering vittnar om synen på att kvinnans lycka ligger i kvinnornas egna händer, det är blott genom organiseringen som sådan som de skulle kunna nå någon förändring, och enbart om de förstår detta, om de ”lär sig tänka” kommer de att nå frihet. Underliggande i detta finns en ton av att de som inte organiserar sig är ofria och att de på något vis inte kan förvänta sig att erhålla frihet om de inte själva har kämpat för den först. Här blir också *socialist* synonymt med *frigörelse*. Organiseringen blir här socialismens styrka, och likaså verktyget för att nå det socialistiska (utopiska) samhället.

Men varför är då organisationen så pass viktig? Kan dessa ideal i tidskriftens vurmande för kvinnans intåg i organiseringen förklaras utifrån ett perspektiv om skötsamhet? Ambjörnsson beskriver hur arbetarrörelsen hade ett ”pågående krig” med två riktningar, dels gentemot arbetsgivaren, men likaså mot de arbetare som inte solidariserade eller gjorde det som förväntades av dem i rörelsen eller organisationen.¹²⁵ De arbetare som främst inte bidrog till organiserandet, som skötsamma och respektabla arbetare förväntades göra, var de arbetare som tog till flaskan och som hängav sig åt fylleriet. Detta kan på vissa sätt ses som en protest gentemot de undermåliga arbets- och levnadsförhållanden som rådde för arbetarklassen. Rörelsen behövde dock pålitliga medlemmar, där organisering och kontroll var viktiga komponenter för framtiden.¹²⁶ Här försökte rörelsen bygga upp stabilitet genom att fostra arbetare. Detta kan man se som en moralisk uppgift (och uttryck för skötsamheten), lika viktig som den politiska. Den stora skillnaden mellan arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen, menar Ambjörnsson, gör sig gällande beträffande individualismen kontra kollektivismen.¹²⁷ Det var tydligt till en början, att syftet med arbetarrörelsens skötsamhet var att nå de gemensamma

¹²² Här vill jag åter hänvisa till avsnittet om organisering inom den socialdemokratiska rörelsen, under rubriken ”Organisering bland kvinnor under sekelskiftet 1900” belägen i uppsatsens andra kapitel på sida 30ff.

¹²³ I just detta sammanhang åsyftar skribenten att den värsta konsekvensen som arbetarkvinnor utanför organiseringen står inför, är risken att hamna i prostitution.

¹²⁴ Fredrik Ström, ”Kvinnorna och socialismen.”, i *Morgonbris* 1904:1, s.2.

¹²⁵ Ambjörnsson (2017), s.294.

¹²⁶ Ambjörnsson (2017), s.294.

¹²⁷ Ambjörnsson (2017), s.295.

mål som kollektivet hade satt upp. Moraliska koder för dessa arbetare var bl.a. bildning och humanitet. Med andra ord hävdar jag, att det går att koppla idén om skötsamhetens ideal till idén om organisering, vilket tydligt går att se i valda exempel från den undersökta tidskriften.

I en artikel från 1906 påtalar man den stora kontrasten mellan kvinnliga och manliga fackföreningar till medlemsantal, där man åsyftar att de kvinnliga medlemmarna var påtagligt färre till antalet.¹²⁸ Man skriver att: ”En af grundorsakerna hvarför kvinnan ännu så litet fylkat sig inom arbetarerörelsen är den okunnighet hon i allmänhet befinner sig uti beträffande våra idéer och syften. Litet har också gjorts ännu för att få kvinnan med, ett fel hvarunder rörelsen i sin helhet får lida.”¹²⁹ Detta indikerar på att den okunskap som anses finnas hos de kvinnor som omtalas bidrar till hennes bristande engagemang i organiseringen – hon har helt enkelt inte de grundläggande kunskaperna eller vetskapen om sin egen situation för att se värdet i organiseringen. Att kvinnan saknar kunskap, eller snarare saknar *bildning* får sin yttersta konsekvens gentemot hela arbetarrörelsen. Om rörelsen får en törn, kan man gissa sig till de konsekvenser som detta leder till: att de olika sociala reformer man önskar se, möjligen får vänta ännu längre. Kvinnan som subjekt och som kollektiv grupp porträtteras med andra ord som viktig för rörelsens fortsatta utveckling. Vidare skriver man att de som är kvinnor i partiet bör ha i åtanke, att närhelst hon möter andra kvinnor som inte är insatta i rörelsen – ge dessa kvinnor tips på böcker och broschyrer som avhandlar den socialdemokratiska läran. Man avslutar med att påtala vikten av bildning för hela arbetarrörelsen i stort:

Arbetarne ha dessutom behof af större kunskaper än de som folkskolan består dem med; därför ha fackföreningarna sökt att i största möjliga mån bilda sina medl. såväl i politiska som populärvetenskapliga spörsmål. Politiken är just det viktigaste hvarje fackföreningsmedlem måste sätta sig in uti, emedan den för oss samtidigt öppnar vår syn på förut ej anade förhållanden på samhällets olika områden.¹³⁰

Slutligen lägger man fram värdet av det fackföreningarna lär ut, dvs. att de informerar om de mänskliga rättigheter som alla arbetare skall erhålla, och att kvinnor besitter en *skyldighet* att verka i arbetarrörelsen för att gagna kommande generationer. Här ser man tydligt samma slags uppfostringsmentalitet återkomma igen, att kvinnan ses som en slags samhällsmoder, som bär arbetarrörelsens framtid på sina axlar, men också sina systrars framtid.¹³¹ Denna

¹²⁸ B.S, ”Kvinnor och fackföreningar”, i *Morgonbris* 1906:3, s.6.

¹²⁹ B.S, ”Kvinnor och fackföreningar”, i *Morgonbris* 1906:3, s.6.

¹³⁰ B.S, ”Kvinnor och fackföreningar”, i *Morgonbris* 1906:3, s.6.

¹³¹ För mer ingång till kvinnan som moder befinnandes i konflikten mellan offentlig och privat sfär i det tidiga 1900-talet rekommenderar jag Katarina Leppänen, ”Kön, politik och moderskap”, i *Från Sapfo till cyborg – Idéer om kön och sexualitet i historien*, Lena Lennerhed red. (Hedemora 2008), s.136–138. Här beskrivs också Ellen Keys begrepp ”samhällsmoder”, men min poäng med ordvalet är inte att aspirera Key, däremot beskriver Keys ingång till kvinnans dubbla roll likväl ett fenomen som är viktigt att betänka gällande denna tid.

retorik, att man *ska* bidra med något för kollektivet, ser jag som ett uttryck för skötsamhet, där disciplinering, uppvärderingen av bildningen och en utökad klassmedvetenhet utgör viktiga faktorer.¹³²

Man använder ofta begreppet ”upplysning” i dessa sammanhang, där man pläderar för kvinnans bejakande och medvetenhet om sin situation, och den grundläggande konsekvensen av denna upplysning skall således bli den organiserade kvinnan. I en insändare från 1910 berättar en läsare att hon efter att ha besökt internationella kvinnokongressen¹³³ i Köpenhamn funderat en hel del över hur många kvinnor det faktiskt kan tänkas vara som i svenska städer lever ett liv helt ovisst om de sociala orättvisor som slår an gentemot dessa (som enligt skribentens underliggande mening inte ”är i organisationen”). Vidare går det att läsa: ”Arbetarkvinnorna böra skaffa sig **upplysning** [min fetstil] och därför ingå i socialdemokratiska kvinnoklubben på platsen, vara med på mötena och delta i diskussionerna och sålunda vara männän [sic] en hjälp i det sociala arbetet.”¹³⁴ Att skaffa sig upplysning kan på ett annat vis också begripas som ett uttryck för *självbildningsideal*. Det finns stora demokratiska poänger att tillämpa eget ansvar över bildningen – detta beskriver Bernt Gustavsson som själva fundamentet av en välfungerande demokrati.¹³⁵ Ett enormt ansvar läggs därmed på den egne individen, vilket innebär att föreläsningen inte räcker som det uteslutande bildningsmedlet – det bör alltid kompletteras av självstudier (liknande studiecirklar) för att ge den egne individen fullgod kunskap, där det *aktiva kunskapssökandet* i sig själv ges ett enormt egenvärde.¹³⁶ Här hänvisar också Gustavsson till Ronny Ambjörnssons bok om skötsamhet, där författaren påvisar att samma fenomen dyker upp i Ambjörnssons undersökta nykterhetsloger och fackföreningar.¹³⁷ Detta bildningsprojekt ses, när Gustavsson läser Ambjörnsson, som ett uttryck för *upplysningen* och dess kulturella påverkan, vilket stämmer väl överens med min förståelse av Ambjörnsson. Likaså ser jag samma tendenser i mitt eget material, vilket inte bör te sig särskilt förvånande med tanke på att kontexterna har många likheter såväl tidsmässigt som rörelsemässigt.

¹³² Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.126–127.

¹³³ För kännedom var internationella kvinnokongressen år 1910 den andra i sitt slag, och den ägde rum i anslutning efter Andra Internationalen i Köpenhamn. Clara Zetkin lade vid denna kongress fram ett förslag om en internationell kvinnodag. För den som önskar läsa mer hänvisar jag till en artikel av historiker Ulla Wikander i den webbaserade tidskriften *Feministiskt Perspektiv*: <https://feministisktperspektiv.se/2011/03/04/kvinnodagen-jubilerar/> Källa hämtad 2019-09-14.

¹³⁴ Hulda Karlsson, Linköping, ”Några tankar”, i *Morgonbris* 1910:11, s.8.

¹³⁵ Gustavsson, s.164.

¹³⁶ Gustavsson, s.165.

¹³⁷ Gustavsson, s.165.

Beata Losman beskriver tidskriften *Morgonbris* som ett exempel på hur kvinnorna ofta använde sig av metoden att ”pröva och se” när de utvecklade nya idéer.¹³⁸ Hela projektet med tidskriften var mycket riktigt från början ett projekt utan långsiktig plan, vilket jag tidigare nämnt. Om denna ”metod” var vedertagen för kvinnorna i den tidiga organiseringen eller ej låter jag vara osagt¹³⁹, vad beträffar Losmans tankar om tidskriftens maskineri fortskrider dessa så här:

Den kanske inte spred några avancerade och revolutionerande idéer bland sina läsare – tidningen präglades i början av den gängse uppfattningen om kvinnan som hemmets vårdarinna och känslomission – men själva företaget var nog så viktigt för de socialdemokratiska kvinnornas självkänsla, både visavi hela borgerligheten och de egna ”gubbarna”.¹⁴⁰

Detta påstående vill jag dementera, idén om att tidskriften inte var avancerad eller revolutionerande är givetvis en tolkningsfråga, detta handlar mångt om mycket om hur man definierar ”avancerad” eller ”revolutionerande”. Om avancerad åsyftar tunga texter med akademisk form, finns det en poäng, eftersom tidskriften inte har den karaktären i sitt syfte eller innehåll. Om revolutionerande innebär något alldeles nydanande som ingen någonsin hört talas om tidigare, kan jag också delvis hålla med. Till saken bör nämnas att man i sammanhanget måste erkänna tidskriftens mångfacetterade karaktär, där jag utifrån alla dessa lästa årgångar tydligt kan se filosofiska tankar som både rör självbildningsideal, evolutionära tankar (dessa står Ellen Key primärt för), men så också ideologiska diskussioner (diskussioner som rör klass, parlamentarism, orättvisor, krig och annat) likaså som texter av kulturinriktad karaktär.

Av denna anledning vill jag understryka innehållet i *Morgonbris* för dess bredd och dess djup, där man bör ha i åtanke att det dels var flera av de ledande kvinnliga (och manliga) socialisterna vid denna tid som agerade skribenter i tidskriften (som man med andra ord bör se som lärda eller kunniga), samtidigt som innehållet också kan ha tätt sig revolutionerande eller avancerat för den icke inbitne läsaren, vilken måste begripas vara en del av läsarskaran. Däremot håller jag med om att det finns en konstruktion eller bild av kvinnan som hemmets vårdarinna – men denna bild verkar inte stå i kontrast till, eller utesluta, hennes förväntade aktivitet i organisationen eller rörelsen. Snarare bekräftar detta positionen mellan det privata och det offentliga som kvinnan under slutet av 1800-talet hade börjat röra sig mellan. Att

¹³⁸ Losman, s.212.

¹³⁹ Jag vill uppmärksamma risken i att påståendet ter sig något snedvridet, eftersom ett stort maskineri av nationell och internationell separat organisering i en patriarkal värld rimligen kräver sin tid och sin planering att genomföra. Att hänvisa till slumpen blir då både osakligt och problematiskt.

¹⁴⁰ Losman, s.212.

kvinnor som hade dubbelt arbete i form av förvärvsarbete och hushållsarbete parallellt förväntades ge efter till organisationens krav måste ses som ett uttryck för skötsamheten. Det faktum att hon förväntas engagera sig på sin fritid för kvinnornas medborgerliga utveckling och för arbetarrörelsens vinster – är ett uttryck för att fokusera på det större, att lägga band på sina egna behov, till förmån för nyttan. I detta sammanhang måste självbildningen som filosofi, process och praktik begripas som det yttersta medlet för att kunna genomföra denna skötsamhet. På samma vis är självbildningen också ett uttryck för skötsamhet i sig själv.

Exakt vem som läste tidskriften eller hur många, är förstås alltid svårt att uttrycka sig om mer än 100 år senare. Här kan man utgå ifrån antal publikationer, men det behöver inte med nödvändighet precisera omfånget på antalet läsande. Om ett antagande görs att tidskriften kunde nå alla socialdemokratiska kvinnoklubbar som fanns runt om i landet (vilket åtminstone bör förstås som ett av målen hos redaktionen) bör det rimligen innebära att ett exemplar av tidskriften hos en klubb följaktligen kunde läsas av flera personer anslutna i samma klubb. Därtill kan man också med fog anta att agitatorer möjligen hade med sig tidskriften på sina föredrag under sina agitationsresor, likväl som agitatorn också hade andra broschyrer och andra skrifter med sig av värde i sammanhanget. Här kan man också anta att detta kunde medföra ett okänt läsarantal.

Givetvis kan man med dessa ord inte heller veta säkert *vilka* som faktiskt läste tidskriften. Här måste jag utgå ifrån mina kunskaper i ämnet samt mina kunskaper om kontexten. Visserligen skulle man kunna undersöka om gamla prenumerationslistor skulle kunna tänkas finnas bevarat i arkiv, men att gå igenom dylikt material skulle inte bara ta oöverskådlig tid för alla dessa årgångar, det skulle till syvende och sist ändå inte svara på frågan: vem är varje enskild prenumerant, och vem är arbetarkvinna? Här kan en identifikation göras, av en (kvinnlig) arbetarklass och av en tidskrift, vars tydliga syfte är att ge incitament till arbetarkvinnor av såväl bildning och deltagande i organisationen där den läsande med rimliga skäl kan antas vara – arbetarkvinna. Detta antagande baserar jag på min vetskap om tidskriftens innehåll, bakgrund, samhällseliga kontexten och på uttrycksformen i tidskriftens texter.

3.1.1 Agitationen

Det är tydligt att agitationen har en återkommande roll, såväl vid denna tidsperiod av rörelsen (tidigt 1900-tal) men så också i den undersökta empirin. Man talar om den som om det bara är

*kvinnogitation*¹⁴¹ som kan behjälpa kvinnornas bristande organisering. Den enda som avviker åsiktsmässigt i det här fallet är ingen mindre än Kata Dalström, som bestämt hävdar att hon inte är ”kvinnogitator”, hon vill inte göra skillnad på agitation mellan kvinnor och män. I vissa sammanhang skriver hon till och med att hon hellre agiterar för män än för kvinnor, då hon anser att det finns en ”slöhet” bland kvinnorna och att hon ser agitationen gentemot männens som mer ”fruktbringande”.¹⁴²

Kata var därtill också skeptisk till en separat kvinnoorganisering redan när den första socialdemokratiska kvinnokonferensen ägde rum år 1907.¹⁴³ Däremot skall man inte underskatta effektiviteten av Katas engagemang och dess betydelse för kvinnorna, där man anger att hon är den man har att tacka för uppkomsten av åtskilliga klubbars bildande runt om i landet: ”Det är äfven henne vi ha att tacka för de flesta af de politiska kvinnoklubbarna i landet, ty det är hon som genom sin agitation väckt tankarne hos kvinnorna samt bildat klubbarna.”¹⁴⁴ Det är viktigt att förtydliga, att det görs tydligt i tidskriften att agitationen är dess vassaste verktyg mot okunskap och mot bristande organisation, där agitationen blir redskapet för samhällsförändring för dessa kvinnor. Det förekommer namn på flera olika agiterande kvinnor i berättelserna om agitationsresorna.¹⁴⁵ Något som är intressant att lyfta, är det faktum att agitationsresorna var ett oerhört stort och välplanerat projekt.

Det lades mycket tid och energi till att diskutera agitationen, vilket gjordes på nationella kongresser m.m., och det gjordes även kraftansträngningar för att få moderpartiet att förstå betydelsen av den kvinnliga agitationen som ett medel för att nå ökad kvinnlig organisering, vilket i sig gavs i uttryck i ekonomisk ersättning till kvinnorna för att genomföra densamma, vilket jag beskriver mer ingående nedan. Detta innebär att enskilda personer kunde vara anställda som agitatorer, och på så vis effektivisera och intensifiera agitationsarbetet, vilket genomfördes runt om i landet. Det förekom agitation i norra Sverige, där vissa agitatorer reste i veckor, ibland t.o.m. i månader, för att hälsa på olika tätorter och mindre samhällen runt omkring i alla olika delar av Norrland. Detta påvisar en aktivitet beträffande organiseringen och folkrörelsen som inte verkade se geografiska hinder. Vidare får man betänka värdet av agitationens spridning i ett samhälle där gemen inte hade tillgång till mer än eventuellt en

¹⁴¹ Kvinnoagitation åsyftar en kvinnlig agitator som aktivt agiterar för en grupp kvinnor, i syfte att höja kvinnornas politiska medvetenhet således höja deras bildning.

¹⁴² ”Kata Dalström”, i *Morgonbris* 1906:2, s.4.

¹⁴³ Karlsson, s.26.

¹⁴⁴ ”Kata Dalström”, i *Morgonbris* 1906:2, s.4.

¹⁴⁵ Som ett exempel på detta vill jag nämna ett nummer av *Morgonbris* där det presenteras ett flertal kvinnliga agitatorer som då var aktuella i rörelsen, vid intresse gällande dessa går det att läsa mer i artikeln ”Våra kvinnliga agitatorer” i *Morgonbris* 1907:6 s.6–7.

dagstidning, om ens det. Det är lätt att begripa initiativet att resa land och rike, när man också ser till den socialistiska ideologins och arbetarrörelsens internationella karaktär vid denna tidpunkt.

Under en föredragsturné menar man att Kata Dalström hållit 23 föredrag för 6500 personer, enbart i Skåne.¹⁴⁶ Om man skulle fördela totalen på varje enskilt möte innebär det i snitt ca 282 besökare per tillfälle, och även om det givetvis diffade uppåt och nedåt så ger det en ganska imponerande generell vy över hur många man lyckades nå ut till, bara genom att hålla föredrag (märk väl att detta blott var en föredragsturné av flera). Denna summa visar tydligt vilket otroligt krafttag agitationen var, och att den därför också bör förstås som det maktmedel och den resurs det verkligen var, i försöket att nå ut med sina kunskap och åsikter till den stora, arbetande massan.

I en artikel som berör partikongressen 1908 beskrivs hur agitationen var en fråga som aktivt diskuterades.¹⁴⁷ Man ser kongressen som en glädjens verkan för kvinnorna, då det framfördes positiva ordalag om agitationen såsom ett gott administrativt arbete som man ser kvinnorna utföra. Beslutet som fattas genom enkel votering utan större debatt (vilket författaren hänvisar som uttryck för god sympati från manliga kongressombud) ger legitimitet till fortsatt agitation, genom ekonomiskt stöd till kvinnorna för denna verksamhet. Detta innebär att kvinnorna med fortsatta medel kan arbeta tryggt och obehindrat med agitationen för vad man ser det som ”arbetareklassens frigörelse”. Man argumenterar för att ”upplysnings- och organisationsarbetet bland arbetarklassens kvinnor blivit för mycket åsidosatt och detta helt säkert är skälet till att dessa kvinnor av okunnighet till stor del ännu stå som motståndare till vår rörelse”¹⁴⁸, härmed anger man att en konsekvens till bristande organisering bland kvinnorna beror till stor del på avsaknad av bildning – bildning i sig är målet med agitationen. Man skulle kunna begripa det hela på detta vis: kvinnliga arbetare behöver agitation för att nå bildning för att slutligen delta i organisationen.

Man menar att ”ett fortsatt försummande av upplysningsarbetet bland kvinnorna skulle vara till stor skada för arbetarrörelsen.”¹⁴⁹ Ordet ”fortsatt” i meningen indikerar på att försummelsen är en pågående akt eller process, som man oroar sig inför och som man ser stora behov av att åtgärda. Det förefaller finnas ett egenvärde att det är just kvinnorna som ska bedriva agitationen för kvinnorna, att det är den enda tänkbara lösningen på problemet. Denna

¹⁴⁶ A. E-g, ”Agitationen i Skåne”, i *Morgonbris* 1909:5, s.8–9.

¹⁴⁷ Elma Danielsson et. al, ”Från Partikongressen”, i *Morgonbris* 1908:3, s.11.

¹⁴⁸ Elma Danielsson et. al, ”Från Partikongressen”, i *Morgonbris* 1908:3, s.11.

¹⁴⁹ Elma Danielsson et. al, ”Från Partikongressen”, i *Morgonbris* 1908:3, s.11.

idé bekräftas ytterligare av Schmitz, som beskriver hur Clara Zetkin i den tyska socialdemokratiska rörelsen förordade just kvinnoagitation för att kunna gynna den kvinnoseparata organiseringen.¹⁵⁰ Jag vill understryka premisen att man gärna kan ta detta som ett exempel på tankegångar även i den svenska rörelsen, med anledning av den dåtida socialistiska rörelsens internationalitet.¹⁵¹ För att återgå till ovan omnämnda artikel beslutar partikongressen 1908 att utbetala 5000 kr årligen till Socialdemokratiska Kvinnokonferensens Arbetsutskott för upplysningens ändamål, med önskan om att detta arbetsutskott skall sörja för en muntlig och skriftlig agitation till arbetarkvinnor om socialism, utbildande av agitatorer samt utbildande av journalister.¹⁵² Det skulle sedermera visa sig att denna fastställda summa ej kom att utbetalas såsom kongressen hade beslutat, pga. ekonomiska svårigheter.¹⁵³

Under två år fick arbetsutskottet endast 3500 kr utbetalda av vad som egentligen skulle ha varit 10 000 kr. Dessa hårda tider var en naturlig konsekvens av det stora nederlaget från Storstrejken¹⁵⁴, som på flera vis av begripliga skäl påverkade hela arbetarrörelsen i Sverige. Av detta skäl blev man tvungen att ofrivilligt skära ned på agitationen, så till vida att en agitationsturné till Norrland blev helt inställd trots planering. Detta försökte man motverka på olika sätt, exempelvis genom att genomföra basarer.¹⁵⁵ Det fanns också en s.k. ”agitationsfond” för Lantarbetareförbundets agitation, dit läsare kunde skänka pengar.¹⁵⁶ Det är inte otänkbart att det fanns fler liknande fonder. En konsekvens i efterdyningarna av Storstrejken blev att socialdemokratiska verksamhetsutskottet fortsatt planerade agitationen parallellt med att klubbarna själva fick bekosta den.¹⁵⁷ Hur detta påverkade kvinnoklubbarna kan man bara anta, men att det var svåra efterföljande år som säkert påverkade kvinnoklubbarna är tydligt. Detta märks också i antalet medlemmar i diverse LO-förbund dels

¹⁵⁰ Schmitz, s.38.

¹⁵¹ Enligt min ingång är med andra ord kontexten likvärdig och bör därför ses som ett adekvat exempel.

¹⁵² Det verkar återkommande finnas en önskan om att utbilda ”egna” journalister, då man dels kritiserar den normativa median samtidigt som man gärna ser att arbetarkvinnor eller socialistiska kvinnor gärna skall verka som journalister på partiets press, för att garantera att de egna frågorna skall lyftas.

¹⁵³ Hulda Flood, *Socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige* (Stockholm 1939), s.113.

¹⁵⁴ Storstrejken initierades av LO den 4:e augusti år 1909 och var den dittills största konflikten som ägt rum på svensk arbetsmarknad. Strejkkassorna sinade sedermera och medlandet uteblev, varpå LO var tvungna att erkänna sig besegrade. Detta var till stor nackdel för fackföreningsrörelsen, vars konsekvens i ett stort medlemstapp inte repade sig förrän år 1917. Mer information finns att tillgå på: <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/storstrejken-1909> Källa hämtad 2019-09-18.

¹⁵⁵ En basar läses i sammanhanget en slags stödfest, vilken med musik, mat och framträdanden syftar till att samla en mängd stödjande människor vars donationer kan behjälpa det politiska arbetet. Första numret av *Morgonbris* kunde initieras efter dylik företeelse.

¹⁵⁶ C.A Svedberg et al, ”Upprop. Till Sveriges organiserade arbetare!”, i *Morgonbris* 1911:11, s.8.

¹⁵⁷ Flood, s.114.

stagnerade 1909 för att därefter avta under efterföljande år av 1910-talet.¹⁵⁸ Väl värt att nämna är att denna Storstrejkens efterdyning påverkade de organiserade kvinnorna hårdare, just eftersom de redan var väsentligt färre till antalet.¹⁵⁹ Jag menar att ett medlemstapp i en till omfånget mindre, och därmed skörare, organisation bör ses som mer hotfullt än för en till omfånget väsentligt större organisation.

Ett argument som kommer igen vid många tillfällen i tidskriften är just talet om att kvinnorna är nödvändiga i arbetarrörelsens kamp, för att den skall bära kraft och för att den skall kunna nå sitt mål. I flera sammanhang lyfter man också att männens (och ibland också kvinnornas) fördomar gentemot kvinnlig organisering är en käpp i hjulet för kvinnornas rätt:

Det är en massa nedärvda fördomar mot kvinnornas deltagande i föreningsarbetet som ännu finnes kvar och som nog underblåses av männen, vilket av arbetareklassens män är oförsvarligt. Det gör agitationen bland kvinnorna dubbelt så svår och försenar arbetareklassens frammarsch. Därför, alla män och kvinnor inom arbetareklassen: tala till arbetarekvinnorna om socialismen, tänd ljus i deras sinnen och vi skola bli dubbelt starka i vår kamp för bättre samhällsförhållanden. Upplys dem om deras människovärde och att de skola kräva samma medborgerliga rättigheter som männen, ty vi måste hava samma medel till vårt förfogande. Rösträtt måste givas oss!¹⁶⁰

I ovan givna citat åläggs ett ansvar på *männen*, dels att männen genom invanda fördomar om att kvinnor inte skulle passa i organisationen, men därtill att de inte uppmuntrade kvinnorna tillräckligt. Författaren menar, enligt min tolkning, att män genom detta beteende aktivt försvårar kvinnors engagemang. Detta implicerar att männen har en bild av att kvinnors deltagande i föreningsarbetet innebär en försämring av arbetet, en åsikt som kan märkas på flera håll, bl.a. genom att männen hade en syn av att kvinnans deltagande i sig skulle flytta fokus från vad man ansåg var ”viktiga” frågor.¹⁶¹ Därefter skriver författaren att såväl män som kvinnor måste *upplysa* (alltså *bilda*) kvinnorna om deras värde – för att kunskapen eller insikten är verktyget för att nå förändringen: att bli en medborgare fullt ut. Historikern Gunnela Björk talar om förhandlandet av politiska, civila samt det sociala medborgarskapet för kvinnor under det tidiga 1900-talet.¹⁶² Det var inte helt friktionsfritt för kvinnor när de erhöll politiska rättigheter.¹⁶³ Samtidigt som de blev en del av den politiska offentligheten på mäns villkor, blev de i samma stund också marginaliserade. När kvinnor aktivt organiserade

¹⁵⁸ Gunnar Qvist, *Statistik och politik. Landsorganisationen och kvinnorna på arbetsmarknaden* (Stockholm 1974), s.52.

¹⁵⁹ Qvist, s.54.

¹⁶⁰ Katharina, ”Från Karlstad”, i *Morgonbris* 1913:11, s.5.

¹⁶¹ Carlsson, s.117–118.

¹⁶² Gunnela Björk, *Att förhandla medborgarskap – Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950* (Stockholm 1999).

¹⁶³ Björk, s.303.

sig, bildade sig, drev frågor och kampanjer samt agiterade för sin sak var det ett sätt att manifesteras och praktisera sitt medborgarskap i offentligheten. Men det var också stor skillnad på kvinnornas förutsättningar beroende på vilken klasstillhörighet de hade. Här kan man t.ex. se att borgerliga kvinnor hade vad man kallar för ett ”indirekt medborgarskap” där de likväl sågs som inkluderade i sin klass blott med lägre status pga. sitt kön.¹⁶⁴

Man kan på samma sätt se skillnad i utrymme för makt gällande de kvinnor som väl var organiserade inom socialdemokratiska kvinnoförbundet, där medlemmar från bättre bemedlade klasser med högre utbildning oftare var organiserade på central nivå, att jämföra med medlemmarna i de lokala klubbarna.¹⁶⁵ Med andra ord hade de kvinnor med högre status och makt också bättre positioner i organisationen. Detta kan vara värt att ha i åtanke när man funderar över organiseringens konkreta utfall, att statusen i sig inte gavs per automatik för den som organiserade sig, utan att det fanns olika nivåer av makt. Här bör man med andra ord se att socialdemokratien hade skiktningar vid den undersökta tidsperioden, där man också kan anta att *Morgonbris* skribenter hade olika social och ekonomisk status. Detta kan antas, eftersom såväl etablerade socialdemokrater (internationella som nationella) och vanliga medlemmar tycks ha blivit publicerade i tidskriften, antingen genom insändare eller genom regelrätta artikelsier.

Det är tydligt att organiseringen utgör ett av de tydligaste idealen för dessa kvinnor i de texter jag har läst. Organiseringen ses som medel och mål för att uppnå det nya samhället, där sociala orättvisor och bristande medborgarskap är ett minne blott. Jag har visat med mina exempel att den benämnda organiseringen i tidskriften kräver kvinnors medverkan, och att utan den så är arbetarrörelsen hotad och ofullständig. Med andra ord läggs det en otrolig tilltro till kvinnors medverkan, men också till kvinnors kompetens. I de fall där kvinnor inte sitter på den direkta kunskapen (om de socialistiska läroren eller om sin situation) förväntar man sig att en aktiv process där man försöker nå dessa kvinnor ska lösa detta problem. Detta implicerar bl.a. välplanerade aktioner av agitation som täcker nationen från norr till söder, andra exempel kommer att genomgå under nästkommande kapitel. Men man kan lika gärna se *Morgonbris* i sig själv som ett konkret uttryck för denna aktiva process, tidskriften har som tydligt mål att verka som ”upplysnings- och agitationsskrift”, tidskriften blir med andra ord ett tydligt levandegörande av hela idévärlden om den fullgoda arbetarrörelsen.

Vem skulle då utföra denna aktiva process? Det förefaller ofta vara arbetarkvinnorna själva, men också som exemplet ovan: männen. Det verkar finnas en tanke om att

¹⁶⁴ Björk, s.47.

¹⁶⁵ Björk, s.32.

arbetarfamiljen som kollektiv skall delta i organiseringen, och att den som sitter på kunskapen också sitter på ansvaret att delge informationen vidare till sin nästa. Men varför var det så viktigt att organisera kvinnorna? Christina Carlsson hävdar att det kan finnas två bakomliggande motiv: där den första berör den generella förbättringen av de egna villkoren (detta gäller både för män och för kvinnor).¹⁶⁶ Medan den andra faktorn utgörs av en idé om att man ville motverka den konkurrens och nedpressning av lönerna som kvinnoarbetet skulle resultera i. Precis som flera av de valda exemplen från *Morgonbris* påvisar, hade man med andra ord en återkommande idé om vikten av kvinnors engagemang. Ibland påtalas det som en ren och skär nödvändighet för arbetarrörelsens fortlevnad.

Vad kan man urskilja för ideal som konstrueras för dessa kvinnor som tidskriften vänder sig till? Det tydligaste idealet i ovan nämnda exempel måste gälla kvinnan som *den aktiva socialisten*. Det finns en förväntning att kvinnan såväl ska besitta kunskaper om sin egen och hela arbetarklassens situation. Den korrekta arbetarkvinnan skall alltså ta ansvar för sin egen och andra kvinnors situation, genom att gå med i organisationen. Kvinnan ska inte bara lära sig allting, hon ska också hjälpa till att sprida dessa kunskaper till andra kvinnor. Exempel på spridandet av information kommer att ges längre fram i analysen.

Så som jag tolkar materialet, finns det tydliga påbud om att den korrekta arbetarkvinnan är trogen sin klass: genom klassmedvetande och genom att lära sig om sin situation och de materiella och sociala bekymmer som ligger inför dem. Att vara trogen sin klass är i detta sammanhang detsamma som att kämpa för den. Att vara trogen är i sig också ett uttryck för att göra *skötsamhet*. Ambjörnsson gör en åtskillnad mellan nykterhetslogernas och fackföreningsrörelsens skötsamhet, där facket oftare söker påverka arbetarnas organisering relaterad till klassintressen, medan logen oftare har den enskilde individen som centrum för skötsamheten.¹⁶⁷ Här menar jag att den förstnämnda är lättare att relatera till uppsatsens undersökta material, men jag menar också, likt Ambjörnsson, att dessa två ingångar till skötsamhetsprocessen inte alltid går att separera.

Genom att kämpa för sin egen klass bekräftar man den ohållbara situation som man befinner sig i, samtidigt som man också bekräftar värdet av den internationella solidariteten, eller arbetarrörelsen, med andra ord – kunskap om gemensamma klassintressen. Därför blir värdet av *den aktiva socialisten* enormt för dessa kvinnor, vars största mål politiskt är att finna rätsida i ett samhälle präglat av materiell instabilitet, brist på medborgerlighet samt en arbetsmarknadspolitisk tillvaro som på flera plan missgynnar dem.

¹⁶⁶ Carlsson, s.114.

¹⁶⁷ Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.84.

3.1.2 Diskussionerna i klubbarna

Emellanåt dyker det upp beskrivningar i olika artiklar på vad olika kvinnoklubbar har diskuterat, i egenskap av diskussionsfrågor, detta att jämföra med dåtidens s.k. *diskussionsklubbar*.¹⁶⁸ Denna aktivitet, att hålla styrda och formella diskussioner, är ett sätt att pröva moraliska och filosofiska värdefrågor, samtidigt som man också utmanas i aktuella politiska spörsmål. Det finns säkert flera syften till detta, ett av dem är att skapa en gemensam värdegrund för organiseringens skull. Eftersom kvinnlig organisering inte var ett självklart inslag i det offentliga livet vid denna tidpunkt, var det troligen av stor vikt att man fick chans att stöta och blöta olika argument sinsemellan. Det som intresserar mig är dels att man i materialet redogör för dessa diskussioner, vilket påvisar att det var något man tog på allvar (så till vida att man fann det viktigt att visa vad man gör inom ramen för klubbens verksamhet), men också det faktum att det förekommer förfrågningar där man uttrycker en önskan om att *Morgonbris* som tidskrift skulle kunna vara behjälplig med förslag på ämnen att diskutera. I ett nummer från 1910 förekommer det ett exempel på när tidskriften själv ger förslag på olika ämnen att diskutera, då man uppger att det är många kvinnoklubbar som ”icke ha tillräckligt med material för sina diskussioner”.¹⁶⁹ Med andra ord fanns önskningar om att man i tidskriften skulle ha ett återkommande inslag av förslag på diskussionsämnen. Varför man vill ha hjälp med inspiration till diskussion låter jag vara osagt. Men det påminner om problematiken som jag har märkt när jag har studerat diskussionsklubbar, dvs. *ovanan* att ta plats vid formella mötessammanhang. Detta handlar alltså om kvinnor som varken fostrats till eller på annat sätt lärt sig att ledigt och enkelt ta plats vid formella sammanhang, av denna anledning kan en önskan om styrning vara lite mer begriplig. Ovanan till trots fanns dock viljan att förstå. Den stora viljan och önskan att begripa samhället och moraliska spörsmål, handlar dels om den emancipatoriska konsekvens som kunskapen i sig ger – att *bildningen* (här blir diskussionen det ultimata uttrycket för bildningen, att jämföra med studiecirkel) i sig leder till en praktikalitet. Bildning leder till organisering, organisering leder (i bästa fall) till samhällsförändring. Den socialistiska arbetarhustrun har, enligt tidskriften, framtiden på sina

¹⁶⁸ Diskussionsklubbar var en mötesplats för kvinnor där de kunde diskutera olika aktuella politiska spörsmål. Som ett exempel på detta ger Kerstin Lökken beträffande Göteborgs Kvinnliga Diskussionsklubb. Göteborgs kvinnliga diskussionsklubb föreföll enligt Lökken vara en klubb där den primära gemensamma nämnaren är att medlemmarna var just *kvinnor*, samt att de diskuterade diverse politiska och samhällsorienterade frågor som var relevanta i samtiden. Kvinnorna tycktes komma från skilda förhållanden, såväl ekonomiskt och socialt. Lökken nämner en föregångare till föreningen, som hette *Göteborgs Kvinnoförening* vilken bildades 1884, där det märks att en viktig poäng med föreningen var bildningen, och att ta plats i offentligheten, vilket båda är aktuella spörsmål såväl inom arbetarrörelsen som inom kvinnorörelsen vid den här tidpunkten. Kerstin Lökken, *Göteborgs kvinnliga diskussionsklubb: Kunskap och vänskap – 90 år till bildningens nytta* (Göteborg 2001), se s.11 samt s.29.

¹⁶⁹ ”Diskussionsämnen för kvinnoklubbarna”, i *Morgonbris* 1910:2, s.7.

axlar. Att kvinnorna i klubbarna därtill förväntas genomföra dessa diskussioner (som en önskan ifrån tidskriften) måste på samma vis som ovan nämnt, ses som ett exempel på kvinnan som *den aktiva socialisten*, att vara aktiv och att ta ansvar över sitt eget bildande och sitt eget medverkande i klubbarna, ges ett oerhört utrymme för dessa kvinnor. Detta ser jag som ett tydligt ideal såväl kopplat till klass, organisering som till bildning.

Det är också tydligt att tidskriften tog dessa diskussioner på allvar, likaså att man var mån om att klubbarna skulle ha god samvaro och gott informationsutbyte (detta för en enad och samlad kamp) så till vida att man till och med publicerar artiklar om ”diskussionsproblematiken” som vissa klubbar verkar stå i kast med att lösa. Ett sådant exempel är t.ex. denna artikel från 1914 där man skriver: ”I allmänhet vill man gärna ha diskussion på klubbmötena, detta ger både omväxling och träning till att utforma tankarna. Även ger oss diskussioner en viss vana vid parlamentarisk ordning.”¹⁷⁰ Men man problematiserar också att detta kan leda till konflikter, så till vida att det finns medlemmar som lämnar organisationen därefter, man analyserar detta skeende med att: ”Detta beror säkerligen på vår ovana att bland en samling människor ge uttryck åt våra tankar [...]”¹⁷¹ Dessa citat visar på två saker, dels ett upphöjande av värdet att vara tränad i politiska sammanhang – att vara van vid parlamentarisk ordning bör förstås som ett uttryck för att man tar denna organisering på högsta allvar – och att man hyser stor seriositet i detta. Vidare visar det också på en medvetenhet om kvinnors ovana att ta stort utrymme i offentligheten, detta givetvis en konsekvens av kvinnors begränsade medborgarskap vid denna tidpunkt.

3.1.3 Avslutande tankar om organiseringen och agitationen

Var det då en självklarhet att kvinnorna skulle organisera sig vid denna tidpunkt? Det faktum att det talas så oerhört mycket om just organisationen i tidskriften, vittnar åtminstone om att man önskade fler kvinnor till organisationen. Det är tydligt att agitation både verbalt och skriftligt (här går det också att förstå tidskriften som en agitation i sig) gavs ett stort utrymme i tidskriften. Kvinnor hade till en början oftare organiserat sig i frågor som rör andra än de själva, som t.ex. gällande filantropi, nykterhet, nationen eller beträffande religiösa frågor.¹⁷² Tydligt är att det fanns en hel del erfarenhet av organisering även innan den fackliga rörelsen och arbetarrörelsen. Att engagera sig för sina egna rättigheter märks ännu tydligare efter 1870-talet, detta kan då begripas som en konsekvens av en allt större

¹⁷⁰ Agnes Söderquist, ”För klubbmötena. Diskussioner.”, i *Morgonbris* 1914:4, s.5.

¹⁷¹ Agnes Söderquist, ”För klubbmötena. Diskussioner.”, i *Morgonbris* 1914:4, s.5.

¹⁷² Wikander, s.123.

demokratisk rörelse i samhället, som växte i takt med att politiska ideologier också formerades än tydligt och önskade plats inom parlamentarismens ramar.¹⁷³ Här skulle man också kunna anta att 1880-talets kulturradikalism i Sverige med dess medföljande bildningsrörelser har sina effekter på den faktiska organiseringen.¹⁷⁴ Men frågorna gällde inte bara rösträtt som det ofta framhävs, det fanns också starka incitament till att organisera sig för rätten till sin egendom, och för förbättrade arbetsvillkor. Här märktes en åtskillnad mellan kvinnor och män, där kvinnor kritiserade männens självklara makt över såväl deras egendom och arbeten, parallellt med att männen åtnjöt en hel del fler fördelar på alla dessa områden.¹⁷⁵ Att männen redan var organiserade föranledde också kvinnors separata organisering, där man ville ge tillräckligt med utrymme för sina egna frågor. Det är inte alltid tydligt om påbudet om organisering i tidskriften primärt åsyftar separat organisering, ibland får jag en uppfattning om att organiseringen i sig själv är det primära. Det är dock inte omöjligt att talet om organiseringen ändå implicerade en separat sådan.

Vad som är tydligt i materialet, är det faktum att tidskriften påtalar vikten om organisering, och att mycket utrymme läggs på att diskutera dess olika former. Såväl agitation som formella diskussioner är båda olika uttryck för, och exempel på, organiseringen – där agitationen tjänar som syfte att väcka insikt om organiseringen och dess betydelse, medan diskussionen (i aktuella politiska frågor) är ett sätt att praktiskt realisera den. Genom att diskutera ökar man också sin grad av bildning, det är en bildningsprocess, där den enskilde i kollektivet tillskansar sig nödvändig allmänkunskap, både för att kunna reflektera över sig själv som människa, likaväl som att reflektioner över samhället genomförs. Vad som blir tydligt, som jag också har omnämnt ovan, är talet om kvinnan som *den aktive socialisten*, där en tydligt uttalad idé om arbetarkvinnans deltagande i organisationen på fler än ett sätt konstrueras i dessa texter. Detta är inte bara en förväntning, det omnämns också nästan som ett krav. Den skötsamme arbetarkvinnan är med andra ord den som hänger sig till fullo åt organisationen. För att förstå denna jargong måste man också rent kontextuellt ta hänsyn till tidskriftens karaktär, att fungera i egenskap av politisk pamflett, informations-spridare och kulturellt höjande bland läsekretsen i fråga. Det sistnämnda ges anledning att knytas an till i nästföljande underrubrik.

¹⁷³ Wikander, s.123.

¹⁷⁴ Gustavsson, s.70–71.

¹⁷⁵ Wikander, s.123–124.

3.2 Den goda litteraturen och den goda arbetarkvinnan

Emellanåt förekommer det artiklar som berör kvinnornas roll i arbetarrörelsen och vilka medel dessa kvinnor kan använda sig av för att vara goda och sunda i rörelsen. Ett exempel på det är en artikel från 1905 som både pläderar för vikten av att varje medlem i rörelsen är bildad för att kunna skapa framgång för rörelsen, samtidigt som författaren också visar på kännedom om arbetarkvinnors begränsade möjligheter att bilda sig genom fackföreningsmöten, föredrag och dylikt:

Men ännu är tyvärr särskildt för kvinnorna arbetstiden alltför lång eller så olämpligt förlagd, att många icke med bästa vilja kunna besöka ett möte eller ett föredrag. För dessa torde *läsningen* erbjuda den bästa och bekvämaste bildningsmöjligheten, boken eller tidskriften kan man ha hemma hos sig själv, för att studera eller njuta när tiden det medgifver.¹⁷⁶

Här visar författaren en förståelse för arbetarkvinnors arbetssituation, som genom sina långa och slitsamma dagar självfallet påverkar kvinnornas (brist på) möjlighet till deltagande i organisationen. Om man inte har möjligheten att frekvent göra besök hos en fackförening, så ges det som förslag att läsningen hemmavid bör utgöra det perfekta sättet att tillskansa sig bildning för dessa kvinnor. Författaren beskriver att de vid tiden framväxande Arbetarebiblioteken fungerar utmärkt för detta ändamål, att dessa bör ses som ”betydande bildningskällor”, samtidigt som författaren understryker vikten av att kvinnorna är lika välkomna som männen till dessa platser och att det finns många exempel där kvinnoföreningar är anslutna till dessa bibliotek.¹⁷⁷ Författaren avslutar med att kvinnorna borde bekanta sig med dessa bibliotek men så också andra folkbibliotek, för att visa att de själva kan bekanta sig med upplysning och sund förströelse genom att läsa god lektyr. God lektyr i sammanhanget anses vara noveller, romaner och dikter som skildrar livet och tycks kunna ge perspektiv på såväl nuet, dåtid och framtid. Denna idé om vikten av att förkovra sig i litteraturen hänger samman med arbetarbildningens utgångspunkt i 1880-talets kulturradikalitet och de stora ifrågasättanden denna innebar, där företrädare för dessa idéer kritiserade konservatism, kyrkan, monarkin och ämbetsmannavälde.¹⁷⁸ Här ser man också tydliga drag av upplysningsrationalism och nykantianism.¹⁷⁹

Jag tolkar det som ett sätt att kunna sätta sig in i andras situationer av empatiska skäl, och att detta således är goda insikter för socialisten som antingen redan är i rörelsen eller bör

¹⁷⁶ Fredr. Nilsson., ”Till Kvinnorna! Några ord att beakta”, i *Morgonbris* 1905:4 s.3.

¹⁷⁷ Fredr. Nilsson., ”Till Kvinnorna! Några ord att beakta”, i *Morgonbris* 1905:4 s.3.

¹⁷⁸ Gustavsson, s.70–71.

¹⁷⁹ Gustavsson, s.80.

organisera sig i densamma. Det finns ett slags omhändertagande uttryck i texten, där författaren förklarar att en god bok är ett gott sällskap för den ensamma arbetarkvinnan: ”Med liknande förströelse kunna kvinnorna’ bereda sig dubbel vederkvickelse och hvila från fabriken surr och **arbetsdagens själspinande släp** [min fetstil].”¹⁸⁰ Här kan man se en slags dubbeltydighet av bildningen, den fungerar såväl som en ingång till kunskap för kollektivets skull, samtidigt som det hyses en förståelse för den specifika situation som dessa arbetarkvinnor befinner sig i, med såväl hemmets som arbetets börda – som ju i sig medför begränsad tid till organisering och aktivitet utanför livets ”stulna timmar”. Att då föreslå ett läsande som sker i egen regi i hemmets sfär under den tid som passar kvinnan själv, blir ett sätt att kunna balansera vikten av bildning och på så vis argumentera för egenvärdet i det – vilken slutligen också kommer kollektivet till gagn.

I en annan artikel uppkommer samma diskussion som ovan, där man diskuterar hur kvinnan ska ha tid till att läsa all denna viktiga och goda litteratur.¹⁸¹ Man skriver om hela rörelsen för den internationella socialdemokratin, att man för att vara en bra arbetare också måste vara teoretiskt välbevandrad i socialdemokratin idémässiga ramverk, dvs. socialismen. Kvinnorna, skriver författaren, kan själva förvärva en hel del teoretiska kunskaper genom att gå med i kvinnoseparata organisationer, att gå på möten, att läsa arbetarpress, men hon måste också ”trots att hon är kvinna” läsa de broschyrer och de böcker som ges ut av partiet för en ”mycket ringa penning”.¹⁸²

Man skriver att: ”Arbetarkvinnan får icke tro att dessa broschyrer endast gälla männen, *de gälla kvinnan i lika hög grad* [skribentens kursivering].”¹⁸³ När arbetarmännen förskaffar sig dylik litteratur eller broschyrer bör frun eller syster i hemmet också läsa samma litteratur, så det finns en förväntning att männen skall hjälpa till. Det finns ett resonemang om att: “[...] ty vem vet, om icke det till sist beror på *kvinnornas* [skribentens kursivering] socialdemokratiska medvetande, att vår sak skall segra!”¹⁸⁴ Här säger man också att den socialdemokratiska, naturvetenskapliga och moderna filosofins verk skapar en god grund som en socialdemokrat behöver bildningsmässigt, men att det gärna kan varvas med det trevligare skönlitterära läsandet – dock med en förmaning om att sistnämnda ej bör vara det enda som blir läst.

¹⁸⁰ Fredr. Nilsson., ”Till Kvinnorna! Några ord att beakta”, i *Morgonbris* 1905:4 s.3.

¹⁸¹ F. S-m., ”Litteraturen och kvinnorna. II.”, i *Morgonbris* 1907:2, s.8–9.

¹⁸² F. S-m., ”Litteraturen och kvinnorna. II.”, i *Morgonbris* 1907:2, s.9.

¹⁸³ F. S-m., ”Litteraturen och kvinnorna. II.”, i *Morgonbris* 1907:2, s.9.

¹⁸⁴ F. S-m., ”Litteraturen och kvinnorna. II.”, i *Morgonbris* 1907:2, s.9.

Samma typ av resonemang förekommer i Ambjörnssons studie, där ideal bland stuveriarbetare i olika fackförbund undersökes. Det vittnas om hur det under fackföreningens fester förekom såväl bildande föredrag som diskussioner, men så också högläsning av litteratur och poesi (av ”rätt” sorts litteratur, från svensk litteraturkanon), men även att man under möten hade högläsning från en regional dagstidning¹⁸⁵ och en socialdemokratisk tidning, *Socialdemokraten*.¹⁸⁶ På samma sätt pläderas det för litteraturens goda påverkan på den enskilde arbetaren såväl som på rörelsen i sin helhet, här motiverar en fackförening förkortad arbetstid till förmån för utökad studietid.¹⁸⁷ Det finns en önskan om att arbetarna skall lägga sin studietid på att läsa ”rätt” sorts litteratur, vilket i sammanhanget åsyftar litteratur som är till gagn för samhällets utveckling. Vid högläsningar i föreningen läser man också samhällsinriktade och kulturinriktade artiklar, detta nyttoperspektiv, menar jag, måste ses som en del av skötsamhetens konkreta uttryck. På samma sätt diskuteras frågan om vilken den största fienden kan tänkas vara gentemot arbetarrörelsen, varpå svaret direkt blir alkohol och bristande bildning: ”Okunnigheten fungerar som ett rus, den inskränker arbetarens omdömesförmåga och gör honom till ett offer för arbetsgivarens godtycke.”¹⁸⁸

Om man jämför dessa texter från Ambjörnsson med ovan nämnda exempel från *Morgonbris* går det att dra många paralleller, litteraturen ges ett stort värde för den enskilde individen (självbildningen), samtidigt som det också behjälper kollektivet (arbetarrörelsen). Det går också att begripa denna vetgirighet på flera sätt, dels ger den uttryck för de arbetarideal som fanns gentemot de arbetande kvinnorna i *Morgonbris* och männen i *Den skötsamme arbetaren*, dels ger det uttryck för den internationella aspekten i hela arbetarrörelsen och kollektivismen i det, men vidare kan det också ge ett uttryck för bildningen som en väg till att uppnå hegemoni. Dels önskar ju arbetarklassen i dessa granskade material¹⁸⁹ från tidigt 1900-tal att ”bilda” sin egen klass, eller så att säga, att den enskilde genom sin egen bildning, skall bidra till skapandet av en bildad arbetarklass. Men man kan också se det som en önskan i ett vidare perspektiv, att det också skulle kunna tänkas

¹⁸⁵ Det förekom i denna avdelning högläsning av *Västerbottens-Kuriren* vilket i sammanhanget måste ses som intressant, eftersom tidningen i fråga inte är socialistisk utan ”frisinnad liberal”. Kanhända önskade man intryck från olika håll, eller kanhända var tidningen relevant som nyhetskanal eftersom den täcker stora delar av regionen som medlemmarna levde i. Om inte annat kan det eventuellt ses som ett uttryck för den kulturella hegemonin och dess påverkan på vad enskilda individer i samhället väljer att konsumera, både gällande kultur, litteratur och tidningar.

¹⁸⁶ Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.123.

¹⁸⁷ Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.124

¹⁸⁸ Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.123.

¹⁸⁹ För tydlighets skull understryker jag här att jag åsyftar min egen granskade empiri vilket utgörs av alla utgivna nummer av *Morgonbris* 1904–1916 samt att jag utöver detta också utgår ifrån Ronny Ambjörnssons bok, där han likaså har granskat empiriskt material från fackföreningar och nykterhetsloger.

finnas underliggande önskemål om att utöver socialismens intellektuella dessutom övertyga och få med sig de traditionella intellektuella på det socialistiska tåget.¹⁹⁰ Denna strategi skulle i förlängningen leda till ”proletariatets hegemoni”.¹⁹¹ I blinkning gentemot Machiavellis *Fursten* talar Antonio Gramsci om att den moderna fursten inte utgörs av en person, utan av kollektivet, eller organismen (partiet) som i förlängningen strävar efter en upplyst massa, där modern kultur, intellektualitet och moral får råda.¹⁹² Med andra ord finns det olika sätt att möta denna intellektualitetens eller bildningens strävan, även om det primärt handlar om organiseringsmålet vilket indirekt innebär strävandet efter upphöjd status och medborgerlighet för dessa personer som vid denna tidpunkt på fler än ett sätt stod utanför såväl trygghet, stabilitet som demokrati.

Man kan diskutera om dessa påbud om förkovrandets natur av den goda litteraturen är en allmän hållning ifrån hela arbetarklassen, att man *skall* vara bildad. Dessa artiklar är troligen inte skrivna av gemen. På grund av ofullständiga uppgifter finns det en överhängande problematik i att kontextualisera bakgrund till olika författare, mer än att vissa namn förekommer frekvent (som t.ex. Ellen Key, Elma Danielsson, Kata Dalström, Anna Lindhagen, Fredrik Ström, vilka alla vid denna tid bör ses som kända socialister), men tydligt är att det inte är en överhängande allmänhet som skrivit dessa artiklar. Denna slutsats drar jag eftersom man med kunskap om den generella arbetarens arbetsbörda och levnadssituation troligen inte hade oceaner av tid till att författa artiklar till dylika tidskrifter (detta utesluter givetvis inte att vilja eller kunskap fanns). Givetvis bör man inte utesluta att dessa olika författare av artiklarna likväl ändå kunde ha olika bakgrunder, även om det, som Åsa Linderborg säger, är tydligt att många av socialdemokratins *rörelseintellektuella* var män och var av privilegierad börd.¹⁹³ Kontrasten görs gällande i *Morgonbris*, eftersom många kvinnor förekommer som författare (och att redaktörer återkommande var kvinnor), men detta måste förstås som ett uttryck för tidskriften snarare än rörelsen i stort.

3.2.1 Kampen mot smutslitteraturen och det farliga nöjet

Något som dyker upp med jämna mellanrum i materialet är den påfallande moralismen gällande vilka nöjen och vilken bildning som är *rätt sorts bildning*. Kampen mot smutslitteraturen i början på 1900-talet är en fråga om ideal och moral gällande bildning.

¹⁹⁰ Antonio Gramsci, *En kollektiv intellektuell*, urval och inledning: René Coeckelberghs, i översättning av Stig Herlitz (Staffanstorp 1967), s.13.

¹⁹¹ Gramsci, s.13.

¹⁹² Gramsci, s.13–14 och 193–194.

¹⁹³ Linderborg, s.42.

Gustavsson förklarar hur Folkbildaren Oscar Olsson påtalade människors flykt från vardagens inrutade verklighet (t.ex. i fabriken) genom s.k. tomma nöjen.¹⁹⁴ Livet måste också få fyllas av viktiga göromål, såsom att samlas kring ”allmänna kulturintressen”.¹⁹⁵ Diskussioner om dessa tomma nöjen förekommer på flera ställen i tidskriften, vilka jag har anledning att återkoppla till nedan. Texterna nedan ger också exempel på hur man kan bota ”tomma nöjen” och förkovrandet av ”smutslitteratur”, och detta görs lättast genom *självbildning*. Vad som utmärker självbildningen som bildningsform är också det faktum att den både fungerar som ett verktyg för att politiskt förbättra arbetarnas förhållanden, samtidigt som självbildningen därtill också ger ett mervärde för den människa som utför den – med andra ord har den en nyttofunktion både för kollektivet men så också för individen.¹⁹⁶ Med andra ord tangerar självbildningen såväl till idéer om medborgerlig bildning, men likaså till humanism.

I dessa texter handlar det om en uttalad förväntan eller norm om hur den korrekta arbetarkvinnan skulle vara/skulle lägga sin tid på. Här ställer man i kontrast det som är önskvärt och närande för framtiden, gentemot det som är osunt och rent av skadligt. Den största konsekvensen av det skadliga uttrycks i rädsla för *degeneration* vilket omnämns i artiklar som rör det tidsenliga temat rashygien. Det finns också en outtalad rädsla för att hela rörelsen ska ta skada om man inte visar hänsyn till dessa frågor och tar dessa på allvar. Kontrasten gentemot det önskvärda märks tydligt, där rätt sorts information och litteratur genom broschyrer från diverse klubbar, agitation, bokcirklar samt arbetarbibliotek runt om i landet ansågs vara botemedlet mot ”den obildade arbetarklassen”.

På Kvinnornas fackförbunds kongress dryftas frågeställningen ”Vilken litteratur böra arbeterskorna intressera sig för?”.¹⁹⁷ Att frågan överhuvudtaget uppkommer kommenterar man med:

Det såg kanske lite egendomligt ut att denna fråga kommit upp som diskussionsämne på en fackförbundskongress, men styrelsen var ense om att det många gånger är just den dåliga och osunda litteraturen, som finnes så lätt tillgängligt [...] som mycket hindrar oss i organisationsarbetet bland arbetarkvinnorna, emedan den hindrar dem att klart tänka och reflektera, vilket nödvändigt måste väckas till liv hos arbetarkvinnorna.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Gustavsson, s.169.

¹⁹⁵ Gustavsson, s.169.

¹⁹⁶ Gustavsson, s.169.

¹⁹⁷ S.S, ”Kvinnornas fackförbunds kongress”, i *Morgonbris* 1907:1, s.2–4.

¹⁹⁸ S.S, ”Kvinnornas fackförbunds kongress”, i *Morgonbris* 1907:1, s.3.

Man beklagar sig över att det är alldeles för lätt att få tag i ”osund litteratur”, med detta åsyftar man med vad jag tolkar som reklamutdelning, tidskrifter som man får genom prenumeration och i synnerhet dessas innehåll i vad man kallar för *följetongen*. Följetongen nämns återkommande i liknande typer av artiklar i tidskriften, där man ständigt visar sin beklagande oro över dessa texter som synes ha negativ påverkan på kvinnornas bildning. Men det finns ett hopp, för man menar att alla kvinnor kan och bör uppsöka Arbetarebiblioteken som erbjuder god och närande litteratur, och man önskar att alla arbetarkvinnor ska läsa det som ger *upplysning* och *kunskap* samtidigt som man också ber om deras starka ställningstagande gentemot den ”osunda litteraturen”.¹⁹⁹

Här berör man med andra ord ämnet *den goda litteraturen* som jag gick igenom i avsnittet ovan. Denna dikotomi är frekvent återkommande i de texter som behandlar just teman som litteratur, kultur, nöjen, och bildning. Att man väljer att så tydligt separera olika fält på detta vis måste förstås som en retorisk fråga, det är helt enkelt ett moraliskt grepp för att kunna plädera för de olika delar som anses utgöra en god arbetarkvinna, i detta sammanhang måste också den goda arbetarkvinnan förstås som liktydig med att vara socialist. Men det räcker inte med att bara *vara* socialist, hon måste också alltså vara delaktig i samhällsfrågorna antingen genom *självbildning*, genom *organisering* men också genom att vara *en gud arbetarhustru* (om hon har man och barn²⁰⁰). Genom att hänge sig åt självbildningen blir hon en upplyst samhällsmedborgare som förstår sin förtryckta position, samtidigt som hon förstår varför socialismen borde vara nyckeln till hennes frihet. Vidare finns det ett underliggande incitament att denna medvetenhet medför arbetarkvinnans förståelse av att organisationen behöver henne. Denna förståelse skall i förväntningen driva henne till gagn å organisationens vägnar, hon skall med andra ord i detta ögonblick sluta vara blott socialist till förmån för att istället inträda en position av att vara en *aktiv* socialist. Att hänge sig åt självbildningen är dessutom att hänge sig åt *kollektivet*, där bildningen tjänar ett

¹⁹⁹ S.S, ”Kvinnornas fackförbunds kongress”, i *Morgonbris* 1907:1, s.3.

²⁰⁰ Implikationen att en kvinna har man och barn hänvisas gentemot heteronormativa konstruktionen, av binära kön och deras åtrå till varandra. När jag begriper subjektet eller formationen av den tilltalade *arbetarhustrun* i mitt material, menar jag inte att alla kvinnor vid denna tidpunkt endast levde i vad vi idag kallar heterosexuallitet, eller utförde heteronormativa handlingar. Däremot måste man förstå att materialet som sådant, utifrån rådande diskurs, uppfattning och idé om kön/genus per automatik förutsätter heterosexuallitet och ett binärt könsystem. Detta är viktigt att understryka, eftersom jag vill visa på en öppenhet gällande att queera uttryck har existerat under många kulturer och epoker. Därtill är det viktigt att förstå att den som adresserar (i detta fall: skribenter i den undersökta tidskriften) givetvis gör det utifrån rådande normativa föreställningar. För den som vill läsa mer rekommenderar jag Fanny Ambjörnsson, *Vad är queer* (Stockholm 2006) där hon bl.a. redogör för ”den heterosexuella matrisen” utifrån Judith Butlers idéer, se s.112–114 och s. 118. Vidare rekommenderar jag att läsa Gayle Rubins artikel från 1984, ”Thinking Sex: Note for a Radical Theory of the Politics of Sexuality”, i *The Routledge critical and cultural theory reader* (2008), s.281–323.

högre syfte.²⁰¹ I självbildningsidealet finns nämligen en underliggande tanke om att ensamheten vid inläringen är nödvändig för individens egen reflektion, men det är i gemenskapen med andra som människan utvecklas. Vetskapen om att arbetarkvinnan behövs i organisationen vidrör också konstruktionen av kvinnan som en aktiv och god moder, inte blott moder åt sina egna barn (som hon ska fostra i socialismens anda), utan hon ska också genom detta blir en slags samhällsmoder, vilket flera valda exempel visar på.

I samma artikel påtalas också vikten av att alla som önskar veta mer om arbetarrörelsens organisering självmant ska ta sitt ansvar att läsa igenom diverse broschyrer som utgivits av partiet (SAP), men också ”modern skönlitteratur” vilken man också anger som perspektivgivande och samhällsnyttig. Diskussionen avslutas med ett förslag om att man i tidskriften framöver skall publicera förteckningar över ”lämplig” litteratur, ett förslag som också bifölls av kongressen. Detta märks också tydligt i kommande nummer av tidskriften, där ett återkommande inslag är rubriken ”Litteratur”, som ofta ger förslag på socialistiska och politiska texter, men också på skönlitteratur som av olika anledningar anges som nyttig litteratur. På så vis kan man se att tidskriftens egen påverkan på bildningen är flertalig, dels genom dess sammankopplande funktion genom att agera ett organ för den kvinnliga arbetarrörelsen, dels genom politiska artiklar och skönlitterära inslag och slutligen genom konkreta litteraturtips. Återkommande tidskriften igenom ges också tips om broschyrer som man kan dela ut eller som man i klubbarna bör läsa. Det man kan utröna i givna exempel, är att ”osund litteratur” i sig själv ses som ett hot kvinnornas bildning och därmed indirekt ett hot mot kvinnornas organisering. Den ses som distraherande, ett slags ointellektuellt kluster som försvårar arbetarkvinnornas förmåga att utveckla sina tankar. Att vara en tänkande, diskuterande och kritiskt reflekterande individ porträtteras här som en oerhört viktig del i den kollektiva ansatsen av organisering.

Men vad är då ”osund litteratur”? Det finns ett flertal exempel där man förmedlar den skadliga litteraturens negativa effekter, ett exempel på detta ges i en artikel där man talar om socialdemokratiska ungdomsförbundets kamp mot ”smuts- och kolportagelitteratur”.²⁰² Diskussionen om kolportagelitteratur måste ses i ljuset av dess betydelse i sin samtid, där det under sekelskiftet 1900 växte fram ett förakt gentemot kolportageromanen som skönlitterär form.²⁰³ Denna litterära form utgjordes primärt av böcker som sågs ha lägre litterär kvalitet

²⁰¹ Gustavsson, s.174.

²⁰² ”Ljus över landet! Kamp mot smutslitteraturen.”, i *Morgonbris* 1909:4, s.11.

²⁰³ Artikel om kolportageromaner från Nationalencyklopedins hemsida: <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/upplagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/kolportageroman> Artikel hämtad 2019-05-13.

med teman om kärlek och brott, att jämföra med vad vi i idag i vardagligt tal kallar ”deckare”. Dessa romaner såldes av s.k. *kolportörer*, som var mobila försäljare. Det faktum att försäljarna vandrade runt med sin försäljning parallellt med att texterna var förhållandevis billiga gör att man kan anta att detta var en slags populärkultur, enligt min egen tolkning säkerligen något som ofta konsumerades av arbetarklass. I artikeln ondgör man sig över dessa ”dumma och vidriga detektiv- och andra historier, som nu överallt utkolporteras i avslutade 10- och 25-öreshäften”²⁰⁴ med exempel såsom Sherlock Holmes och Buffalo Bill. Man kallar det för ”förbrytarelitteratur” och menar att dess låga pris gör dessa än mer tillgängliga för barn. Man menar att den har en ”omfattande spridning och redan har dess förgiftande verkan burit allvarsamma frukter.”²⁰⁵ Texten innehåller uppmaningar såsom att man ”icke själv göra sig delaktig i förgiftningsarbetet genom att köpa eller sprida smörjan.” om man är för ”sund andlig folkhälsa”²⁰⁶ Slutligen ramar man in artikeln med dessa påbud:

Slutligen mana vi till arbete för utbredande av kännedom om den verkligt goda och prisbilliga litteraturen som bl.a. i en kronasböcker utgår från de flesta äldre förlag. Arbetare! Bildningsintresserade! Vi räkna med eder medverkan i den betydelsefulla kamp mot smuts- och kolportagelitteratur, som den socialdemokratiska ungdomen rest. Ljust över landet, det är det vi vilja.²⁰⁷

I denna artikel är det alltså arbetare och bildningsintresserade som adresseras, i artikeln påtalas också riskerna med att barn skulle läsa denna typ av litteratur. Det förefaller finnas en stor rädsla för hur denna kultur ska komma att påverka barnens sinnen, där man anger skräckhistorier med innehåll att barnens hälsa av dessa böcker påverkas så negativt att de slutar äta, de sover sämre på nätterna samt att de blir nervösa. Just denna artikel i sig verkar därför egentligen inte ha en uttalad förväntning om den korrekta bildningen i sig som huvudtema, men den handlar indirekt om bildning i och med att den anger konsekvensen av bildningens antites. Barnen ses inte som egna subjekt utan egentligen mer som ett kollektiv. Men här görs likväl klart och tydligt vikten av bildning, och att bildningen i sig är viktig redan i tidig ålder för fostrandet av goda samhällsmedborgare.

På samma sätt diskuteras samma typ av ”moraliskt degraderande” litteratur, även kallad Nick Carter-litteratur (utifrån en detektivfigur vars berättelser blev gestaltade av ett flertal författare)²⁰⁸ i en studiecirkel i Holmsund i Ambjörnssons undersökning. Där menar

²⁰⁴ ”Ljus över landet! Kamp mot smutslitteraturen.”, i *Morgonbris* 1909:4, s.11.

²⁰⁵ ”Ljus över landet! Kamp mot smutslitteraturen.”, i *Morgonbris* 1909:4, s.11.

²⁰⁶ ”Ljus över landet! Kamp mot smutslitteraturen.”, i *Morgonbris* 1909:4, s.11.

²⁰⁷ ”Ljus över landet! Kamp mot smutslitteraturen.”, i *Morgonbris* 1909:4, s.11.

²⁰⁸ Artikel från Nationalencyklopedins hemsida: <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/nick-carter> Källa hämtad 2019-09-20.

deltagarna att alla böcker inte är önskvärda inom ramen för cirkeln, snarare tvärtom menar man att god litteratur ger både bildning och kunskap, medan den dåliga litteraturen har ett ”fördärvligt inflytande”.²⁰⁹ Här utmärker man specifikt Nick Carter-litteratur, där den inte anses ge något inflytande av värde för den läsande. Den goda läsningen inom ramen för cirkeln anses göra arbetare såväl bildade som kultiverade, samtidigt, framhäver Ambjörnsson, bidrar det till att arbetaren kan erhålla en uppfattning om aktuella, offentliga frågor – och kunna ha en åsikt i densamma.²¹⁰ Detta tolkar jag vidare som en del av själva nyttoperspektivet – om den enskilde arbetaren är förmögen att reflektera över samhället och sin position i det – finns det också ett större incitament och en lägre tröskel för organisering. Här vill jag understryka min åsikt – att bildningen tätt hänger samman med talet om organisering, då den sistnämnda förutsätter den första.

Vidare kan man se samma tema i fler artiklar, t.ex. i en artikel där man också talar om: ”den unga, omogna och obildade arbetareflickan, som naturligtvis själv är oförmögen bedöma vad som henne i läsväg kan vara sunt och nyttigt.”²¹¹ Här beskriver man hur industriarbeterskor sällan eller aldrig läser en tidning, och hur hon lättare faller för enklare litteratur, vilket man ser som ett problem. Det är tydligt att det bärande argumentet blir att denna litteratur i sig kanske inte är dålig, men den är meningslös då den inte har någonting att lära den som läser. Skribentens fasa utgörs i att läsaren blir kräsen i smaken och inte kommer vilja läsa den goda och riktiga litteraturen. Man anger att detta inte är hennes eget fel, hon har bara lärt av sin mor och mormoder: ”trälabarn av trälafolk, som hon är, vet av intet annat.”²¹² Det finns dock en optimism som ligger i tidsandan, när man påtalar att det inte behöver vara på detta vis, för det finns resurser även för arbetarflickans bildning. Man skriver: ”Det gäller för henne att få upp ögonen för sin gränslösa fattigdom och efterblivenhet inte bara materiellt sätt.”²¹³ vilket jag tolkar som en syn där man påtalar att arbetarklassen har stor avsaknad av kulturellt kapital och i detta fall *bildning*, vilket i sammanhanget ses som ett problem, dock ett problem som man kan råda bot på. Det finns en argumentation i texten, där man ömsom visar förståelse för den bristande tiden till nöjen som arbetarkvinnan har, parallellt med att man likväl menar att ska hon lägga tid på förströelse ska hon lägga denna tid *rätt*. Man avslutar artikeln med att påpeka att arbetarna numer dock är relativt medvetna, men att kvinnan: ”om hon vill komma framåt och uppåt att skaka av sig detta slöhetens, försumpningens, och likgiltighetens

²⁰⁹ Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.137.

²¹⁰ Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.137.

²¹¹ Julia Ström, ”Än en gång smutslitteraturen.”, i *Morgonbris* 1909:6, s.8.

²¹² Julia Ström, ”Än en gång smutslitteraturen.”, i *Morgonbris* 1909:6, s.8.

²¹³ Julia Ström, ”Än en gång smutslitteraturen.”, i *Morgonbris* 1909:6, s.8.

nertyngande ok som är så nära besläktat med *dumheten*, denna tröstlösa makt, mot vilken ju själva gudarna kämpa förgäves.”²¹⁴ Här ser man återigen dikotomin mellan den goda och den dåliga litteraturen, den sistnämnda skapar okunnighet och maktlöshet.

I en annan artikel gör man poänger om vad man kallar arbetarnas litteratur. Artikeln inleder med en kommentar om att det för inte alls längesedan främst var religiösa verk som utgjorde litteraturen i arbetarhemmen.²¹⁵ Man kritiserar sedan den generella pressen som gjort intåg i fler och fler hem, där den största finansieringen utgår från reklamintäkter. Här menar skribenten att detta ”ohederliga” sätt att göra affärer på bidrar att dessa tidningar inte har en fast hållning åt något håll rent politiskt, och just därför att man vänder kappan efter vinden. I detta sammanhang anger skribenten *arbetarepressen* som den mest hederliga av alla tidningar, med målet att nå ”arbetareklassens andliga, politiska och sociala frigörelse”²¹⁶ Vidare resonerar skribenten:

Hon må för sitt eget hem sörja för, att den dagliga lektyren där är arbetarnes egen tidning och hon måste bli agitator för arbetarepressen hos sina grannar och sina väninnor. Hon måste lära sina barn att läsa arbetarnes tidning, måste lära dem att med förakt se ned på de kapitalistiska drifhusalstren, som korrumpera folkmeningen. Utom tidningar har man också annan litteratur i hemmet: *böcker*. Man läser i främsta rummet romaner och framförallt är det *kvinnan*, som uppställer den största kontingenten romanläsare.²¹⁷

Här gör man vidare en poäng av att det bland böckerna finns oroväckande tryck, som skribenten kallar för ”snuskiga alster” och att de värsta av dessa är ungdomslitteraturen, som man menar är ”vansinniga lögnhistorier, utan sinne och förnuft, tjäna endast till att bringa barnahjärnans fantasi i ett sjukligt tillstånd.”²¹⁸ samtidigt som man nämner att de borgerliga tidningarna annonserar för dessa böcker, vilket författaren ser som att dessa tidningar medvetet förgiftar rena sinnen och fördärvar befolkningen. I sammanhanget poängteras också att föräldrarna bär ett ansvar över sina barn, lär man sina barn att uppskatta god litteratur i ung ålder, så kommer de som vuxna inte att dras till ”struntlitteraturen” som man kallar den: ”den som vants vid god litterär näring ser med förakt på den dåliga, kropp och själ förgiftande struntlitteraturen.”²¹⁹ Det intressanta i sammanhanget förtydligas återigen, när man framlägger vems ansvar det är att uppbåda god, hederlig litteratur i hemmet:

²¹⁴ Julia Ström, ”Än en gång smutslitteraturen.”, i *Morgonbris* 1909:6, s.8.

²¹⁵ Wilhelm Jansson, ”Arbetarhemmets litteratur”, i *Morgonbris* 1906:2, s.4–6.

²¹⁶ Wilhelm Jansson, ”Arbetarhemmets litteratur”, i *Morgonbris* 1906:2, s.5.

²¹⁷ Wilhelm Jansson, ”Arbetarhemmets litteratur”, i *Morgonbris* 1906:2, s.5.

²¹⁸ Wilhelm Jansson, ”Arbetarhemmets litteratur”, i *Morgonbris* 1906:2, s.5.

²¹⁹ Wilhelm Jansson, ”Arbetarhemmets litteratur”, i *Morgonbris* 1906:2, s.5.

I denna fråga har arbetarerörelsen en stor uppgift att lösa, en uppgift som i hufvudsak måste lösas med arbeterskans och arbetarhustruns hjälp. Hon måste ur sitt hem förvisa hvarje osund litteratur; hon måste bortvisa smutslitteraturens agenter från sin dörr, och hon måste, som ofvan blifvit sagt, vara en ständig agitator för arbetarepressen.²²⁰

Varför det är just arbetarkvinnans ansvar att se till att familj, vänner och grannar får tillgång till rätt litteratur och således också blir *bildade* är inte uttalat i texten, och det är därför också svårt att förstå denna något bestämda argumentation. Här konstrueras kvinnan i en position av att *vara bildad*. Det finns en pågående kamp eller dualitet i texterna, där hon ömsom porträtteras som värnlös obildad arbetarflicka som behöver bildas, och ömsom är *modern* som sörjer för samhället, genom som fostran av framtidens socialister. Det har dock inte bara med ålder att göra, eftersom även vuxna arbetarkvinnor uppmuntras att ta till rätt sorts litteratur för att bilda sig. Ambjörnsson skriver relaterat till det undersökta materialet för en socialdemokratisk ungdomsklubb: ”Tänkande, politisk medvetenhet och bildning tenderar att sammanfalla i de skötsamma arbetarnas världsbild.”²²¹ Detta görs oerhört tydligt i tidskriften, som återkommande återoppar dessa skeenden som av stor vikt för rörelsen.

Ambjörnsson förtydligar dock, att det i den undersökta ungdomsklubben framhölls som att den ökade bildningen för den egne individen inte räcker, utan att denna också måste innehålla politisk medvetenhet.²²² Precis som i uppsatsens granskade material förkunnas här vikten av agitation och av spridande av politisk litteratur. Med andra ord går det att se samma uttryck för skötsamhetens och dess relation till bildning även i den undersökta tidskriften. Vidare nämner man slutligen, för att återkoppla till artikeln i tidskriften, att den viktigaste uppgiften för arbetarrörelsen är *upplysningsverksamheten* vilken man, utöver arbetarhustrurnas hjälp, ser att partiets förlag och partiets bokhandel kan göra skillnad. Man benämner det också som att man inte blott skall läsa vetenskapliga skrifter eller socialistiska agitationsskrifter, utan att skönlitteraturen måste få en större plats – här säger man också att dessa böcker kan göra stor andlig nytta för arbetarklassen, på ett sätt som de inte gör hos ”den snälla och tanketrötta bourgeoisin”.²²³

Skönlitteraturen åsyftar den goda litteraturen som omnämns återkommande, med andra ord finns det drag av ett bibehållande av kulturarvet även i arbetarbildningen, vilket Gustavsson diskuterar.²²⁴ Denna kultursyn har, enligt Gustavsson, sina idéhistoriska rötter i 1880-talets kulturradikalism men även av upplysningsrationalism. Den bildningssyn som

²²⁰ Wilhelm Jansson, ”Arbetarhemmets litteratur”, i *Morgonbris* 1906:2, s.5.

²²¹ Ambjörnsson (2017), s.206.

²²² Ambjörnsson (2017), s.206.

²²³ Wilhelm Jansson, ”Arbetarhemmets litteratur”, i *Morgonbris* 1906:2, s.5.

²²⁴ Gustavsson, s.80–81.

växte fram under 1800-talet i Sverige och i Tyskland, som Gustavsson benämner den humanistiska bildningen, hade enligt honom också konstruerat en elitistisk syn på bildningen.²²⁵ Detta innebär att det kulturarvet som fanns vid denna tidpunkt också ansågs som förbehållet överklassen, men detta förfarande önskades ändra på, vilket också kunde genomföras med hjälp av självbildningen. Synen på kulturarvet var i dessa sammanhang: en mänsklighet och ett kulturarv.²²⁶ Med andra ord kan man påskina, att självbildningens studerande av den goda litteraturen i sig är ett sätt att bekräfta sin klassidentitet genom att göra motstånd mot tidigare elitistiska ideal. Detta i sig utgör en aktiv politisk handling, i ett samhälle där vissa grupper tidigare inte på långa vägar hade haft samma resurser till bildning, likaså inte hade nått dit ännu.

3.2.2 Det farliga nöjets konsekvens - det bristande skönhetssinnet

Det förekommer också vid ett flertal tillfällen i tidskriften att man diskuterar ”goda” och ”dåliga” nöjen, denna debatt ser jag som likartad debatten om litteraturen, genom att man överför samma typ av resonemang på andra aktiviteter. Ett sådant exempel är *biograferna* och deras påverkan på barnen²²⁷, bland annat i en artikel där man först omnämner biograferna som ett *bildningsmedel* genom att vara redskapet där åskådaren kan färdas genom världens alla länder: att få se platser man annars aldrig någonsin skulle ha sett som arbetarbarn under tidigt 1900-tal.²²⁸ Här bör vi ha i åtanke den stora skillnaden på rörlig bild kontra stillbilder, där den rörliga bilden absolut i många fall kan ge en annan känsla av att ”uppleva” något.

Fascinationen över rörlig bild skapar likaså en rädsla över dess oanade konsekvenser, i den stundande populärkulturens framväxt. I artikeln påtalar man filmens sensation, men att den i fel händer kan göra stor skada, här lägger man stor skuld på de stora filmbolagen som man anser inte kunna fullfölja uppgiften på ett önskvärt sätt.²²⁹ Därtill menar författaren att man med dessa filmer förgiftar barnens själar med ”scener ur förbrytares eller sexuellt förhärdade människors liv”²³⁰ Författaren lägger också stor skuld på staten som man anser bär det yttersta ansvaret gällande vad som tillåts tas in i landet och inte (beakta att detta var vid samma tid

²²⁵ Gustavsson, s.170.

²²⁶ Gustavsson, s.171.

²²⁷ Här vill jag förtydliga valet att ta med exempel som berör ideal och moral rörande barns kulturkonsumtion, då barn som subjekt eller kollektiv inte tydligt hör till uppsatsens syfte att granska. Detta exempel är valt för att understryka diskussionen om nöje och moral, likaså är barn relevanta att omnämna i deras relation till sina föräldrar. Här kan man ana en förväntning på att såväl stat som vuxna (kvinnor) skall hindra att barnen utsätts för demoraliserande kultur. Detta i sig är, enligt min mening, ett uttryck för bildningsideal.

²²⁸ Marie Louise Gagner, ”Barn och biografer”, i *Morgonbris* 1911:9, s.1.

²²⁹ Marie Louise Gagner, ”Barn och biografer”, i *Morgonbris* 1911:9, s.1.

²³⁰ Marie Louise Gagner, ”Barn och biografer”, i *Morgonbris* 1911:9, s.1.

som censurlagstiftningen höll på att instiftas²³¹). Författaren intervjuar en viss Frida Duensing, en jur. doktor från Tyskland som enligt texten arbetar med barnskydd, hon säger:

Hur är det möjligt att en stat, som årligen ger ut 260 miljoner till kyrka och skola, kan tillåta sådana framställningar, som med sina 45 minuter grundligt underminera allt vad kyrka och skola med så oerhörd möda bygga upp under 8 års tid.²³²

Även om denna person troligen pratade utifrån en tysk kontext så utesluter inte det att denna åsikt inte skulle kunna vara likartad eller densamma i den svenska kontexten, där kontentan är att filmen kan radera en hel skolgång. Här blir alltså ”fel nöjen” ett hot gentemot bildningen i sig, i citatet ovan går man så långt som att tillskriva biografen en makt av att dekonstruera hela skolgången med all den lärdom och bildning som barnet tillskansat sig. Man menar det givetvis inte bokstavligt, men det finns absolut en underliggande rädsla över filmens direkta konsekvenser på bildningen. Samma Frida Duensing avrundar med att säga: ”Ty barnet sitter där motståndslöst, värnlöst, det formligen **dricker in** händelserna [min fetstil]”²³³ Detta sätt att tala om barnet blir ett väldigt tydligt objektifierande, där barnet inte ses som ett eget subjekt, med egen vilja eller egen reflekterande förmåga. Barnet konstrueras här blott som naivt receptiv utan möjlighet att skilja på dikt och verklighet, med behov att ”räddas” av vuxnas idéer om vad som är god och sund bildning. En liknande diskussion gällande biografernas problematiska baksida uppkommer hos Ambjörnsson, där han berättar om logemedlemmen Olof Bäckström, som i ett protokoll från ett möte 1919 pratar om relationen mellan arbetarungdomarna och biografen respektive studiecirkeln, där den senare ses som nyttigare för ungdomen.²³⁴ Detta med anledning av att studiecirkeln kräver tankeverksamhet och aktivt deltagande, vilket ses som ett uttryck för sund bildning och ett gott arbetarideal. Till skillnad från Frida Duensing menar dock Olof Bäckström att rädslan för biografen inte handlar om filmerna i sig själva, utan att människan som konsumerar filmen slutar vara en tänkande människa för att blott bli en *passiv åskådare*.²³⁵ Denna passivitet förklarar Ambjörnsson som något nykterhetsrörelsen (i detta specifika exempel godtemplare) ser på som av samma dåliga ursprung och mentalitet som superiet, därför är denna syn på

²³¹ Karin Borgkvist Ljung, ”Filmcensuren – det svenskarna inte fick se på bio”, Riksarkivets hemsida, <https://riksarkivet.se/filmcensuren> Källa hämtad 2019-09-21.

²³² Marie Louise Gagner, ”Barn och biografer”, i *Morgonbris* 1911:9, s.1.

²³³ Marie Louise Gagner, ”Barn och biografer”, i *Morgonbris* 1911:9, s.2.

²³⁴ Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.109.

²³⁵ Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.109.

biografbesökaren ett uttryck för hur bildningsvurmaren istället önskade att arbetarungdomar var, eller lade sin tid på.²³⁶

Likt dessa ideal som illustrerar hur det ”farliga nöjet” ska stävjas till fördel för det goda levernet och de goda, sunda valen, finns också en del påbud om vilka villkor som gäller för olika klasser. De olika villkoren dikterar alltså vad man ”måste tänka på” gällande hem och representation gentemot offentligheten, i detta exempel märker man tydliga resonemang gällande skötsamhetens krav och förhållningssätt. I en artikel från 1916 går att läsa:

Det svåraste med att vara fattig är att man då måste vara så gränslöst dygdig [...]. Man måste förstås vara så skrupulöst hederlig och minutiöst sparsam, vidare arbetsam, hövlig, villig och ordentlig [...]. För den som är rik och lycklig kan det vara riktigt klädsamt med en smula självsvåld, slarv, lättjefullhet eller hänsynslöshet [...] men det fordras absolut ett visst kapital för att man skall ha råd att hålla sig med vissa skönhetsfläckar på karaktären.²³⁷

Artikeln problematiserar fenomenet med emigrerande arbetare som söker lyckan utomlands, när brödfödan ej går att nå i Sverige. Men ovan givna citat, som artikeln inleder med, är intressant ur ett perspektiv om villkoren för olika klasser. I texten tydliggörs hur författaren visar förståelse för vad den fattige, eller i detta fall den som är arbetarklass, måste anstränga sig mer och på fler fronter, än vad medelklassen eller den övre medelklassen måste. Den som är arbetarklass måste med andra ord vara hel, ren, ordentlig, hederlig, artig, tillmötesgående etc. Detta för att man helt enkelt inte har råd att förlora den lilla uns av legitimitet eller seriositet som man måste kämpa för att få. Medelklassen och övre skikt har råd att ha ”skönhetsfläckar på karaktären” därför att de redan ifrån början blir mindre granskade, eller redan ifrån början är godkända utifrån. Om detta nämner Ronny Ambjörnsson i sin inledning:

Liksom hos alla våra släktingar rådde en minutiös ordning i vårt hem. Det var en ordning som var helt självklar och som jag därför inte upptäckte förrän jag kom hem till mina klasskamrater i läroverket. Dessas borgerliga hem kännetecknades förstås också av ordning, men denna omfattade inte varenda detalj som hemma. Tvärtom; detaljerna tycktes flyta omkring lite hur som helst, tidningar och tidskrifter låg utströdda som liksom av en givmild hand över stolar och byråer, halvt uppslagna för att omedelbart kunna läsas. [...] Skötsamhetens moraliska ekonomi tillät i dessa borgerliga miljöer vissa utsvävningar när det gällde den vardagliga ordningen [...]. Man hade helt enkelt råd att i olika sammanhang vara lite mer lättsinnig.²³⁸

Ambjörnsson visar i sin inledning samma typ av resonemang gällande hans egna föräldrahem, och även om utsagorna skiljer ca 30–40 år mellan varandra (det vill säga utspelar sig i olika svenska kontexter) finns det en poäng i att fundera över hur idéer och villkor för klass kan ha

²³⁶ Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.110.

²³⁷ (Ur D.N) Clementine, ”Dygdens lön.”, i *Morgonbris* 1916:5, s.12.

²³⁸ Ambjörnsson (Stockholm 2017), s.32.

förändrats under 1900-talet. Det intressanta med båda texterna är, att trots att de är skrivna i helt olika sammanhang och vid olika tidpunkter, använder båda författarna samma resonemang: som rik har man råd att vara slarvig, därtill utan att bli dömd för det. Ambjörnssons resonemang om ”skötsamhetens moraliska ekonomi” går att begripa även i termer av kapitalformer och respektabilitet.²³⁹ Citatet från tidskriften visar på en klassmedvetenhet där identiteten arbetarklass och dess villkor definierar relationen till skötsamhet.

I en artikel från nummer 12 år 1916 redogör en författare över vad han kallar ”ett bättre tillgodoseende av skönhetsvärdena inom arbetarrörelsen”.²⁴⁰ Just talet om skönhetsvärden och skönhetssinne är väldigt tidsenligt, att jämföra med Ellen Key och Oscar Olssons upphöjande av samma sak inom ramen för självbildning.²⁴¹ I artikel finns det från skribenten uttalade tydliga ideal gällande miljö och aktiviteter i det riktade ämnet Folkets Park och Folkets Hus (här åsyftas inte en specifik geografisk plats, utan talet är i generell mening). Författaren beklagar sig över att skönhetsvärdena är försummade och att det framförallt går att märka vid landets olika Folkets Hus som man menar ser ut som ”gulaschvillor” med ”färger som marknadsstånd”.²⁴² Där går det också att läsa att miljöerna utomhus ofta är stökiga och fula, likaså inomhus beklagar sig författaren över ”smaklös” inredning gällande möblemang, gardiner och konst. Här önskas ”talarstolar med stil på”, ”smakfulla tapeter” och ”goda konstreproduktioner”.²⁴³ Man menar att det inte kostar mer eller är krångligare att göra det vackert, detta är således ett incitament till en kraftansträngning. Vidare menar man att:

Med en del folkets parker är det ofta icke stort bättre. Man hugger ner de stora vackra träden för dansbanor och kafétält, man reser vederstyggliga lådor som kallas kiosker o.s.v. Papper får skräpa, buteljer får ligga kvar, kort får spelas i vråna, berusade släppas ofta in, tingeltangel får ofta ’dra folk’, föredragen sättas undan o.s.v. Sådant ovärdigt arbetarrörelsen. Här behövs en renässans.²⁴⁴

Här ser man många tydliga avståndstaganden som bekräftar de önskvärda idealen – nykterhet, renlighet, bildning, med andra ord: *skötsamhet*. Att man förhåller sig till sakers varande som ”värdiga” eller ”ovärdiga” en rörelse påvisar tydliga krav för rörelsens framåtskridande.

²³⁹ Sociologen Beverley Skeggs gjorde under 1990-talet ett omfattande arbete där hon genom intervjustudier med arbetarklasskvinnor i England kan påvisa informanternas förhållningssätt till sin (arbetar)klassidentitet i relation till omvärlden. För att genomföra detta använder hon sig dels av Pierre Bourdieus *kapitalformer* samt sina egna tankar om begreppet *respektabilitet*. Ovan givna exempel kan med fördel begripas utifrån denna begreppsapparat, varför jag gärna vill hänvisa läsaren till att läsa Beverley Skeggs, *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön* (Göteborg 2000) för mer ingående utläggningar på ämnet.

²⁴⁰ Fredrik Ström, ”Folket och skönhetssinnet”, i *Morgonbris* 1916:12, s.4.

²⁴¹ Gustavsson, s.145–184.

²⁴² Fredrik Ström, ”Folket och skönhetssinnet”, i *Morgonbris* 1916:12, s.4.

²⁴³ Fredrik Ström, ”Folket och skönhetssinnet”, i *Morgonbris* 1916:12, s.4.

²⁴⁴ Fredrik Ström, ”Folket och skönhetssinnet”, i *Morgonbris* 1916:12, s.4.

Ambjörnsson gör åtskillnad mellan nykterhetslogens skötsamhet, och facketes skötsamhet, där den förstnämnde fokuserar på individens beteenden, medan den sistnämnde fokuserar på arbetarnas organisering.²⁴⁵ I ovan givna exempel ges uttryck för båda, dels eftersom den indikerar individens beteenden (såsom nedskräpning, spel, fylleri etc.) samtidigt som den också anger att de som sköter folkets parker inte borde ”förfula” parken genom trädskapning och kioskbyggande, och ej heller släppa in fyllerister. Hela resonemanget avrundas med att alla dessa önskade förbättringar görs till förmån för arbetarrörelsen. Med andra ord avses individens beteenden, men de sätts i relation till kollektivet.

Vidare avrundar författaren på detta vis: ”Höjer man sålunda skönhetsinnet, måste också följden bli att innehållet, att programmet på mötena och i parkerna höjes och därmed att hela den andliga nivån lyftes.”²⁴⁶ Här ser vi återigen skönhetsvärdet och andligheten som två primära ingångar i idealets fundament – där rörelsen aktivt ska värna om skönhetsinnet – med konsekvensen: en förhöjd andlig nivå vilket skulle kunna tolkas som ett högre medvetande eller en förhöjd moral. Skönhetsinnet, som jag omnämnt tidigare i uppsatsen, var en del av självbildningsfilosofin som pläderades för av bl.a. Ellen Key. Bernt Gustavsson förklarar att värdet av skönhetsbildningen ligger primärt i *estetiken*, där talet om det andliga, själens rörlighet och fantasi tycks kunna skapa en bättre balans och förutsättningar för bildandet.²⁴⁷ Med andra ord är denna idé om bildningen inte knuten till klass eller social tillhörighet, utan det handlar om bildningen som ett ”naturligt anlag”, där tanke och känsla smälter samman till en högre enhet. På samma sätt understryker Gustavsson att Key inte ser klass som en avgörande faktor för bildningsnivå, snarare är det tillgången till resurser som avgör en individs bildning – följaktligen finns det bildade och obildade individer i alla klasser.²⁴⁸ Denna positiva bildningssyn gör sig gällande i uppsatsens granskade material. Här påvisas också en tydlig moralisk ingång till bildningen, där känslor tydligt inkorporeras i vad som utgör en människas samlade kunskap. I dessa sammanhang poängterar Key vidare att kvinnan har ”större bildningsanlag” än mannen, då hon med sin fantasi och känsloliv har större förmåga att röra sig mellan tankarna.²⁴⁹ För att anknyta till ovan givna citat, bör man förstå Keys relation till konsten, där konsten anses ha förmågan att göra människan hel, där

²⁴⁵ Ambjörnsson (2017), s.84.

²⁴⁶ Fredrik Ström, ”Folket och skönhetsinnet”, i *Morgonbris* 1916:12, s.4.

²⁴⁷ Gustavsson, s.148.

²⁴⁸ Gustavsson, s.150.

²⁴⁹ Gustavsson, s.148.

går folkbildning och kultur hand i hand, som två sidor av en.²⁵⁰ Med andra ord är det härigenom människan blir hel, genom kulturen kan hon komma i kontakt med sitt innersta.

Ett annat exempel på dessa ”dåliga vanor” som nämndes ovan är ett exempel givet från ett inskickat brev från Katrineholms socialdemokratiska kvinnoklubb i nummer 4 år 1908. I klubbens inskickade text till tidskriften går att urskönja en oro gällande vad man såg som ett ökande av kortspelade bland ”ynglingar och män”.²⁵¹ Ämnet verkade ha åsamkat livlig diskussion i klubben, varpå man kom fram till att ”det enda radikalmedel mot detta ofog var upplysning.”²⁵² Utefter det vädjar man till hemmet och skolan att göra en insats mot detta, och att målsmännen i familjerna i allra högsta grad bör förbjuda kortspelen, vilket sedermera bör göra gott för kommande generationer. Det finns en rädsla inför denna sysselsättning, vilket tydligt kan märkas i ordalag för aktiviteten såsom ”demoraliserande förströelse”. Man menar att det förefaller vara i hemmets sfär som detta nöje uppkommer, och därför proklamerar man:

Att under sådana förhållanden beskärma sig över dylik osed, då man märker att den börjar urarta till ett verkligt ont till förfång för sann bildning och kamratandas spridande och uppammande, verkar något krystat. Därför bort med kortspelet för ”nöjes” skull från hemmen, från familjerna, och fram med nyttig, upplysande och roande läsning. Varje familjefader och -moder bör därvid uppträda som ledare och lärare och verkningarna härav skola säkert icke utebliva.²⁵³

Till sist så riktar man sig till den organiserade ungdom att göra sitt:

Insätt all eder energi och ungdomsentusiasm i arbetet för att skaffa eder själva allt det vetande som står till buds och såmedelst mot- och bortarbete ovanors och oseders utvecklande och spridande och sålunda göra den insats i utveckling i utvecklingen av det goda samt fylla de krav som den kulturella soc.-dem. arbetarrörelsen ställer på alla välsinnade medborgare.²⁵⁴

Här tolkar jag bildningen, och i detta fall *självbildningen* vara det botemedel som närmast bör ligga till hands för de ungdomar som önskar göra en insats ”för det goda”, det vill säga den korrekta utvecklingen av en sund, kulturell och andlig arbetarrörelse där den legitima kunskapen står i fokus – det vill säga kunskapen om socialismens läror och om samhällsförändring för den förtryckta arbetarklassen. Det är intressant att problemet utgörs av ungdomars spelade, men att man också i samma andetag adresserar ungdomar att själva lösa det, även om både mödrar och fäder också ges ett visst ansvar.

²⁵⁰ Gustavsson, s.152.

²⁵¹ ”Från kvinnoklubbarna.”, i *Morgonbris* 1908:4, s.6.

²⁵² ”Från kvinnoklubbarna.”, i *Morgonbris* 1908:4, s.6.

²⁵³ ”Från kvinnoklubbarna.”, i *Morgonbris* 1908:4, s.6.

²⁵⁴ ”Från kvinnoklubbarna.”, i *Morgonbris* 1908:4, s.6.

Från samma årtal (1908) finner jag ännu ett exempel som dividerar kring dessa ”felaktiga nöjen” vid folkets parker, denna gång i en artikel som är en redogörelse från den skånska kvinnokonferensen:

Återstod nu endast på dagordningen : ”Eventuella uttalanden på kommitténs förslag, bl.a. i rösträttsfrågan samt mot de underhaltiga nöjen, som ofta förekomma i våra Folkets parker och suga till sig arbetarnas slantar, exempelvis skjutbanor, svärdslukning, buktalning, knivkastning etc.” [---] Konferensen beslutade även [...] att motarbeta sådana dåliga nöjen som här voro påpekade och som endast bidrogo till att hålla arbetarna nere på en låg nivå i fråga om vidare utbildning av deras smak och skönhetsinne.²⁵⁵

Därefter avslutas artikeln med att författaren uttrycker att kvinnan har en speciell plats och ett speciellt uppdrag i arbetarrörelsen tillika socialdemokratin, samt att vederbörande hoppas att kvinnorna ”genom upplysning och agitation” tillsammans med männen skall arbeta ”för kultur och samhällsutveckling, och för ett ljusare, rikare och skönare liv åt mänskligheten.”²⁵⁶ Här återkommer samma retorik som i flera uppvisade exempel, dels att kvinnan bär ett stort ansvar för hela samhällets utveckling (vars utsvävande ordval bör relateras till att det är en ideologisk argumentation), och på samma sätt som tidigare så läggs mycket kraft åt att belägga vikten av upplysning, med andra ord vikten av bildning. Dessa citat fångar självbildningens kärna, dels genom dess uttryck om det egna förkovrandet och inhämtandet av information på samma vis som det också anger *skönhetsinnet*.

3.2.3 Avslutande tankar om litteraturen, det farliga nöjet och självbildningen

Det är intressant att fundera över bakgrunden till dessa bildningsideal som arbetarbildningen ställer sig bakom. Vilken kultur är det som företräds, eller som styr dessa ideal? Enligt tankar om borgerlig/kulturell hegemoni så är det samhällets övre skikt som i mångt och mycket påverkar vilken kultur, moral eller vilka värderingar som är önskvärda i samhällets alla skikt. Idén om detta hegemoniska uttryck styr därtill också villkoren för alla olika klasser i samhället, både materiellt och med olika typer av våld, vilket i sig bekräftar och bevarar den lägre klassens förtryck. Utifrån Gustavsson kan man se en förklaringsmekanism bakom den tidiga arbetarrörelsens bildningsbakgrund, där denna har tydliga rötter i 1880-talets kulturradikalism och de motsättningar som florerade i det svenska samhället då, med personer som Ellen Key bakom.²⁵⁷ Här är det också intressant att fundera över vilken typ av kultursyn

²⁵⁵ Maria Björkman, ”Den skånska kvinnokonferensen,” i *Morgonbris* 1908:2, s.7.

²⁵⁶ Maria Björkman, ”Den skånska kvinnokonferensen,” i *Morgonbris* 1908:2, s.7.

²⁵⁷ Gustavsson, s.70–71.

arbetarrörelsen hade, där menar Gustavsson att den historieskrivning som finns²⁵⁸ ofta förhåller sig till huruvida denna kultursyn egentligen berör ett tillgodogörande eller ett förkastande av ett borgerligt kulturarv.²⁵⁹ Detta menar han är en falsk och felaktig bild av historien, då premissen om att det skulle ha funnits en socialistisk kultursyn enligt honom är direkt felaktig. Det som i själva verket *var* radikalt i sammanhanget var just dessa 1880-talets idéer som växte fram i spåren av bl.a. upplysningsfilosofi. Vad som istället påverkade utvecklingen, menar han, är hur man förhöll sig till det kulturella arvet. Här ser man dock att det förhållningssätt som kom att bli dominerande vid denna tid var också den upphöjda värderingen av den kultur och den bildning som hade borgerlig bakgrund.²⁶⁰ Jag håller med Gustavsson, samtidigt som jag också är något kritisk. Det stämmer säkerligen att det inte fanns någon socialistisk kultursyn att ”välja”, därigenom finns det svårigheter att beakta någon form av kamp om vilket utrymme som skall ges företräde. Däremot vill jag understryka att det kan vara svårt att dra gränser för vad ett kulturarv är, definitionen av ett kulturarv ändras återkommande, den är kontextuellt bunden. Vidare behöver det inte vara en motsättning att arbetarrörelsens bakgrund i 1880-talets kulturradikala idéer existerade parallellt med en borgerlig hegemoni. Bakgrunden kan definitivt ha sina rötter i den föreslagna tiden, men detta urval eller dessa rötter kan likväl vara ett uttryck för kulturell hegemonisk makt.

Den skötsamhet som beskrivs inom ramen för Ambjörnsson lägger ett stort fokus på nykterheten.²⁶¹ Inom ramen för tidskriftens 12 undersökta årgångar förekommer det vid flera tillfällen uttryck över alkoholens negativa konsekvenser, hur dåligt alkohol är för rörelsen, men också hur det påverkar familjen. Skulle detta ha föranlett diskussion i min analys så hade det passat bra i detta avsnitt eftersom det berör såväl kultur som konsekvenser av dåliga nöjen. Jag har dock valt att inte ta inkludera dessa diskussioner, primärt eftersom frågorna om alkohol i dessa texter riktar sig till männens felaktiga konsumtion, och mina frågeställningar rör sig kring uttalade ideal för kvinnor. Givetvis kan man se talet om mäns problematiska dryckeskonsumtion som ett uttryck som indirekt berör kvinnor, dels genom att kvinnor per automatik i sammanhanget skulle kunna argumenteras för som rediga arbetare, som inte faller för alkoholens lustar. Därtill berör det kvinnorna såtillvida att de påverkas genom att en man i

²⁵⁸ Beakta det faktum att avhandlingen har publikation år 1991. Däremot vill jag förtydliga att forskning om arbetarhistoria i relation till bildning inte är ett omfångsrikt område, varpå Gustavssons tankar om detta möjligen kan ha vissa bärande drag än idag.

²⁵⁹ Gustavsson, s.80–81.

²⁶⁰ Gustavsson, s.81.

²⁶¹ Ambjörnsson (Stockholm 2017), enskilda exempel bör inte göras eftersom nämnda tematik är förekommande i hela boken.

hushållet super till. Här finns likaså en klassaspekt att ta in för beräkning, då arbetarklassen bodde trångt och fylleriet, där det förekom, säkerligen var till stort besvär bl.a. av denna anledning. Det hade funnits många poänger att lyfta detta fenomen. I uppsatsens material tycks tankarna om bildning och organisering vara mer överhängande, vilket gjorde det naturligt för mig att hänge mitt fokus därtill. Det finns likväl en poäng i att nämna det faktum att nykterheten kontra fylleriet definitivt är en aspekt av nöjet, och av den stränga hållningen gentemot den, som det går att uttyda i materialet som sådant.

3.3 Idealen under kriget

Under de sista årgångarna av det lästa materialet (1914–1916) märks första världskrigets närvaro i tidskriften. Att första världskriget stod i full brand medförde givetvis en oerhörd tragedi av enorma förluster av människoliv. Det innebar utöver det också givetvis påverkan på industrialiseringen, dyrtid, ransonering, sargad infrastruktur och instabila relationer länder emellan. En annan tydlig konsekvens som man måste beakta är att såväl könsroller som ideal fick utrymme till förändring. Med andra ord tog många kvinnor över positioner som män annars primärt hade haft tillträde till i arbetslivet. Kommentarer om detta är ett genomgående tema i empirin framförallt från 1915 och 1916. Det är påfallande stor andel av tidskriftens alla nummer från dessa årtal som hänges åt kriget, vilket är begripligt med tanke på att det ju är en politisk tidskrift och att det fanns oerhört många kommentarer för socialistiska kvinnor att ge på ämnet. I texterna har jag märkt reflektioner beträffande vad som händer med männens roll som socialister i krig. En kommentar förefaller vara att männen som är vid fronten slutar vara socialister, vilket skulle kunna ses rimlig åsikt eller konklusion om man har i åtanke att krig på ett vis skulle kunna ses som den socialistiska ideologins antites. Den som genomför verbet *att kriga* gör per se enligt ideologins hållning en antisocialistisk handling.

Något som verkar vara återkommande i många av dessa texter från krigstiden är att kvinnornas hållning gentemot krig är annorlunda än männens. Ett exempel på detta är en artikel skriven av ryska Alexandra Kollontay, hon kritiserar bland annat ”borgarklassens kvinnor”, ”engelska suffragetter” och ”tyska vänstervänliga rösträttskvinnor” för att gå med på krigets propaganda, där hon menar att dessa grupper har glömt bort sina ideal och det humana värdet till förmån chauvinismens bojor – där man ser på sin näste som sin fiende vilket yttrar sig i att man inte solidariserar sig med sina systrar från andra länder.²⁶² Hon

²⁶² Alexandra Kollontay, ”Den socialistiska kvinnointernationalen och kriget”, i *Morgonbris* 1915:1 s.4.

menar vidare att de som fortfarande motsätter sig krigets färd är de socialistiska kvinnorna, eller arbetarkvinnorna, detta till stor del för att dessa kvinnor enligt henne är de som skadas mest av kriget.

Hon framställer kvinnans bristande makt i samhället såsom hennes rättslöshet och sitt tunga dubbla arbete ute i industrierna och i hemmen, varpå hon menar att det är ett betungande för dessa kvinnor att *dessutom* behöva oroa sig för männens, brödernas och sönerns liv ute på fronten och i skyttegravarna.²⁶³ Hon skriver vidare de socialistiska kvinnornas reaktion på detta elände: ”Det blodiga världskriget, som för med sig mord, brand, olyckor och förintelse, har icke mäktat upplösa de band som systerligt förena de socialistiska kvinnorna. Det är också arbetarkvinnorna, som nu stå vakt kring proletarietets internationella solidaritet.”²⁶⁴ Hon tydliggör hur freden är det enda hoppet för arbetarkvinnorna, samtidigt som hon understryker värdet av den internationella solidariteten. Det finns en stark tilltro till dessa kvinnors förmågor, där man tydligt uttrycker att det är de socialistiska kvinnorna som ska gå i bräschen för freden, och ta tydlig ställning mot kriget. Artikeln avslutas med att Kollontay förkunnar:

Ty det tillkommer mödrarna och hustrurna att inpräglade i sonens och mannens hjärta att:
”Arbetareinternationalens stora och heliga idé skall du skatta högre än ditt eget hem, högre än ditt fosterland – och du skall försvara den framför allt annat”. Endast solidariteten hos världens arbetarklass är i stånd att i framtiden skydda mänskligheten för krigets blodiga skräck.²⁶⁵

I det sista citatet framställs en idé där Kollontay dels kritiserar männens agerande i kriget, det förefaller finnas en idé om att männen inte tar sig som ”riktiga socialister” eftersom det är männen som rent fysiskt krigar, detta är en åsikt jag kommer att ge fler exempel på nedanför. Utöver detta framställer författaren vidare att det är *kvinnan* som ansvarig för att ingjuta den internationella socialismens idéer och värdegrund hos dessa män för att skapa ett incitament till kritiskt förhållningsätt gentemot patriotismen och nationalismen. Om man inte godtar nationalismens grundläggande idéer om gränser och folk, har man lägre anledning att vilja kriga ”för sitt folk”. Solidariteten är, som en av den socialistiska ideologins bärande fundament, med andra ord nyckeln till fred i dessa sammanhang. I en annan artikel som också

²⁶³ Läsaren bör uppmärksamma att Alexandra Kollontay var ryska, vilket innebär att texten inte primärt är skriven ur en svensk kontext, det framgår inte av tidskriften om texten är skriven till just *Morgonbris* läsare, men man kan anta att den blivit publicerad i fler sammanhang. Jag vill dock understryka värdet av innehållet, eftersom den socialistiska rörelsens internationella karaktär medför en relevans även för dessa texter, även om alla delar inte specifikt berör svenska arbetarkvinnors problem, situation eller vardag.

²⁶⁴ Alexandra Kollontay, ”Den socialistiska kvinnointernationalen och kriget”, i *Morgonbris* 1915:1 s.4.

²⁶⁵ Alexandra Kollontay, ”Den socialistiska kvinnointernationalen och kriget”, i *Morgonbris* 1915:1 s.5.

kritiserar männens roll i kriget visar författaren sin tydliga sorg över att människovärdet degraderas i detta krig, alla kunskaper och all kultur vi byggt fram raderas inom ramen för vad man kallar ”barbarismens tidevarv”.²⁶⁶ Författaren fortsätter:

Arbetare, som samlats inom socialismens international i kamp mot ett utsugande och utplundrande kapitalistvälde, nykterhetsmän, som betraktat varandra som bröder och varit förenade i en strävan för folkens etiska höjning – vad äro de nu? De äro **barbarer, vilddjur**, [min fetstil] som törsta efter varandras blod.²⁶⁷

Vidare skriver författaren att dessa män som krigar också gör det lurade av chauvinismens idéstråk, där man med onda handlingar ger bortförklaringen att det är krig, och att det handlar om att mörda eller att mördas. Författaren understryker att man inte bara kan kritisera privatkapitalismen för att stå bakom kriget, det finns en underliggande ton om att ingen som aktivt deltar i kriget kan svära sig fri från skuld.²⁶⁸ Poängen görs att själva krigandet i sig är att stödja kapitalismen. Man ondgör sig över dessa krigiska uttryck som man tycker rimmar illa mot socialismens idéer. Kanske finns det här någon slags förvåning i att detta kan ske, att alla dessa män som tidigare samlats under röda fanor har så till synes lätt att bli mördare inom ramen för krigets verklighet? Det är tydligt i båda exemplen som jag givit ovan, att kriget konstrueras som socialismens antites, dessa två citat och den förvåning som kan tolkas hos respektive författare påvisar också att dessa krigiska uttryck rimmar illa med ideal kring hur en korrekt arbetare *skall* vara.

Skillnaden mellan kvinnor och mäns inställning till kriget går att urskönja i flera skrifter från denna tid. Bland annat går det att läsa i Ellen Keys *Allsegraren* om kvinnans position under kriget, hon skriver:

Det sätt, på vilket kvinnorna – efter som under kriget – inom sig bearbeta erfarenheterna, blir av stor betydelse för fredsandan. Kvinnornas tankar och känslor kunna bli ett strömdrag, som underifrån bryter de isar, vanetänkandet lagt över den manliga känslan för och åskådningen om kriget.²⁶⁹

Här skulle man kunna tolka Key som ett uttryck för hur kvinnornas attityd gentemot kriget är fundamentalt annorlunda gentemot männens, dels att kvinnors värderingar i sig ses som något som kan bidra till förändring i det stora samhället, således också att mannens inställning (att delta i, eller inte ifrågasätta kriget) vilar på den gamla vanans makt. Skälen för kvinnors

²⁶⁶ Gustav Åström, ”Barbari och kultur”, i *Morgonbris* 1915:8 s.3.

²⁶⁷ Gustav Åström, ”Barbari och kultur”, i *Morgonbris* 1915:8 s.3.

²⁶⁸ Gustav Åström, ”Barbari och kultur”, i *Morgonbris* 1915:8 s.3.

²⁶⁹ Ellen Key, ”I. Kvinnorna under världskriget” i *Allsegraren* (Stockholm 1918), s.18.

motstånd görs väldigt tydliga i texten, det handlar långt ifrån den enskilde kvinnans rätt till ett liv i lugn och i fred, utan det handlar om hela det mänskliga släktets:

[...] om icke kvinnorna vore uteslutna från krigstjänsten och sålunda de yppersta arvvärdena åtminstone på kvinnosidan fortplantades – vore enbart ur synpunkten av folkmaterialiets beskaffenhet ett krig som detta ödesdigert även för de segrande folkens framtid. Här är själva utgångspunkten för kvinnornas uppror mot kriget, som sålunda blir ej enbart en den egna känslans protest utan **ett uppror i släktens namn**.
[min fetstil]²⁷⁰

Med andra ord handlar hela protesten om något större än om kvinnan själv. I detta sammanhang skulle man kunna tolka det som att kvinnans inställning mot kriget och för freden, handlar om framtiden och om mänsklighetens kommande framsteg. Utifrån denna åsikt går det också att begripa de ordalag om männen i kriget som bristfälliga socialister (som jag gav exempel på ovan) – och i dessa sammanhang konstrueras arbetarkvinnan och den socialistiska kvinnan, men så också modern, till att vara mänsklighetens hopp. Behovet av kvinnornas medverkan för en tryggare och stabilare framtid märks tydligt i texten, så också de upplysningsfilosofiska tankar som självbildningstanken vilar på:

Förnuft är att ge folkens tävlan allt mänskligare former. Förnuft är att arbeta fram ett tillstånd, där folkens rätt skyddas av en makt, som brukar lagens, icke våldets medel. Förnuft är att kvinnorna bli medbestämmande i det land, åt vilken de föda och fostra det nya släktet.²⁷¹

3.3.1 Avslutande tankar om idealen under kriget

För att till fullo kunna utröna om idealen blev förändrade under krigen, hade jag behövt gå igenom empiri fram till krigsslutet och även några år fram. Detta för att kunna göra en adekvat jämförelse över tid, vilket i sig varit intressant att göra. En premis som också bör spela in i förändrade ideal, är givetvis också en förändrad levnadssituation. Detta skulle kunna innebära många olika saker – en ingång skulle kunna vara huruvida man hade lika mycket utrymme till att fundera över ting såsom politisk organisering i tider av krig, när mycket annat i samhället sätts på paus. En annan orsak som skulle kunna spela in är givetvis förändrade premisser beträffande medborgerlighet. Här kan man anta att rösträtt och andra demokratiska segrar för såväl kvinnor som arbetare på olika sätt också präglar idealens formation. Om man i mitt material kan urskönja ett ideal där arbetarkvinnan förväntas delta i organisationen och bli *den aktive socialisten*, vilket jag menar, måste detta också förstås i relation till en värld,

²⁷⁰ Key, (Stockholm 1918), s.19.

²⁷¹ Key, (Stockholm 1918), s.20.

där de grundläggande premisserna och rättigheterna för kvinnor och för arbetarklass var fundamentalt annorlunda, än i jämförelse med dagens samhälle.

På samma sätt som det har blivit uttryckt i tidigare delar av analysen, går det utifrån valda texter att urskönja ett visst mått av ansvar läggandes på kvinnorna. Precis som kvinnorna hade ett ansvar av att se till att familjen inte läste fel sorts litteratur, har kvinnorna här ett ansvar att ingjuta socialism hos sina män och söner. Likaså har hon ett ansvar att försöka stävja krigets idéer så mycket som hon bara kan – hon har förnuftet att reagera intellektuellt mot kriget – sålunda bör hon göra det hon kan för att gå mot strömmen. Det finns med andra ord en stark tilltro till kvinnors potential. I Joan Wallach Scotts undersökning är kvinnans koppling till såväl hushållet som familj given, där blir hennes husliga uttryck också blev tätt sammankopplat med hennes femininitet.²⁷² Hon menar att lönearbetet i dessa sammanhang kopplades ihop med femininiteten, för att på så vis legitimera att hon också arbetade utanför hushållet. Denna idé sökte också skapa en förståelse av detta hushållsriktade ”engagemang” som kopplat till hennes kön. I konstruktionerna av dessa kopplingar till kön skapas också hennes kvinnliga arbetaridentitet.²⁷³ Vidare påtalar hon i relation till de Kooperationer som sömmerskor anordnade vid denna tid och deras krav på högre lön och på politiskt deltagande – att detta sätt att organisera sig och kräva sin rätt, likaså var ett uttryck där de själva insisterade och bekräftade sin identitet som arbetare.²⁷⁴

Detta scenario utspelar sig som jag tidigare har nämnt i Paris år 1848, för olika arbetare inom klädesbranschen. Likväl är det intressant att tala om hur olika arbetaridentiteter konstrueras, och vad som tydligast knyter an i dessa processer. Kvinnan som omhändertagande är nog en bild och idé som går att känna igenom från olika samhällen över tid. Det är intressant att se hur Scotts tolkning av kvinnlig arbetaridentitet ca 50–60 år tidigare (och i ett annat land) än uppsatsens undersökta tid likväl kan ha vissa gemensamma drag. Det gemensamma är *omhändertagandet*, där kvinnan i egenskap av vårdande ges ansvar på flera områden, utöver att bidra med inkomst till familjen. Precis som tidigare nämnt är detta ett uttryck för kvinnans position vid tiden, där hon rör sig mellan det privata och det offentliga. Någon som också talar om kvinnlig arbetaridentitet är Ulla Wikander, där hon menar att den dominerande kvinnosynen under 1800-talet påverkat hur arbetsmarknaden tett sig för arbetare, beroende på kön – här gör man alltså åtskillnad på *kvinnliga* och *manliga* arbetare.²⁷⁵

²⁷² Wallach Scott, s.104.

²⁷³ Wallach Scott, s.104.

²⁷⁴ Wallach Scott, s.105–106.

²⁷⁵ Wikander, s.10.

Här är det tydligt att kvinnor under denna tid blev ifrågasatta när de arbetade ännu mer utanför hemmet.²⁷⁶ Detta fick som konsekvens att kvinnor dels hade hög arbetsbörda, genom hushållsarbete – ett arbete som inte riktigt bekräftades som ett riktigt arbete. Utöver detta var hon nödgad att lönearbeta, för att kunna bistå till familjens överlevnad. Att samtidigt bli ifrågasatt för detta, vittnar om vilken press dessa kvinnor levde under. Detta vill jag ha i beaktande i konstruktionen av skötsamheten för dessa kvinnor – där förväntningen på deras självbildning och förväntningen på deras aktiva engagemang i organisationen som aktiv socialist – i allra högsta grad bör förstås som ett hårt krav att ställa på dessa arbetarkvinnor sett till den kontext de levde under.

²⁷⁶ Wikander, s.11.

4. Slutdiskussion och sammanfattning

Att läsa dessa texter har verkligen varit att besöka en speciell plats, tidskriften har varit en slags tidskapsel där man som nutida läsare får möjlighet kliva in i en värld av arbetsmarknadspolitiska besvär, en värld med internationell socialistisk rörelse, en värld med önskan om demokratiska kliv, ökad medborgerlighet och ett växande socialt skyddsnät. Empirin är från tiden innan vad som brukar kallas för socialdemokraternas storhetstid. Med andra ord är det på många vis ett fundamentalt annat Sverige som framställs. På samma sätt är det också tidstypiska uttryck för normer och ideal som tydligt framställs i materialet.

Uppsatsen har ett bakgrundskapitel som syftar till att ge en kontextuell ingång till ämnet. Med hjälp av Ronny Ambjörnssons *skötsamhetsideal*, Bernt Gustavssons syn på *självbildning* och Antonio Gramscis begrepp *kulturell hegemoni* har det föreliggande källmaterialet granskats och analyserats till förmån för uppsatsens frågeställningar. Detta görs genom citering av exempel från tidskriftens olika årgångar, där olika teman redovisas som knyter an till uppsatsens syfte och frågeställningar. Det uppsatsen kan påvisa är att idealen för bildning, organisering och klass som uttrycks i tidskriften på olika sätt hänger samman med självbildningsideal och skötsamhetsideal.

Det finns en tydlig förväntning på att de av tidskriften adresserade läsarna (som i uppsatsen tolkas som arbetarkvinnor) *måste* gå med i organisationen, för att uppnå positionen av att vara *den aktive socialisten*. Att bli denna aktive socialist kräver ett stort mått av fokus och bildning, där tidskriftens texter förklarar att arbetarkvinnan måste söka kunskap genom förkovring av rätt sorts litteratur, samtidigt som hon också lyssnar på agitationen eller deltar i agitationen själv. Hon förväntas både sovra bland litteratur, sprida information om den socialistiska läran och uppfostra sina familjemedlemmar till att bli goda framtida socialister. Med andra ord finns det en förväntning över att arbetarkvinnan ska ta egna initiativ till sin egen bildning, ett bildningsideal som jag i uppsatsen begriper som *självbildning*. Anledningen till att detta bildningsideal tolkas som självbildning, är det faktum att det utförs genom egen förkovring av den goda litteraturen, samtidigt som det underliggande skälet till denna bildning utgörs av tanken att denna bildning i förlängningen ska gynna det kollektiva – organisationen. Det finns också en moralisk aspekt beträffande bildning och nöjen, där skribenter tydligt tar avstånd från ”smutslitteratur” och fylleri och andra företeelser, som man menar har en negativ effekt för arbetarrörelsens utveckling. Vidare finns det i texterna också uttryck för den estetiska bildningen, eller skönhetssinnets bildning, vilket också utgör en del av Ellen Keys tankar om självbildningsidealet.

Vad som betonas i uppsatsens analys är det faktum att kvinnorna, trots att de befinner sig i en rörlig position mellan det privata och offentliga, likväl i egenskap av dubbelt arbetande arbetarkvinna och moder, förväntas ge av sin fria tid till förmån för organisationen och för arbetarrörelsen. Detta tolkas i uppsatsen som ett uttryck för skötsamhetsideal, där skötsamheten är ett sätt att nå kollektiva mål – när nyttan står över de egna privata behoven. Det finns exempel där skribenterna visar en förståelse för att arbetarkvinnan inte alltid besitter olika kunskaper om de socialistiska läroren eller inte är med i organisationen ännu, där skribenter beskriver hennes knappa fritid som den givna anledningen. Vid dessa exempel pläderas det likväl för kvinnans *självbildning* som en lösning på problemet. Med andra ord tolkas arbetarkvinnan inte som redan bildad, snarare befinner hon sig i den närmaste periferin, där hon med idogt studerande, diskussion och agitation förväntas kunna ta en aktiv del in i organiseringen. Vidare uttrycks det, att arbetarkvinnorna *måste* med in i organisationen, där det ibland framställs som att arbetarrörelsens framtid hänger på kvinnans medverkan. Detta kan kopplas an till att arbetarrörelsen vid uppsatsämnets undersökta period var i ett expansivt skede internationellt sätt, där en förståelse för att både män och kvinnor behövs för rörelsens frammarsch görs gällande. Med andra ord framställs det tydligt i texterna att organisationen *behöver* henne.

Idealen relaterade till klass kan lättast begripas som ett uppmuntrande till ett *klassmedvetande*, där den tilltalade läsaren (en arbetarkvinna) förväntas vara medveten om sin position i samhället, och förväntas ta del i rörelsen för att kunna solidarisera med sin klass. Hon förväntas ingjuta en socialistisk medvetenhet hos såväl män som barn, för att på så vis föra socialismen vidare. Detta klassmedvetande uttrycks på samma vis genom både den förväntade och önskade skötsamheten, men också genom självbildningens förkovrande, dessa två ingångar blir ett sätt för den tilltänkte läsaren att kunna hitta verktygen till att gå upp i kollektivet. Genom denna ingång kan man också begripa självbildningen som ett uttryck för att *göra* skötsamhet.

När man relaterar uppsatsens insikter till forskningsläget går det att se att uppsatsen har flera nya vinklar värda att omnämna. Den tidigare forskningen om *Morgonbris* lämnar genom sin fåtalighet till antalet en hel del kunskapsluckor att fylla, här har uppsatsen en stor vinst genom att analysera ideal på ett sätt som tidigare inte blivit genomfört i detta material. Där Ronny Ambjörnsson går igenom skötsamhetens uttryck för männen i nykteristloger och fackföreningar i Holmsund, Västerbotten, fokuserar denna uppsats snarare på idealen och dess kopplingar till de riktade ämnena klass, bildning och organisering – med fokus på kvinnor i en nationell kontext. Materialet är därtill ett annat, där tidskriften ger andra insikter än

protokollen, och vice versa. Den relaterade avhandlingen av Bernt Gustavsson ger tydliga skildringar av tre olika bildningsideal som florerade under den tidiga arbetarrörelsen. Där den forskningen fokuserar tydligt på olika förespråkare för respektive riktning, och dessa idéströmningars framväxt i samhället, fokuserar denna uppsats mer konkret på hur *ideal* för bildningen uttrycktes, genom att studera hur en adresserad grupp som individer och kollektiv förväntas förhålla sig till bildningen, för att gagna organisationen. Återigen är materialet och tillvägagångssättet annorlunda.

Även om folkrörelsernas idéhistoria på vissa sätt möjligen är begränsad såväl tidsmässigt som kontextuellt, finns där fortfarande många perspektiv som behöver lyftas. Det finns också en hel mängd outforskat material i arkiven. Insatsen som föreliggande arbete delger, är kunskaper om ideal för arbetarkvinnor som antingen befinner sig i rörelsen, eller befinner sig precis i dess periferi – kunskaper där man kan ana att kvinnors engagemang och aktivitet föreföll som viktigt, inte bara för kvinnorna själva, utan för rörelsen i stort. Genom att vidareutveckla denna forskning hade en utökad undersökning på samma ämne varit tacksam, där hade en komparativ undersökning beträffande innehållet i svenska *Morgonbris*, tyska *Die Gleichheit*, brittiska *Labour Woman* och amerikanska *The Socialist Woman* (för att ge några samtida exempel) kunnat ge nya insikter. På detta vis hade man kunnat analysera dessa tidskrifters olika idéinnehåll och uttryck och studera vilka skillnader eller likheter som kan tänkas förekomma, relaterade till arbetarideal eller bildningsideal. Här hade man också kunnat använda sig av annan metod och annan teori, för att få lite andra ingångar till materialet. Med fördel hade bildanalyser kunnat göras, i de sammanhang där illustrationer förekommer i tidskrifterna. Illustrationer ger en ytterligare dimension av den symbolik på värderingar eller moral som kan tänkas förekomma i materialet.

Därutöver hade det också varit intressant att genomföra en undersökning på premisen att man önskar jämföra ideal representerade för kvinnor i en ovan nämnda tidskrifter, för att jämföra dessa ideal med samtida uttryck i en tidskrift riktad till män (eller generella socialistiska tidskrifter). Genom detta tillvägagångssätt hade man kunnat undersöka huruvida det finns skillnader gentemot olika sätt att beskriva en arbetare eller dennes ideal, och på vilka sätt dessa uttryck är kopplade till konstruktionen av kön. På samma sätt hade det varit intressant att jämföra hur ideal förändras över tid – att jämföra den tidiga arbetarrörelsens ideal för kvinnor i jämförelse med idealen för kvinnor senare under 1900-talet, t.ex. i mellankrigstiden, eller i efterkrigstiden. Här måste man begripa idealen som präglade av den omkringliggande kontext, villkor och samhällskontrakt som idealen befinner sig i.

Historieskrivningen om arbetarklassen och kvinnor som befunnit sig i den lämnar mycket att önska för framtiden. Det är endast genom att fortsätta skriva den som vi kommer vidare.

5. Käll- och litteraturförteckning

5.1 Tryckta källor

Ambjörnsson, Fanny, *Vad är queer* (Stockholm 2006).

Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren – Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*, fjärde upplagan (Stockholm 2017).

Bjurström, Erling & Harding, Tobias (red.), *Bildning demokrati – nya vägar i det svenska folkbildningslandskapet* (Stockholm 2013).

Björk, Gunnela, *Att förhandla medborgarskap – Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950* (Stockholm 1999).

Burman, Anders & Sundgren, Per (red.), *Svenska bildningstraditioner*, (Stockholm 2012).

Carlsson, Christina, *Kvinnosyn och kvinnopolitik – En studie av socialdemokrati 1880–1910* (Lund 1986).

Carlstedt, Anna, ”Företal”, i *Den skötsamme arbetaren: Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930* (Stockholm 2017).

Dalström, Kata, ”Till arbetarklassens kvinnor!” (Malmö 1899).

Edenheim, Sara, ”Att komma till Scott – teorins roll inom svensk genushistoria”, i *Genushistoriens utmaningar*, Supplement till Scandia, Volym 78 Nr 2:S (2012), s.22–32.

Ekstrand, Eva, *Kaj Anderssons Morgonbris – Kvinnopress, trettiotal och längtan efter fri tid*, (Umeå 2002).

Flood, Hulda, *Socialdemokratiska kvinnorörelsen i Sverige* (Stockholm 1939).

Frängsmyr, Tore, *Svensk idéhistoria : Bildning och vetenskap under tusen år – Del II 1809–2000* (Stockholm 2000).

Gramsci, Antonio, *En kollektiv intellektuell*, urval och inledning: René Coeckelberghs, i översättning av Stig Herlitz (Staffanstorps 1967).

Gustavsson, Bernt, *Bildningens väg -Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930* (Stockholm 1991).

Gustavsson, Martin & Svanström, Yvonne (red.), *Metod – Guide för historiska studier* (Lund 2018).

Hirdman, Yvonne, ”Genussystemet: reflexioner kring kvinnors sociala underordning”, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* Nr.3 (1988), s.49–63.

Karlsson, Gunnel, *Manssamhället till behag?* (Helsingborg 1990).

- Key, Ellen, "I. Kvinnorna under världskriget" i *Allsegraren* (Stockholm 1918).
- Lennerhed, Lena (red.) *Från Sapfo till cyborg – Idéer om kön och sexualitet i historien* (Hedemora 2008).
- Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia – Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, andra upplagan (Stockholm 2002).
- Losman, Beata, i *Handbok i svensk kvinnohistoria*, Gunhild Kyle (red.) (Stockholm 1992).
- Lökken, Kerstin, *Göteborgs kvinnliga diskussionsklubb: Kunskap och vänskap – 90 år till bildningens nytta* (Göteborg 2001).
- May, Martha i *Women, work and protest – A century of US women's labor history*, Ruth Milkman (red.) (New York 2013).
- Milkman, Ruth (red.), *Women, work and protest – A century of US women's labor history* (New York 2013).
- Osmanovic, Selma, *Arbetarkvinnornas intressen – En jämförelse av tidningen Morgonbris i två decennier*, publicerad C-uppsats i Historia (Halmstad 2008).
- Qvist, Gunnar, *Statistik och politik. Landsorganisationen och kvinnorna på arbetsmarknaden* (Stockholm 1974).
- Rubin, Gayle, "Thinking Sex: Note for a Radical Theory of the Politics of Sexuality", *The Routledge critical and cultural theory reader* (2008), s.281–323.
- Schmitz, Eva, *Arbetarkvinnors mobiliseringar i arbetarrörelsens barndom – En studie av arbetarkvinnors strejkaktiviteter och dess inflytande på den svenska arbetarrörelsen* (Lund 1999).
- Skeggs, Beverley, *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön* (Göteborg 2000).
- Svensson, Sara, "Att ej längre sova feghetens och liknöjdhetens sömn" – Politisk identitet, kön och klass i textilarbeterskornas tidiga fackliga organisering i Malmö mellan åren 1889 och 1902, opublicerad magisteruppsats i Historia med Kulturanalys IV vid Malmö Högskola, (Malmö 2008).
- Wallach Scott, Joan, "Work Identities for Men and Women: The Politics of Work and Family in the Parisian Garment Trades in 1848", i *Gender and the Politics of History* (New York 1988), s.93–112.
- Wallach Scott, Joan, "Gender: A useful Category for Historical Analysis" i *The American Historical Review*, Vol. 91, No. 5 (1986), s. 1053–1075.
- Wikander, Ulla, *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950 – Genus, makt och arbetsdelning* (Stockholm 2006).

Morgonbris alla publikationer under årgångar 1904–1916.
Tidskriften är läst som PDF-filer vilka finns att tillgå på hemsidan för KvinnSam, Göteborgs
Universitetsbibliotek: <http://www2.ub.gu.se/kvinn/digtid/05/> .

Redaktionskommitten, i *Morgonbris* 1905:2, s.8.

Morgonbris expedition, ”Morgonbris”, i *Morgonbris* 1913:1 s.12.

Fredrik Ström, ”Kvinnorna och socialismen.”, i *Morgonbris* 1904:1, s.2.

B.S, ”Kvinnor och fackföreningar”, i *Morgonbris* 1906:3, s.6.

Hulda Karlsson, Linköping, ”Några tankar”, i *Morgonbris* 1910:11, s.8.

”Kata Dalström”, i *Morgonbris* 1906:2, s.4.

”Våra kvinnliga agitatorer” i *Morgonbris* 1907:6 s.6–7.

E-g, ”Agitationen i Skåne”, i *Morgonbris* 1909:5, s.8–9.

Elma Danielsson et. al, ”Från Partikongressen”, *Morgonbris* 1908:3, s.11.

C.A Svedberg et al, ”Upprop. Till Sverges organiserade arbetare!”, i *Morgonbris* 1911:11, s.8.

Katharina, ”Från Karlstad”, *Morgonbris* 1913:11, s.5.

”Diskussionsämnen för kvinnoklubbarna”, i *Morgonbris* 1910:2, s.7–8.

Agnes Söderquist, ”För klubbmötena. Diskussioner.”, i *Morgonbris* 1914:4, s.5–6.

Fredr. Nilsson., ”Till Kvinnorna! Några ord att beakta”, i *Morgonbris* 1905:4 s.3.

F. S-m., ”Litteraturen och kvinnorna. II.”, i *Morgonbris* 1907:2, s.8–9.

S.S, ”Kvinnornas fackförbunds kongress”, i *Morgonbris* 1907:1, s.2–4.

”Ljus över landet! Kamp mot smutslitteraturen.”, i *Morgonbris* 1909:4, s.11.

Julia Ström, ”Än en gång smutslitteraturen.”, i *Morgonbris* 1909:6, s.8.

Wilhelm Jansson, ”Arbetarhemmets litteratur”, i *Morgonbris* 1906:2, s.4–6.

Marie Louise Gagner, ”Barn och biografier”, i *Morgonbris* 1911:9, s.1–2.

(Ur D.N) Clementine, ”Dygdens lön.”, i *Morgonbris* 1916:5, s.12.

Fredrik Ström, ”Folket och skönhetssinnet”, i *Morgonbris* 1916:12, s.4.

”Från kvinnoklubbarna.”, i *Morgonbris* 1908:4, s.6.

Maria Björkman, ”Den skånska kvinnokonferensen,” i *Morgonbris* 1908:2, s.5–7.

Alexandra Kollontay, ”Den socialistiska kvinnointernationalen och kriget”, i *Morgonbris* 1915:1 s.3–5.

Gustav Åström, ”Barbari och kultur”, i *Morgonbris* 1915:8 s.3–4 och s.8.

Uppsatsens rubrik på titelsidan utgörs av en citering från en artikelrubrik från A- St., ”Kvinnor, sluten er samman!” i *Morgonbris* 1904:1 s.3.

5.2 Otryckta källor

Borgkvist Ljung, Karin ”Filmcensuren – det svenskarna inte fick se på bio”, Riksarkivets hemsida, <https://riksarkivet.se/filmcensuren> Källa hämtad 2019-09-21.

Sotelo, Nicole, ”Die Gleichheit (Equality) (1892–1923)”, artikel från hemsidan: “Towards Emancipation? Women in Modern European History – A digital Exhibition and Encyclopedia”, University of North Carolina, (Chapel Hill 2019), <http://hist259.web.unc.edu/die-gleichheit-equality-stuttgart-1892-1923/> Källa hämtad 2019-09-16.

Wikander, Ulla, ”Kvinnodagen jubilerar, i *Feministiskt Perspektiv* (2011-03-04), <https://feministisktperspektiv.se/2011/03/04/kvinnodagen-jubilerar/> Källa hämtad 2019-09-14.

Artikel från Nationalencyklopedins hemsida om *Morgonbris*: <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/morgonbris> Källa tagen 2019-03-19.

Information hämtad från GU och Kvinnsam, där tidskriften också finns att tillgå digitaliserad: <http://www.ub.gu.se/kvinn/portaler/kvinnotidskrifter/morgonbris/> Källa tagen 2019-05-08.

Information hämtad från föreningen S-kvinnors hemsida, om tidskriften *Morgonbris*, <https://s-kvinnor.se/medlemsinfo/om-morgonbris/> Källa hämtad 2019-03-18.

Arkivbeskrivning av samlat material från organisationen: <https://www.worldcat.org/title/womens-labour-league-conference-reports-and-journals-1906-1977/oclc/1000724265> Källa hämtad 2019-09-16.

Artikel från Nationalencyklopedins hemsida: <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/clara-zetkin> Källa hämtad 2019-09-16.

Artikel från Nationalencyklopedin om ”enhetsskola”, <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/enhetsskola> Källa hämtad 2019-09-17.

Artikel hämtad från Nationalencyklopedins hemsida: <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/lort-sverige> Källa hämtad 2019-03-21.

Artikel hämtad från Nationalencyklopedins hemsida: <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/storstrejken-1909> Källa hämtad 2019-09-18.

Artikel om kolportageromaner från Nationalencyklopedins hemsida: <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/kolportageroman> Artikel hämtad 2019-05-13.

Artikel från Nationalencyklopedins hemsida: <https://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/nick-carter> Källa hämtad 2019-09-20.

5.3 Arkivhandlingar

Arbetarrörelsens Arkiv i Skåne
Malmö Socialdemokratiska Kvinnoförbund
Protokoll A:I-II Volym 1 (1888–1919) i ”Arbetsförbundets Kvinnliga Diskussionsklubb,
Protokoll 1888–1904, A:I-II”.